

Interview met Kars Veling

Zorgen over diplomademocratie

André Adieu!

Terugblik verkiezingen

Onderwijs onder druk

VOORwoord

Onderwijs onder druk

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

In september gaat mijn zoontje naar school. Spannend. Voor hem, maar niet minder ook voor zijn ouders. Wat zal hij ervan vinden? Hoe zal hij overleven in zo'n klas vol gillende kinderen? Was de schoolkeuze wel juist?

KWALITEIT BELANGRIJKER DAN IDENTITEIT?

Christelijke ouders sturen hun kinderen steeds minder vanzelfsprekend naar christelijk onderwijs. Ze (we) laten in de keuze vooral meewegen of een school in de buurt is. Iedereen heeft het immers druk, druk, druk met werk, werk, werk. Brengen en halen, van school naar huis of vormen van opvang: het moet niet teveel tijd kosten. Daarnaast speelt mee dat er tegenwoordig meer belang wordt gehecht aan kwaliteit. Ouders vergelijken inspectierapporten op websites om na te gaan of scholen wel een beetje presteren. Ze stellen hoge eisen aan scholen. Terecht, zegt René Tromp, directeur van een koepelorganisatie van gereformeerd onderwijs. Tromp is zelfs blij dat het automatisme eraf is. Scholen moeten ambitie tonen.

LAST VAN DE OVERHEID

De vanzelfsprekendheid is weg, maar dat wil niet zeggen dat christelijke politiek niet blijvend voor vrijheid van onderwijs moet opkomen. Ook Kars Veling pleit ervoor dat ouders ruimte moeten blijven krijgen om zich te organiseren en scholen te stichten. De overheid heeft zich daar niet te zeer mee te bemoeien. Dat gebeurt wel, op allerlei manieren, door allerlei normen en doelen voor te schrijven. 'De overheid is een aanhoudende bron van zorg voor het onderwijs', hoor je weleens gekcherend. Tromp verzucht: "Afrekenen vind ik prima, maar je ziet telkens dat de politiek de verleiding niet kan weerstaan om zich te bemoeien met de invulling." Onderzoeker Anneke de Wolff laat zien dat ruimte voor zelfstandigheid van scholen aantoonbaar voordelen heeft.

DIPLOMADEMOCRATIE

Goed onderwijs heeft gevolgen voor burgerschap en democratie. Herman Sietsma beschrijft in een dubbelrevisie dat er een diplomademocratie is ontstaan: hoger opgeleiden domineren de democratie (lees: de Tweede Kamer barst van de doctorandussen). Hoe vinden die aansluiting bij de mensen van wie de mening minder wordt gehoord, de lager opgeleiden? Mijns inziens is dit een van de grote uitdagingen van deze tijd, ook voor de ChristenUnie.

INHOUDSOPGAVE

04 - 'Ik trek niet simpel de deur achter me dicht' | INTERVIEW MET KARS VELING

08 - Draagt onderwijsvrijheid bij aan segregatie? | ANNEKE DE WOLFF

14 - Geen schaap raakt uit het zicht | HANS ESTER

19 - WI-nieuws: Een komen en gaan

20 - 'De politiek heeft niet het lef om los te laten' | INTERVIEW MET RENÉ TROMP

24 - Vernietigde vertegenwoordiging | HERMAN SIETSMA

28 - Ridders, monniken en twee zwaarden | RICHARD STEENVOORDE

34 - Winkeltijdenwet aangescherpt, nu de naleving nog | MIRJAM BIKKER

40 - Analyse van de Provinciale Staten verkiezingen | ERIK VAN DIJK

42 - Verslag BV-congres | BERNADETTE VAN DEN BERG

44 - Familiebanden tussen CU en SGP | INTERVIEW MET HENDRIK EN TRINEKE PALM

46 - IJzer scherpt ijzer | RIEKE ELSENBROEK

47 - Column: André Adieu! | HERMAN SIETSMA

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie
jaargang 11, nummer 1, juni 2011
Oplage: 4500 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-09-2011
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor svp wel eerst contact op.
- Abonnement per 01-01-2010: € 18,50* per jaar. T/m 26 jaar € 14,00.*
- Donateurschap WI per 01-01-2010: €32,50* per jaar. T/m 26 jaar € 18,50.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) €8,50 alleen mogelijk met aut. incasso.
- * Bij aut. incasso, anders €2,50 toeslag.

Redactie:
Herman Sietsma (hoofdredacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:
Frivista - (y)our mission

Fotografie:
Folkert Rinkema, ChristenUnie, Marie Cecile Thijs, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tennaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, "Mr. G. Groen van Prinsterer stichting" Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© ChristenUnie 2011
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

Ik trek niet simpel de deur achter me dicht,

INTERVIEW
MET KARS VELING

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Kars Veling zit in een overgangsfase. Hij is net gestopt bij de Johan de Witt Scholengroep (JWS), al moet het officiële afscheid nog volgen op het moment dat ik hem spreek. Tegelijk is hij net begonnen als directeur van het Huis voor democratie en rechtsstaat, Het Huis, zoals hij het zelf korthedshalve noemt. Dat Huis gaat officieel pas in september open. Een periode van loslaten en inwerken dus. Een gesprek aan een zonnige Amsterdamse gracht. Over de legitimiteit van bijzonder onderwijs, zelfbewuste docenten en bestuurders die niet in de weg lopen. “Zet de manager niet als de grote boeman neer. School is een teamspel.”

SCHOOL MET EEN MISSIE

Op de website van de JWS zag ik de zin: 'Kars. Van onderschatbare waarde.' Hoe zou jij die waarde omschrijven? Wat heb je achtergelaten?

Het is altijd lastig om over je eigen erfenis te spreken. Een school leiden doe je samen. Wat ik kan zeggen is dat het JWS een erg tumultueuze geschiedenis heeft gehad met veel conflicten. Er is nu meer stabiliteit en samenhang, meer transparantie ook. Verder heb ik geprobeerd de visie van de school verder uit te bouwen, te ontwikkelen. Ik voelde mij altijd erg thuis bij die visie en ik heb nadrukkelijk geprobeerd om haar consequent door te voeren, door voortdurend de richting in de gaten houden: waar gaan we heen met de school?

Waaruit bestond die visie?

Allereerst de talenten van elke leerling ontdekken en helpen ontwikkelen. In dit kader hebben we onder meer met de Universiteit Leiden samengewerkt en het idee van een 'leerbiografie' gebruikt. Het mooie van die term is dat je daarmee de uniciteit van elke scholier benadrukt: ieder heeft zijn eigen verhaal. Daarbij gaat het om iemands ontwikkeling, het is meer dan een momentopname. Tot slot gaat het

wel altijd om het leren. Scholen vergeten dat wel eens, maar hun primaire taak is leren. Ze zijn er niet voor het sociale welzijn, ze zijn geen zorginstelling. Het leren moet voorop blijven staan, daar moet de hele schoolorganisatie op afgestemd zijn. Een ander onderdeel van de visie was om de horizon van de leerlingen te verruimen. Om dat te bereiken hebben we veel tijd gestoken in het contact zoeken met andere scholen. De multiculturele JWS is onder meer op bezoek geweest bij het gereformeerde Greijdanus College in Zwolle (en vice versa), waar ik vroeger zelf heb gewerkt. Maar ook gingen klassen naar het theater, musea, op werkweek in Steenwijk, enzovoorts. Zo werd de wereld van de leerlingen verruimd. Dat is nodig voor iedereen, maar zeker ook voor leerlingen van de JWS, die vaak een beperkte wereld hebben met vooral contacten in eigen kring.

Moet de overheid zich niet inzetten om witte en zwarte scholen te mengen? Dan wordt de horizon van de leerlingen automatisch verruimd.

Mengen kun je niet dwingen. Uiteindelijk hebben ouders de vrije keuze waar ze hun kinderen heen willen sturen. Dat kun je niet opleggen en dat is ook goed. Dat neemt niet weg dat het kwalijke kanten heeft. Voor kinderen is het goed om in een omgeving te verkeren waar men de Nederlandse taal goed beheerst, waarin kennis is van de cultuur. Dat is soms lastig, denk aan de Schilderswijk. Maar juist daarom trekken wij er als school op uit, zoeken we zelf het contact op met de omgeving. Het is moeilijk te meten in hoeverre dat concrete resultaten oplevert, maar als je deze visie tussen je oren hebt, dan zie je voortdurend overal nieuwe kansen.

Kun je een voorbeeld noemen?

We, ik moet nu eigenlijk zeggen 'ze', organiseren veel buitenschoolse activiteiten. Niet alleen voor de scholieren, maar ook voor volwassenen uit de wijk en leerlingen van andere scholen. Er is ruimte voor taallessen, wiskundelessen, computerlessen. Elke zaterdag zit het vol. Het is allemaal erg 'down to earth', maar het draagt wel bij aan de ontwikkeling en blikverruiming van al die mensen. Dat is prachtig.

Je klinkt erg bevlogen en betrokken. Is het moeilijk om dit los te laten?

Ja, ik hecht me altijd sterk aan mensen met wie ik

'HET GAAT UITEINDELIJK OM HET POLITIEKE PROGRAM. WELKE POLITIEKE DOELEN STEL JE ALS CHRISTENUNIE? DAT MOET ONDERSCHIEDEND ZIJN.'

samenwerk, en aan de missie. Ik trek niet simpel de deur achter me dicht. Ik hoop dat het allemaal door blijft gaan op school, maar ik heb vertrouwen in de toekomst.

Er is regelmatig kritiek op bestuurders en managers in sectoren als zorg en onderwijs, denk bijvoorbeeld aan Ad Verbrugge. Wat vind je daarvan? Wordt er terecht weer nadruk gelegd op de beroepseer van de docent?

Beroepseer is belangrijk, maar laten we het niet versmallen tot mensen die voor de klas staan. Het is zeker waar dat hun aanzien omhoog kan. Maar dat heeft ook met de instelling van de leraar zelf te maken. Wees trots op wat je bent en op wat je doet. Leg eer in je werk. Dat moet je zelf doen, ook door kwaliteit te leveren. Tegelijk moet de samenleving dat de leraren ook gunnen. Hier hebben ook ouders een verantwoordelijkheid. Die moeten in hun opvoeding laten blijken hoe belangrijk school is. En als er een conflict is tussen kind en school: kies niet automatisch de kant van je kind.

De maatschappij investeert in een volgende generatie door onderwijs. Daarvoor zijn goede, zelfbewuste docenten nodig. Daarbij heeft de organisatie een hele belangrijke taak, namelijk door te zorgen voor visie, goede omstandigheden zoals prettige lokalen

Kars Veling is directeur van het Huis voor democratie en Rechtsstaat. Hij heeft onlangs na acht jaar afscheid genomen als directeur van de Johan de Witt Scholengroep in Den Haag. Eerder was hij onder meer rector van het Greijdanus college in Zwolle en fractievoorzitter van de ChristenUnie in de Tweede Kamer.

en een veilige sfeer. Bestuur en management zitten docenten echt niet maar in de weg. Uiteraard kan de bureaucratisering toeslaan, maar zet ze niet als de grote boeman neer. Een school is teamspel.

CHRISTENEN EN ONDERWIJS

Hoe was het om als christen op deze multiculturele school actief te zijn? Werkte het als een voordeel of als een nadeel?

Er zit natuurlijk een verschil met het werken op de Greijdanus, waar je de geloofsovertuiging deelt. Maar juist ook bij de JWS had mijn christelijke achtergrond meerwaarde. Als christen weet je immers hoe het is om vanuit een geloofsovertuiging contact te zoeken met de 'brede' samenleving waarin men vaak anders denkt. Datzelfde geldt voor veel leerlingen op de JWS. Die moeten vanuit hun islamitische of hindoestaanse achtergrond contact zoeken met het 'land van aankomst', om met Paul Scheffer te spreken. Ik heb sterk de nadruk gelegd op het 'schakelen'. Iedere leerling moet vanuit zijn of haar specifieke achtergrond de inhoudelijke verbinding zoeken met de rest van de maatschappij. Dat geldt eigenlijk voor iedereen: hoe ga je om met opvattingen van je buurman die je niet deelt? Als je de wereld groter maakt dan je eigen kring moet je leren schakelen, jouw persoonlijke verhaal verbinden aan het grotere verhaal van de maatschappij. Dat is essentieel in onze pluriforme cultuur. Mijn christen-zijn heeft zeker een gevoeligheid gegeven voor dit omgaan met verschil.

Hoe kijk je na je ervaring bij de JWS aan tegen het bijzonder onderwijs? Er is regelmatig kritiek op (de regeling van) het bijzonder onderwijs, heb je daar meer begrip voor gekregen?

Deels is de kritiek begrijpelijk. Die hele richtingconstellatie is versteend geraakt. 'Richting' was ooit de aanduiding van levensbeschouwelijke diversiteit, maar nu is het vooral een juridisch ordeningsprincipe. Dat kan het oorspronkelijke waardevolle idee in de weg zitten. Bijzonder onderwijs krijgt een slechte naam als het zich vooral beroept op bepaalde kostenvoordelen of zonder goede inhoudelijke reden samenwerking met andere scholen remt. Dat moet niet het doel worden. Men moet zich inzetten op waarom het ooit is begonnen. Op de wil van ouders die een eigen pedagogische setting willen. Ik heb weleens gezegd: laat elk onderwijs bijzonder zijn. Schaf het richtingbegrip af.

Paul Scheffer schrijft: "Wie denkt vanuit een vrijheidsbegrip wil dat opgroeiende kinderen niet op jonge leeftijd in het onderwijs een keuze krijgen opgedrongen, maar met verschillende levensbeschouwingen in aanraking komen." Wat vind je daarvan? Daar is veel voor te zeggen, maar de consequentie is niet dat een school die vanuit een gezamenlijke visie werkt niet waardevol kan zijn. Zo'n school kan belangrijk zijn voor ouders die met hun kinderen een plek in de samenleving zoeken waar hun geloof zinvol verbonden is met betrokkenheid op de wereld. De wereld van de levensbeschouwingen verkennen kan juist heel goed in een vertrouwde omgeving.

Dus christelijke politici moeten blijven strijden voor het bijzonder onderwijs.

Dat vind ik zeker. Uiteraard zijn de tijden veranderd. We leven niet meer in een tijd van verzuiling, zoals vroeger. Toen was die diversiteit een sociaal gegeven. Dat is voorbij. Nu moet je echt inhoudelijke redenen hebben om samen een school op te richten. Waarom is het belangrijk een bijzondere school op te richten? Wat is de meerwaarde ervan? Dat moet je blijven uitleggen, want ook ouders kiezen niet meer vanzelfsprekend voor christelijk onderwijs. Allereerst is belangrijk vast te stellen welk doel je hebt met de organisatie en hoe je die wilt bereiken. Pas dan moet je je afvragen: met wie kunnen we dit doel het beste bereiken? Vroeger was het vaak andersom: in de statuten werd dan eerst bepaald wie iets gingen doen en vervolgens pas wat men ging doen.

POLITIEK

Net zomin als christelijke ouders hun kinderen automatisch naar een christelijke school laten gaan, stemmen christenen vanzelf op een christelijke partij. Een vergelijkbare ontwikkeling?

Zo zie ik dat wel. De ChristenUnie moet niet de vergissing maken te denken dat ze als christelijke partij ook vanzelf wel de christelijke kiezers achter zich krijgt. Het gaat uiteindelijk om het politieke program. Welke politieke doelen stel je? Dat moet onderscheidend zijn. Dat neemt niet weg dat je zeer wel een partij van christenen kunt zijn. En dat kan ook heel goed op bijvoorbeeld congressen tot uitdrukking worden gebracht, door zang en gebed.

Eigenlijk geldt voor vrijwel alle politieke partijen dat hun achterban steeds minder vanzelfsprekend

wordt. Hoe zie je hun toekomstige rol in onze democratie?

Mensen maken steeds vaker keuzes op politieke thema's die op een bepaald moment relevant lijken. En die hoeven niet aan te sluiten bij pakketten die politieke partijen als samenhangend presenteren. In die zin wordt het kiezersvolk steeds minder voorspelbaar. Maar politieke partijen blijven wel hard nodig. Ze blijven de onmisbare schakel tussen burger en rechtsstaat. Tussen volk en openbaar bestuur. Ze moeten de verbinding leggen tussen de belangen van burgers en de instituties van de overheid. Daarbij is het zaak niet blind kiezers te gaan zoeken, maar vanuit beginselen een verhaal te formuleren. De boodschap moet centraal staan.

Dus minder luisteren naar wat de burger wil?

Door de leegloop van het politieke midden zijn partijen onzeker en ongerust geworden. Ze gaan meer luisteren naar de burger. Dat is op zich niet verkeerd. Maar daar moet het niet bij blijven. Veel onbehagen bij burgers gaat over de publieke dienst. Dan is het wel zaak dat na de verkiezingen politici daarmee aan de slag gaan. Ze moeten nagaan wat daar kan verbeteren. Daar moet dan een fundamentele discussie over gevoerd worden: wat is de taak van de overheid? Nu gaat het om geld en bezuinigingen op ambtenaren. Maar eerst moeten politici een fundamentele visie op de overheidstaak formuleren. Anders win je het vertrouwen van de burger niet terug. Dat moet wel, want politieke partijen maken de rechtsstaat democratisch.

Wat heb je voor ogen met het Huis voor democratie en rechtsstaat?

Er gebeurt al heel veel: we ontvangen tienduizenden scholieren per jaar in Den Haag, we verzorgen gastlessen op scholen, we geven cursussen samen met gemeenten en provincies, we hebben nauwe banden met docenten maatschappijleer en verzorgen materiaal voor lessen, we onderhouden de stemwijzer, ook in aangepaste vorm voor gemeentelijke en provinciale politiek, we organiseren debatten, enzovoort. De komende jaren gaan we een centrale rol spelen bij de viering dat het Koninkrijk 200 jaar bestaat. Als het aan mij ligt wordt het Huis voor democratie en rechtsstaat het centrum voor de promotie van de democratische rechtsstaat. Maar wel graag met een kortere naam. ■

Draagt onderwijsvrijheid bij aan segregatie?

OVER DE WENSELIJKHEID
VAN DE ONDERWIJSVRIJHEID

DOOR ANNEKE DE WOLFF

De vrijheid van onderwijs is regelmatig in het nieuws, maar vaak in negatieve zin. Deze vrijheid geeft scholen met een religieuze grondslag namelijk de ruimte voor praktijken die een niet-religieuze meerderheid liever niet ziet gebeuren.

Voorbeelden zijn het stellen van specifieke eisen aan te benoemen leraren (bijvoorbeeld geen homoseksuele leraren) en het voeren van een toelatingsbeleid (bijvoorbeeld alleen leerlingen van bewust gelovige ouders). Ook speelt een rol dat het denken over onderwijs(wetgeving) sterk wordt beïnvloed door de filosofie van de markt. Een school wordt gezien als een economisch instituut dat efficiënt en effectief moet functioneren, in plaats van als een gemeenschap gebaseerd op levensbeschouwelijke waarden.

Onder een dergelijk gesternte is het niet eenvoudig om een open en eerlijk debat te voeren over de vrijheid van onderwijs. Zowel bij voor- als tegenstanders bestaan bepaalde beelden en vooronderstellingen, die vaak maar deels sporen met de empirische werkelijkheid. Met als gevolg dat men elkaar niet goed verstaat, laat staan overtuigt. Dit artikel beoogt dit te verhelpen door te verhelderen wat destijds de belangrijkste redenen waren voor de onderwijsvrijheid, en wat steeds terugkerende argumenten zijn van voor- en tegenstanders van die vrijheid. Aan het slot richt ik de blik vooruit: hoe zou de onderwijsvrijheid er met het oog op de toekomst uit kunnen zien?

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS¹

De vrijheid van onderwijs houdt kortweg in dat burgers het grondrecht hebben om eigen scholen te stichten of te kiezen. Binnen de eigen school kan men onderwijs geven of volgen waarin de eigen religieuze/levensbeschouwelijke visie op mens en samenleving tot uitdrukking komt.

De vrijheid van onderwijs is vastgelegd in artikel 23 van de Grondwet.² Het artikel maakt een onderscheid tussen openbaar onderwijs dat van de overheid uitgaat en bijzonder onderwijs dat uitgaat van privaat initiatief. Het regelt onder meer de financiële gelijkstelling tussen openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs. Verder stelt het dat scholen die worden bekostigd door de overheid dienen te

'UIT INTERNATIONAAL VERGELIJKEND ONDERZOEK IS BEKEND DAT GLOBALE OVERHEIDSKADERS IN COMBINATIE MET EEN GROTE MATE VAN AUTONOMIE VOOR SCHOLEN, LEIDEN TOT DE BESTE ONDERWIJSPRESTATIES'

voldoen aan “de eisen van deugdelijkheid”. Deze deugdelijkheidseisen “worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.” Artikel 23 kent aan het openbaar onderwijs drie belangrijke kenmerken toe. Ten eerste de alomtegenwoordigheid. In alle gemeenten moet een voldoende aanbod zijn van “openbaar algemeen vormend lager onderwijs”, zodat ouders (van basisschoolkinderen) nooit verplicht zijn om hun kind naar een bijzondere school te sturen, want dat is in strijd zijn met scheiding tussen kerk en staat. Ten tweede dient openbaar onderwijs ieders godsdienst of levensovertuiging te eerbiedigen, wat inhoudt dat op openbare scholen geen leerstellig onderwijs mag worden gegeven. Dit zou in strijd zijn met de scheiding tussen kerk en staat. Ten derde valt openbaar onderwijs onder een publiekrechtelijke regeling en onder controle van de overheid. Het bijzonder onderwijs onderscheidt zich op deze drie punten van het openbaar onderwijs. Bij de eerste twee is dat duidelijk. Over het derde kenmerk: voor bijzonder onderwijs geldt de privaatrechtelijke bestuursvorm en bovendien de ‘vrijheid voor inrichting’ van het onderwijs. Het artikel noemt in dit verband twee zaken, de keuze van leermiddelen en het benoemingsbeleid van leraren. Artikel 23 beschrijft openbaar en bijzonder onderwijs dus als twee elkaar uitsluitende vormen. Later is hierin verandering gekomen, namelijk met de komst van de samenwerkingschool (een school waar zowel openbaar als bijzonder onderwijs wordt gegeven). Ook zijn er tegenwoordig tal van openbare scholen met een privaatrechtelijke bestuursvorm.

ARGUMENTEN PRO

Wat zijn door de tijd heen belangrijke argumenten geweest pro en contra de onderwijsvrijheid?³ In de eerste plaats werd een beroep gedaan op de scheiding van kerk en staat en de vrijheid van godsdienst. Vooral rooms-katholieken gebruikten dit argument. De staat dient zich neutraal, in de zin van onpartijdig, op te stellen ten opzichte van godsdienst en levensbeschouwing. Omdat onderwijs per definitie niet neutraal is maar altijd waardegeladen, past de overheid ten aanzien van onderwijs slechts een voorwaardenscheppende taak. De kerk diende zorg te dragen voor de inhoudelijke kant van het onderwijs en vooral voor de morele en

godsdienstige vorming.

Van protestantse zijde werd vaak gewezen op het belang dat onderwijs aansluit op de opvoeding en de geloofsovertuiging van de ouders. Ouders zijn primair verantwoordelijk voor de opvoeding en het onderwijs aan hun kinderen. Wanneer ouders verplicht zijn hun kinderen naar school te sturen, hebben zij het recht op scholen die aansluiten op de eigen geloofsovertuiging. In beide redeneringen had men overigens niet alleen het belang van het eigen kind of de eigen groep op het oog. Vorming in de christelijke deugden kwam, zo vond men, ook de samenleving als geheel ten goede.

ARGUMENTEN CONTRA: SEGREGATIE

Argumenten tegen de onderwijsvrijheid zijn er eveneens sinds de schoolstrijd van de negentiende eeuw geweest. Tegenstanders wezen bijvoorbeeld op het belang om met openbaar onderwijs kinderen te beschermen tegen de willekeur van ouders en onderwijzers. Maar een belangrijk argument was vooral dat openbaar onderwijs verdraagzaamheid zou bevorderen en bijzonder onderwijs separatisme. Een belangrijke taak van het onderwijs is kinderen op te voeden tot deugdzaam, verstandige en verdraagzame burgers, in plaats van tot gelovige kerkleden. Vorming op scholen moet dus ten dienste staan aan de samenleving als geheel. Tegenwoordig zouden we dit burgerschap noemen. Openbaar onderwijs is bij uitstek in staat om een dergelijke burgerschapsvorming te bieden, zo betoogden tegenstanders van de onderwijsvrijheid. Vorming op bijzondere scholen op religieuze grondslag⁴ is vooral gericht op de eigen groep en heeft daarmee een segregerende werking. Als voorbeeld een citaat van Brugsma, begin 19e eeuw een bekend hoofd van de Groningse kweekschool voor onderwijzers: “In de openbare scholen moeten de kinderen leren elkander als mensen, als burgers, als Nederlanders te blijven beschouwen, zonder te blijven hangen aan het verschil van geloofsbelijdenis en landschap.” Deze zorg over de segregerende werking van confessionele scholen keert met regelmaat terug. Denk aan de discussie over de wenselijkheid van islamitische scholen en aan de discussies over zwarte en witte scholen. Bijzonder onderwijs dat de mogelijkheid heeft om een selectief

toelatingsbeleid te voeren, draagt bij aan het bestaan van zwarte en witte scholen, zo menen velen. Ik kom hier verderop in het artikel nog op terug. Een belangrijk argument van tegenstanders is in ieder geval dat confessionele scholen de integratie van groepen in de samenleving belemmeren. Gezamenlijk en levensbeschouwelijk neutraal onderwijs waarbij kinderen zoveel mogelijk dezelfde burgerschapsvorming krijgen, zo is de gedachte, draagt het meeste bij aan sociale cohesie, of zoals men vroeger zei aan ‘de nationale eenheid’ of ‘de eenheid van het volk’.

HOE HOUDBAAR ZIJN DE ARGUMENTEN?

Een belangrijke vraag in de discussie over de onderwijsvrijheid is daarmee in hoeverre confessionele scholen integratie van groepen in de samenleving belemmeren. Deze vraag is lastig te beantwoorden en maar zeer ten dele empirisch te onderzoeken. We kunnen wel een blik werpen op de geschiedenis en op de situatie in andere landen. Mogelijk bieden beide enkele aanwijzingen voor de invloed van bijzonder onderwijs op de samenleving.

BLIK OP DE GESCHIEDENIS

Na de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs ontstond de verzuilde samenleving. De onderwijsvrijheid heeft hiertoe een belangrijke aanzet gegeven en heeft daarmee een rol gespeeld in het ontstaan van segregatie. Er ontstonden gescheiden zuilen, elk met een eigen politieke partij en eigen maatschappelijke organisaties. Bevolkingsgroepen leiden bovendien een sterk van elkaar gescheiden leven. Wel was er

SAMENVATTING

- Bijzondere scholen op religieuze grondslag zouden leiden tot segregatie. Kijkend naar de geschiedenis kan dat deels worden bevestigd.
- Er zijn echter ook positieve effecten van de onderwijsvrijheid. Het heeft geresulteerd in een pluriform scholenbestand en een grote mate van autonomie voor scholen ten opzichte van de overheid.
- Godsdienst en levensbeschouwing zijn ingrijpend veranderd in de samenleving. Dit vraagt om een prominenter aandacht hiervoor in het onderwijs, op openbare en bijzondere scholen.

overleg op het hoogste niveau en er lijkt niet of weinig sprake te zijn geweest van sociale ongelijkheid tussen de zuilen.

Terugkijkend naar het verleden kan verder worden geconstateerd dat openbare scholen doorgaans ‘passieve neutraliteit’ in acht namen. In de praktijk leidde dit tot onderwijs waarbij godsdienst en levensbeschouwing en vragen rondom zingeving niet of zeer beperkt aan de orde kwamen. Het resultaat was zeggende tot “levensbeschouwelijk bloedeeloos” onderwijs. Dit heeft waarschijnlijk evenmin bijgedragen aan wederzijds begrip tussen religieuze en niet-religieuze groepen in de samenleving. de situatie op openbare scholen is inmiddels wel veranderd. Tegenwoordig streven veel openbare scholen naar ‘actieve pluriformiteit’; zij besteden meer aandacht aan godsdienst en levensbeschouwing, onder meer aan religieuze feestdagen. Toch gaat het hierbij doorgaans vooral om meer uiterlijke vormen van ‘kennismaken met’ godsdienst en levensbeschouwing.

Tegenstanders van bijzonder onderwijs zouden kunnen betogen: mogelijk heeft het bijzonder onderwijs in het verleden niet sterk bijgedragen aan segregatie, op dit moment speelt het probleem van segregatie in het onderwijs wel degelijk. Het bestaan van zwarte en witte scholen is een hardnekkig probleem, waarvan bijzondere scholen een belangrijke oorzaak zijn, zo menen zij. Bijzonder onderwijs heeft immers de mogelijkheid om eisen te stellen aan leerlingen die worden toegelaten, waardoor zij allochtone leerlingen kunnen afwijzen. Uit empirisch, sociaal-wetenschappelijk onderzoek blijkt echter dat het leerlingenbestand in het bijzonder onderwijs qua sociaal-etnische achtergrond niet duidelijk anders is samengesteld dan in het openbaar onderwijs.⁵ Op bijzondere scholen zitten verhoudingsgewijs net zoveel allochtone leerlingen als op openbare scholen. Een uitkomst die nauwelijks zal verrassen; een overgrote meerderheid van bijzondere scholen voert immers een open toelatingsbeleid.

VERGELIJKING MET ANDERE LANDEN

Als we over de grens kijken, dan valt op dat landen die een duidelijke scheiding kennen tussen kerk en staat, zoals de Verenigde Staten en Frankrijk, eveneens een sterke mate van segregatie hebben in het onderwijs. Dit rechtvaardigt de conclusie dat het aandeel van het bijzonder onderwijs in de

'TOEGENOMEN REGELGEVING HEEFT DE RUIMTE VOOR SCHOLEN BEHOORLIJK INGEPERKT. MEDE DAARDOOR ONDERSCHIEDEN VEEL BIJZONDERE SCHOLEN ZICH IN HUN DOELEN EN PRAKTIJKEN NAUWELIJKS VAN OPENBARE SCHOLEN'

segregatieproblematiek in het onderwijs gering lijkt. Andere factoren, zoals de bevolkingssamenstelling van wijken en de keuzevrijheid van ouders, spelen waarschijnlijk een grotere rol.⁶

Een vergelijking met andere landen wijst wel op enkele positieve effecten van de onderwijsvrijheid. Ten eerste is de privaatrechtelijke bestuursvorm van het bijzonder onderwijs een aantrekkelijke gebleken. Deze privaatrechtelijke vorm versterkt namelijk de betrokkenheid en het eigenaarschap van ouders bij de school. Beide blijken bij te dragen aan de onderwijskwaliteit. Ten tweede heeft de onderwijsvrijheid in combinatie met de financiële gelijkstelling geleid tot het ontstaan van een pluriform scholenbestand. Scholen op religieuze/levensbeschouwelijke grondslag maken in Nederland deel uit van het reguliere scholenbestand en zij hebben hierin een volledig gelijkwaardige en in de samenleving geaccepteerde positie. Daarmee is er voor ouders daadwerkelijk iets te kiezen. Tot slot beschikken scholen in Nederland over relatief veel autonomie, iets wat in belangrijke mate het gevolg is van de onderwijsvrijheid. Uit internationaal vergelijkend onderzoek naar het functioneren van onderwijsstelsels is bekend dat centrale, globale overheidskaders in combinatie met een grote mate van autonomie voor scholen, leidt tot de beste onderwijsprestaties.

VIER PROBLEMEN VAN ONDERWIJSVRIJHEID

De onderwijsvrijheid stelt ons echter ook voor problemen. De Tilburgse onderwijsjurist Zontjes vat deze samen in vier problemen.⁷ Ten eerste het richtingbegrip, devrijheid van stichting. Momenteel komt het recht om eigen, bekostigde scholen te stichten alleen godsdienstige/levensbeschouwelijke organisaties toe. De vraag is waarom alleen godsdiensten en levensbeschouwingen een richting zouden kunnen zijn. Wat is de reden om ouders die een eigen school willen stichten vanwege een pedagogisch-didactische visie, dit recht te onthouden?⁸ Ten tweede is het vreemd dat momenteel een beperkt aantal godsdiensten/ levensbeschouwingen wordt erkend als richting.⁹ Het huidige

Dr. Anneke de Wolff was tot voor kort werkzaam bij de Onderwijsraad en is momenteel als beleidsadviseur verbonden aan het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven.

scholenbestand is daardoor maar ten dele een afspiegeling van de religies en levensbeschouwing die momenteel worden aangehangen in Nederland. In de loop de jaren zijn er tal van nieuwe religies bijgekomen (bijv. Boeddhisme), maar deze worden momenteel niet geaccepteerd als richting. Ten derde zit het stelsel 'op slot': de voorwaarden voor het stichten van een nieuwe school zijn in de loop der jaren dusdanig aangescherpt dat nauwelijks nieuwe scholen kunnen worden gesticht. Het recht op onderwijsvrijheid is daarmee en recht geworden van ouders om te kiezen uit het bestaande scholenaanbod. Ten vierde is vooral de laatste decennia een beweging in gang gezet waarbij aan alle scholen, openbare en bijzondere, steeds meer regels worden gesteld. Voorbeelden zijn de wettelijke kerndoelen en exameneisen, centrale inspectienormen, voorgeschreven voor kwaliteitszorg en regels ten aanzien van goed bestuur. De toegenomen regelgeving heeft de ruimte voor eigen keuzes van scholen behoorlijk ingeperkt. Dit heeft er mede toe geleid dat veel bijzondere scholen in hun doelen en onderwijspraktijken zich nauwelijks onderscheiden van openbare scholen.

De bovengenoemde problemen en vooral de grote mate van uniformiteit tussen openbare en bijzondere scholen roepen de vraag op waarom zou moeten worden vastgehouden aan de onderwijsvrijheid zoals die nu is verwoord en wordt geïnterpreteerd in wetgeving. Aan deze vooral onderwijsjuridische problemen voeg ik een pedagogische vraag toe, namelijk hoe hedendaags en toekomstig onderwijs, openbaar en bijzonder, dient om te gaan met godsdienst en levensbeschouwing. Mijn inziens ligt hier een belangrijke taak voor *alle* scholen.

VERANDERINGEN IN GODSDIENST EN LEVENSBESCHOUWING

Kijkend naar de geschiedenis kun je zeggen dat de confessionele scholen waartoe artikel 23 de vrijheid bood, goed pasten bij een tijd waarin de levensbeschouwelijke instituties en de zuilen floreerden. Inmiddels zijn godsdienst en levensbeschouwing echter ingrijpend veranderd naar aard en verschijningsvorm: minder traditioneel, meer individueel, minder geïnstitutionaliseerd en meer dynamisch. Deze veranderingen hebben geleid tot een grotere diversiteit aan godsdienstige/levensbeschouwelijke overtuigingen. Ook de manier waarop mensen hieraan uiting geven loopt sterk uiteen.

De vraag is vervolgens wat deze veranderingen voor onderwijs betekenen. Een paar opmerkingen hierover. Mijn inziens betekent dit dat hedendaags onderwijs religie en levensbeschouwing niet kan negeren, bijvoorbeeld met een beroep op de scheiding van kerk en staat. Religie is een belangrijk en een gevoelig onderdeel van onze samenleving. Kinderen en jongeren hebben er belang bij als zij in ieder geval enige kennis meekrijgen van deze zaken. Naast zulke kennis is het belangrijk dat zij leren zich tolerant en verdraagzaam op te stellen tegenover de diverse religies en levensbeschouwingen. Om dit te leren is méér nodig dan enige 'objectieve' kennis over belangrijke religies en levensbeschouwingen. Om werkelijk tolerant te kunnen zijn, is het nodig iets te begrijpen van 'hoe het is om gelovig te zijn'. Belangrijke waarden als verdraagzaamheid en respect hebben een bepaalde mate van voorbeeldgedrag nodig en ook een diepere, inhoudelijke legitimering of verankering. Tot slot roept de toegenomen diversiteit bij jongeren een sterkere behoefte op aan richting en perspectief. Het verleden laat ons zien dat deze zaken (aandacht voor godsdienst en levensbeschouwing, leren omgaan met pluriformiteit en richting en perspectief bieden), vaak werden veronachtzaamd op openbare scholen. De vrijheid van onderwijs, of beter gezegd ons duale onderwijsstelsel met duidelijke scheidslijnen tussen openbaar en bijzonder onderwijs, heeft daaraan in belangrijke mate bijgedragen.

AUTONOMIE EN DIVERSITEIT

De bovengenoemde problemen en de vraag hoe scholen met godsdienst en levensbeschouwing zouden moeten omgaan, pleiten voor een nieuwe doordenking van de onderwijsvrijheid. Daarbij is van belang om vast te houden aan de kern ervan, het recht van burgers om verzekerd te zijn van onderwijs voor hun kinderen dat aansluit op hun eigen opvattingen over het goede leven.¹⁰ Bovendien vraagt juist deze tijd met de drang naar eenheid en meerderheidsdenken om een waarborg tegen te grote bemoeienis van de overheid met onderwijs.¹¹ De uitdaging daarbij is de vrijheid van onderwijs zo in te richten dat sterke kanten van het huidige stelsel, zoals de pluriformiteit en de autonomie van scholen, behouden blijven. Maar tevens is het zaak beter tegemoet te komen aan de levensbeschouwelijke diversiteit van onze samenleving en de eisen die dit stelt aan het onderwijs van alle leerlingen. ■

EINDNOTEN

- 1 Onderwijsraad (2002). *Vaste grond onder de voeten. Een verkenning inzake artikel 23 Grondwet*. Den Haag: Onderwijsraad.
- 2 Ik bespreek hier slechts enkele zaken, meer informatie is bijvoorbeeld te vinden op www.denederlandsegrondwet.nl
- 3 Rietveld - van Wingerden, M, J. C. Sturm en S. Miedema (2003). Vrijheid van onderwijs en sociale cohesie in historisch perspectief. *Pedagogiek*, 23, 2, p. 97-108.
- 4 Vanaf hier kortweg aangeduid als confessionele scholen.
- 5 Onderwijsraad, 2002.
- 6 Idem. Vermeulen, B.P. & Zoontjes, P.J.J. (2009). Toelatingsbeleid ter bestrijding van segregatie. In P.W.A. Huisman & P.J.J. Zoontjes (Eds.), *Selectie bij toegang tot het onderwijs* (pp. 213-244). Deventer: Kluwer.
- 7 Zoontjes, P. (2010). Nieuwe kijk op de wortels van ons bestel. *Schoolbestuur*, 30, 5, p. 22-23.
- 8 We kennen ook de algemene bijzondere scholen, waaronder bijv. Montessori-, Freinet- en Daltonscholen vallen. Het is echter zo dat ouders die hun kinderen dergelijk onderwijs willen laten genieten, op grond van dat motief geen school kunnen stichten of kiezen.
- 9 Vgl. Boer, R. de (2010). Vrijheid in gebondenheid. Over de vrijheid van onderwijs. In: G.J. Spijker (red.), *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi*. G. Groen van Prinstererstichting, Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief (pp. 89 – 95).
- 10 Zoontjes, P. (2010). Nieuwe kijk op de wortels van ons bestel. *Schoolbestuur*, 30, 5, p. 22-23.
- 11 Janssens, R. (2010). De antirevolutionaire strijd voor een vrije samenleving. In: G.J. Spijker (red.), *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi*. G. Groen van Prinstererstichting, Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief (pp. 62 – 74).

Denk & praat mee op
de opiniesite van het WI:

OPUNIE
christen&politiek
www.opunie.nl

Geen schaap raakt uit het zicht

HET UNIVERSITAIR ONDERWIJS ANNO 2011

DOOR HANS ESTER

De huidige Nederlandse universiteit is schools geworden. Studenten worden begeleid van a tot z en krijgen louter nog een veelheid aan inleidingen. Dit terwijl ze eigenlijk zelfstandig zouden moeten leren denken en een brede en diepe vorming moeten krijgen. Complexe teksten lezen in de oorspronkelijke taal maakt daar een wezenlijk onderdeel van uit.

De van oorsprong Zuid-Afrikaanse dichteres Elisabeth Eybers was een pastoriedochter met grote kennis van de Bijbel. Op een dag sprak zij tegenover mij haar verwondering uit over het feit dat Nederlanders de gelijkenis van de Goede Herder en het verloren schaap konden begrijpen. Welk schaap zou in ons keurig in vakjes afgepaste en van afscheidingen en omheiningen voorziene land kunnen verdwalen? Studenten aan Nederlandse universiteiten anno 2011 kunnen evenmin verdwalen. Ze worden van a tot z begeleid en in het oog gehouden. Dat er af en toe een student het pad bijster is, is niet aan het 'systeem' te wijten, maar aan de aanleg tot ontsnappen van de betreffende student.

ZORGZAAMHEID EN HAAR KEERZIJDE

De buitenwereld denkt geregeld dat ik onwaarheden vertel wanneer ik een beeld geef van de bege-

leiding die de studenten binnen mijn afdeling Algemene Cultuurwetenschappen krijgen. Het College van Bestuur van mijn universiteit heeft alle afdelingen de opdracht gegeven om het zogenaamde tutoraat in te stellen. Iedere nieuwe student komt bij een tutorgroep van zes à zeven studenten die door een docent wordt geleid. Elke week komt de tutorgroep bijeen om de resultaten van de verschillende werkstukken te bespreken en te controleren of iedereen trouw naar college gaat. Het tutoraat geeft de docent de mogelijkheid om te beoordelen of het naar lichaam en geest wel goed gaat met een student. Vanuit het tutoraat bezoekt het groepje tentoonstellingen en gaan de studenten naar muziekkuitvoeringen en theatervoorstellingen. Je moet het dan als schaap wel heel bont maken wil je het odium 'verloren' opgeplakt krijgen.

De keerzijde van deze zorg – die ouders van studenten terecht als muziek in de oren klinkt – is een geringe mate van vrijheid voor de student om zelf een eigen route binnen de studie uit te zetten. Het studieprogramma is strak van opzet (anders was het door de betreffende ministeriële commissie nooit goedgekeurd), laat geen individuele uitschieters naar rechts of links toe en garandeert bij voldoende volgzzaamheid het behalen van de eindstreep. De studenten ervaren het studiestelsel als 'schools' en bedoelen daarmee lang niet altijd iets negatiefs. In het dagelijkse taalgebruik valt de uitdrukking "Ik zie je morgen op school", waarmee de universiteit is bedoeld. In deze uitdrukking schuilt veel waarheid.

'WANNEER UNIVERSITEITEN ALLEEN NOG KENNIS UIT DE TWEDE HAND AANBIEDEN, DAN KUNNEN WE CONCLUDEREN DAT SCHRAALHANS DE ACADEMISCHE KEUKENMEESTER IS GEWORDEN'

DRASTISCHE INKORTING STUDIEDUUR

Tijdens het studiejaar 1982/1983 vond een ingrijpende verandering binnen het academisch onderwijs plaats. De traditionele route – één jaar propedeuse, twee à drie jaar kandidaats en daarna twee jaar doctoraal - werd drastisch ingekort. Na de eenjarige propedeuse volgden nog drie jaar voor de doctoraalstudie en het kandidaats werd afgeschaft. De betreffende wet heette Wet tweefasenstructuur wetenschappelijk onderwijs. De tweede fase had betrekking op de onderzoeksopleiding na het doctoraal. Deze opzet is in 2002 overgegaan in het binnen de gehele Europese Unie geldige bachelor/master-stelsel waarbij de totale studie bij de meeste opleidingen vier jaar omvat. (Tot de uitzonderingen behoren bijvoorbeeld theologie en medicijnen.) Een onbedoeld nevenverschijnsel van de drastische inkorting van de studieduur was dat studenten die het maar niet lukte om de eindstreep te halen opeens veel meer studiepunten bleken te bezitten dan voor het nieuwe diploma noodzakelijk was en dus het doctoralexamen als het ware cadeau kregen, inclusief de mogelijkheid om als bevoegde eerste-graads docent voor de klas te staan.

HET STOPMIDDEL VAN DE INLEIDING

Dat de met probleemstudenten gevulde bezemwagen uiteindelijk toch de finish haalde, was een incidenteel bijverschijnsel van het nieuwe stelsel. Veel ingrijpender was de verandering van het studieprogramma. Niet alleen raakte het op een specifiek vak gerichte studieprogramma een hoop kleren kwijt en begon het een beetje schamel te ogen, het resterende programma bleek opgetuigd te zijn met vakken die tot brede intellectuele vorming moesten leiden. De vakopleiding die gericht was op verdieping naar alle kanten van het betreffende vak maakte plaats voor een veelheid aan inleidingen. Tot deze inleidingen behoort onder andere de cultuurhistorische canon waarin sleutelwerken uit de Europese cultuurgeschiedenis, zoals een werk van Erasmus en een tekst van Michel Foucault worden behandeld.

EEN INSTABIELE WOLK VAN KENNIS

Om een concreet voorbeeld van de geschetste ontwikkeling van specialisatie naar generalisering te geven: de opleiding Duitse taal- en letterkunde omvatte dertig jaar geleden de studie van de verschillende historische fasen van het Duits, inclusief

het Gotisch, en besteedde veel tijd aan de bestudering van de middeleeuwse Duitse letterkunde. Nederlanders behoorden tot de top der Europese mediëvisten. Van de studie van de middeleeuwse Duitse letterkunde is in Nederland thans vrijwel niets overgebleven. Hooguit doet een docent die in een ander segment van het vak gespecialiseerd is, de Middeleeuwen er een uurtje per week bij. De studie Duits in Nederland hechtte veel waarde aan fundamenteel inzicht in de grammatica, de zinsleer en het taaleigen (uitdrukkingen, meerduidigheid van woorden etc.) van het Duits. Ook de vertalingen Duits-Nederlands en Nederlands-Duits waren absolute proeven van bekwaamheid. Van het ooit nagestreefde niveau is slechts een rest over. Vergeleken met dertig jaar geleden vertoont de studie Duits nu zulke hiaten dat je je afvraagt, hoe deze germanisten het ontbrekende ooit moeten inhalen wanneer ze na hun studie volop bezig zijn met lesgeven. De tragedie *Faust* van Goethe in haar geheel lezen of de grote romans van Thomas Mann serieus bestuderen, dat zal helaas een utopie blijven. Dat hadden deze leraren tijdens hun studie moeten doen en die kans werd hun niet vergund.

Het wezenlijke probleem van het huidige academische onderwijs, in ieder geval binnen de geesteswetenschappen, is dat de studenten geacht worden kennis te dragen van kunststromingen, van ingewikkelde historische verbanden, van geloofsovertuigingen en van denkpatronen van filosofische en ethische aard, terwijl het fundament van deze kennis niet uit vast voedsel maar uit globale kennismakingen bestaat. Het gevolg van deze kennisoverdracht vanuit voorgekauwde abstracties is dat de studenten met hun benen op een uiterst dunne en instabiele (maar wel: verheven) wolk van kennis staan en niet op de vaste grond van de confrontatie met de verschijnselen die zij graag willen leren kennen.

ZONDER DE MODERNE VREEMDE TALEN GEEN ECHTE UNIVERSITEIT

De bijna rituele reactie van studenten bij hun afstuderen, dat zij nu pas snappen waar het op aankomt en dus nu pas echt aan de studie zouden willen beginnen, spreekt boekdelen. Deze jonge mensen is iets essentieels onthouden. Dat essentiële houdt in dat je zelf de bronnen leert kennen, dat je aan de ontmoeting met uitingen van kunst en vormen

van geloven en denken wordt blootgesteld, dat je gedwongen bent om een moeilijke tekst met zoveel toewijding te bestuderen dat deze tekst uiteindelijk capituleert en zich voor je opent.

Wanneer de universiteit in Nederland alleen nog kennis uit de tweede hand in de aanbieding heeft, dan is er geen andere conclusie mogelijk dan dat schraalhans de academische keukenmeester is geworden. Een goede academische opleiding veronderstelt dat studenten over vaardigheden beschikken om op grond van deze vaardigheden vruchtbaar te beginnen met het stellen van vragen en met het zoeken naar antwoorden. Een stevige kennis van de drie moderne vreemde talen Frans, Duits en Engels is hierbij een voorwaarde. Onze Nederlandse samenleving zou als één man moeten opstaan en moeten eisen dat elke aankomende student met een VWO-diploma deze talen goed kan lezen, liefst gecombineerd met beheersing van het Italiaans of Spaans. En mogelijk moeten we het standaard Chinees, het Mandarijn hieraan toevoegen. In Frankrijk heeft het Mandarijn al een vaste plaats op de middelbare scholen. Waarom zijn wij Nederlanders ons niet bewust van het belang van deze taal om de wereld van morgen te kunnen begrijpen?

LEES DE ORIGINELEN

Ik heb het voorrecht gehad om samen met studenten gedurende een half of een heel jaar een moeilijke tekst te kunnen bestuderen. In veel gevallen kregen de studenten er geen studiepunten voor maar vonden ze deelname toch de moeite waard. Zo hebben we de *Traumdeutung* van Sigmund Freud helemaal gelezen en met elkaar over de waarde van zijn theorie gediscussieerd. Wat heeft het voor zin, zoals nu strijk en zet gebeurt, de ideeën van Freud in een soort ingedikte en geïnterpreteerde vorm aangereikt te krijgen, zonder dat je

SAMENVATTING

- Vakopleidingen bestaan tegenwoordig uit een veelheid aan (oppervlakkige) inleidingen
- Het fundament van kennis van studenten bestaat daardoor niet meer uit vast voedsel maar uit globale kennismakingen.
- Het doel van universitair onderwijs moet zijn: kennisverwerving en de ontwikkeling tot onafhankelijk en verantwoordelijk denken.

het bouwproces van deze visie op de menselijke psyche van nabij volgt? Het origineel te lezen is noodzakelijk. Een vertaling blijft altijd een vorm van verraad. Wie Friedrich Nietzsche slechts uit samenvattingen kent, zal nooit begrijpen hoe verleidelijk zijn stijl van schrijven voor een ontvankelijk gemoed is. Je moet de Franse filosofen Michel Foucault en Jacques Lacan zelf lezen om zelfstandig over hun beschouwing van de mens te kunnen oordelen. En mocht de niet-authentieke kennis via uittreksels en overzichten de student in Nederland geen problemen opleveren, dan valt hij/zij door de mand zodra hij/zij zich in Bologna of Glasgow in de discussie mengt.

VOOROORDELEN BINNEN DE UNIVERSITEIT

De vooroordelen binnen de universiteit zijn groot. Het gaat dan om vooroordelen van de alpha's jegens de beta's en omgekeerd. Om deze vooroordelen weg te nemen is het nodig om contact met elkaar te zoeken en elkaar naar de wetenschappelijke uitgangspunten te vragen. Gedurende enkele jaren heb ik een gastcollege gegeven bij de afdeling Informatica van de faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen. De ontmoeting met de collega's en studenten van Informatica was een openbaring voor mij, omdat ik meteen merkte hoeveel filosofische en culturele kennis zij in huis hadden en zeer nieuwsgierig waren naar de benaderingen binnen de geesteswetenschappen. Deze mensen waren gebildet, werkelijk academisch gevormd en ik moet tot mijn schande bekennen dat ik dat niet had verwacht.

KENNIS MET HET OOG OP WARE BILDUNG

Dat leidt mij tot de vraag naar de doelen van een universitaire opleiding. Die doelen hebben met kennisverwerving te maken. Basische kennis, ook in de zin van parate kennis, is van groot belang. Zou het academisch onderwijs daartoe echter beperkt blijven, dan zou het resultaat geen voldoening schenken. Uiteraard verwacht je van een afgestudeerde romanist of anglist perfecte beheersing van het Frans, respectievelijk Engels. En je verwacht ook een gedegen kennis van de Europese cultuurgeschiedenis.

Maar, er is meer. Een echte academicus heeft zich tot een onafhankelijk en verantwoordelijk denker ontwikkeld. Onafhankelijk, omdat deze academicus in staat is om het denken los te koppelen van

belangen die het zicht op de waarheid vertroebelen. Deze betekenis van zuiverheid van denken ligt in het Griekse woord 'theorie' besloten. En de academicus dient zich verantwoordelijk te voelen voor de rechtvaardige orde van het geheel, omdat deze academicus niet het eigen belang nastreeft maar zich dienstbaar weet aan de gemeenschap die wijsheid en een zuiver oordeelsvermogen van hem of haar verwacht. In het Duitse woord *Bildung* komen deze doelen van de academische vorming bij elkaar.

De specifieke betekenis van *Bildung* is afkomstig uit de koker van Wilhelm von Humboldt, een der oprichters van de Berlijnse universiteit. Humboldt zag een alzijdige vorming van de academicus als het ideaal, gericht op het uitoefenen van een publiek ambt ten behoeve van de menselijke gemeenschap. Dat de aard van de kennis sedert Humboldt veranderd is en dat wij in enorme internet-vijvers van kennis kunnen vissen waarvan deze geleerde niet had durven dromen, lijkt mij helder. Maar, ook al is de kwantiteit van kennis veranderd, nog altijd kan de kwaliteit van kennisverwerving en persoonlijkheidsvorming aan de universiteit profiteren van de heilzame inzichten uit de negentiende eeuw. Wanneer wij ons opnieuw deze achterliggende gedachten met betrekking tot de idee van het academisch onderwijs toe-eigenen, heeft dat consequenties voor de direct betrokkenen en voor de samenleving als geheel die een en ander immers moet steunen, bevestigen en financieren.

DE ZIELIGE INTELLECTUEEL

Gedurende de afgelopen vier decennia heeft de universiteit een deel van haar status verloren. Welk verband dit statusverlies heeft met de studentenbeweging van 1968 en 1969 (Maagdenhuisbezetting) kan ik niet goed inschatten. In de bredere samenleving is een mate van scepsis ontstaan naar de wereld van de universiteit toe. Enerzijds bestaat er groot respect voor technologische vernieuwing en medische kundigheid, anderzijds is de waardering voor intellectuele, geestelijke vorming van studenten aan de universiteiten voelbaar verminderd. De Engelse hoogleraar Frank Furedi heeft dit proces in 2004 in zijn inmiddels klassieke boek *Where have all the intellectuals gone?* beschreven en de Nederlander Rob Riemen heeft daar in 2009 zijn boek *Adel van de geest. Een vergeten ideaal* aan toegevoegd.

INTELLECTUEEL ZIJN SCHEPT VERPLICHTINGEN

De kwaliteit van het academisch onderwijs kan veel hoger worden dan nu door hogere eisen binnen het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs te stellen. In de eerste plaats denk ik aan de vaardigheid om lastige teksten in het Frans, Engels en Duits te kunnen analyseren. Daarnaast mag een gedegen vorm van levensbeschouwelijk/filosofisch onderwijs met passende toetsing op de middelbare school worden verwacht. Het is te gek voor woorden dat wij aan de universiteit cursussen 'Inleiding tot de Bijbel' moeten organiseren om uit te leggen wie Abraham, Mozes en Jezus Christus zijn. In mijn optiek heeft de strakke organisatie van de studieprogramma's tot gevolg gehad dat studenten die qua niveau en capaciteit van denken niet op de universiteit thuishoren, als het ware door de studie heen worden getild en dus in weerwil van zichzelf de eindstreep bereiken. Het bindende studieadvies tijdens de propedeuse dat nu algemeen wordt ingevoerd, is daarom pure winst, zowel voor de opleiding als voor de student voor wie het studeren anders een kwestie van hangen en wurgen is.

Wie wel eens in Oxford, Edinburgh of Cambridge rondloopt, zal jaloezie in zich voelen opkomen en de verleidelijke gedachte niet kunnen onderdrukken: waarom ontbreekt bij ons in Nederland deze bijzondere academische sfeer van intellectueel plezier en toebehoren aan een geestelijke elite? Het antwoord op deze vraag ligt in de ruimte die een universiteit biedt voor persoonlijke intellectuele ontplooiing naast het degelijk onderwezen vakinhoudelijk deel van de studie, kortom voor *Bildung* in de zin van Humboldt, Furedi en Riemen. Dat de egalitaire Nederlandse samenleving niet van uitblinkers en intellectuele superioriteit houdt, is een vervelend gegeven waar de universiteiten zich echter niets van hoeven aan te trekken. Hoe vaster de koers van de universiteiten zal zijn, des te groter is de kans dat de samenleving de 'producten' van deze universiteiten zal weten te waarderen. In Europa kan Nederland niet achterblijven. ■

Dr. Hans Ester doceert literatuurwetenschap en Zuid-Afrika-Studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

WI-NIEUWS

Een
komen en gaan

AFSCHEID EGBERT SCHUURMAN

Het is een tijd van afscheid nemen van oudgedienden, en van het verwelkomen van nieuwe talenten. Egbert Schuurman nam onlangs afscheid van de Eerste Kamer en sprak mede daarom de jaarlijkse Groen van Prinsterer lezing uit. Onder grote belangstelling sprak hij in de vergaderzaal van de senaat.

FELLOWS PROGRAMMA 2011

Jaarlijks solliciteren tientallen jongeren voor een plek in het Fellowsprogramma van het WI. Iedere ronde worden vijftien van hen uitgenodigd om daadwerkelijk Fellow van het WI te worden. Deze fellows komen een jaar lang maandelijks bij elkaar om te spreken over christelijk-sociale politiek. Ze discussiëren met en over belangrijke auteurs en denkers binnen de ChristenUnie. Elke deelnemer schrijft bovendien een essay, waarvan de beste wordt geplaatst in DenkWijzer. Alle essays worden gebundeld en uitgegeven door het WI.

De volgende kans om te solliciteren is voor het programma van 2011. Wil je meer informatie? Zie onze website of mail naar robnijhoff@christenunie.nl. Je kunt jezelf uiterlijk tot 1 juli opgeven.

'De politiek heeft niet het lef om los te laten'

**RENÉ TROMP OVER
PROFIEL, BEMOEIZUCHT EN
DONKERÉ WOLKEN**

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Als ik aankom bij de werkplek van René Tromp tref ik een prachtig gebouw. Een monumentaal pand met uitzicht op het water. Tromp is directeur van GPO-WN, een regionale koepelorganisatie van gereformeerd basis onderwijs. Iemand met een duidelijke visie. "Het draait allemaal om een helder profiel en een hoog ambitieniveau. De overheid mag ons op dat laatste afrekenen. Maar laat scholen alsjeblieft verder met rust."

Mensen spreken wel van een crisis in het onderwijs, snap je dat?

Nee, dat zie ik niet zo. Wat ik wel waarneem is dat de betrokkenheid van ouders bij hun kinderen toeneemt. Ze volgen scholen kritischer in de omgang met hun kinderen. Dat komt onder meer doordat gezinnen kleiner zijn geworden. En ouders zijn door internet vaak goed geïnformeerd. Ze bekijken inspectierapporten en vergelijken scholen. En gelijk hebben ze. Ieder wil het beste voor zijn kind en stelt daarom hele hoge eisen. Daar kunnen scholen natuurlijk niet altijd aan voldoen.

Kunnen leerkrachten dat niet aan?

Het vergt andere vaardigheden van leerkrachten en directeuren. Men moet meer op dialoog gericht zijn, meer communiceren over de ontwikkeling van elk individuele kind. Zeker als de verwachtingen van de ouders niet met het aanbod van een school overlappen, bijvoorbeeld als een kind niet meekomt in de klas, dan trekken ouders sneller dan vroeger aan de bel. Ouders zijn meer partners van de

'POLITICI ROEPEN MAAR WAT ALS ER EEN INCIDENT PLAATSVINDT. WE WORDEN VOORTDUREND HEEN EN WEER GESLINGERD. DE INSPECTIE ZELF WORDT ER OOK HORENDOL VAN. GUN ONS VERTROUWEN EN VRIJHEID'

school geworden en dat vraagt andere capaciteiten van leerkrachten maar vooral ook van de directeur. Die laatste heeft echt een ander vak gekregen en is veel meer een leidinggevende geworden.

Hoe kijk je aan tegen de toegenomen differentiatie?
Die juich ik toe. Het is goed als er aandacht is voor ieder kind afzonderlijk. Dat sluit juist goed aan bij de Bijbelse visie dat ieder mens naar Gods beeld is gemaakt en als zodanig waardevol is. Elk kind is een geliefd kind van God en verdient dus aandacht. Ieder persoon moet zijn talenten en gaven kunnen ontwikkelen. Dat maakt onderwijs zo'n mooi vak. Ik zie dus geen crisis, wel een pittige klus. Er zit een spanning tussen maatwerk en het zijn van een basis-school.

Ouders kiezen niet meer als vanzelf voor christelijk onderwijs. Jammer?

Ik ben blij dat het automatisme om voor een christelijke of gereformeerde school te kiezen is verdwenen. Er is geen blindelings vertrouwen meer in een school om de enkele reden dat die christelijk is. Het gaat om wie we zijn en wat we doen. Scholen worden afgerekend op kwaliteit en dat is terecht. Ze moeten presteren en ambitie tonen. Identiteit alleen is niet meer voldoende, al blijft het de belangrijkste reden waarom ouders voor onze scholen kiezen.

Is de kwaliteit van het gereformeerd onderwijs voldoende?

René Tromp is directeur van de koepelorganisatie van het Gereformeerd Primair Onderwijs West-Nederland bestaande uit 25 basisscholen.

Er zijn geen zwakke gereformeerde scholen binnen onze organisatie, dat is mooi. Maar het gereformeerde onderwijs is wel wat in slaap gesukkeld. Door toename van deeltijdarbeid is het vraagstuk van vacatures complex geworden. Er zijn nu veel doeners in het onderwijs, maar er is ook behoefte aan mentale, hoogopgeleide mensen met denkkracht. De vraag is wel: is de kwaliteit van de opleiding daarop afgestemd? Mijns inziens is het beter als scholen zelf verantwoordelijk zijn voor de opleiding van leerkrachten. Opleidingen zouden moeten aansluiten bij de wensen van scholen, niet andersom. We kunnen dan ook meer invloed uitoefenen op die opleidingen. Dat zou helemaal niet gek zijn, wij zijn immers de toekomstige werkgevers. Wat ik zou wensen is dat de opleiding van mbo-niveau weer naar hbo gaat.

Er is veel aandacht voor de leerkracht momenteel. 'Superieure leerkrachten' zouden het onderwijs er weer bovenop moeten helpen. Wat moet een leerkracht kunnen?

We vergeten soms de basale dingen. Uiteindelijk gaat het erom dat lessen goed worden voorbereid en dat de docent het vak verstaat. Dat hij, of meestal een zij, het kind in de ogen kijkt. Dat er aandacht is voor elk uniek individu. Dat is een hoog ideaal, zeker, maar we mogen de lat hoog leggen.

POLITIEK WANTROUWEN

Wat zou de overheid kunnen bijdragen aan het onderwijs?

Ik zou graag minder last hebben van de veelheid aan verschillende en soms tegenstrijdige bewegingen van de politiek. Decentralisatie is het motto, maar als het spannend wordt dan durft men de sector niet te vertrouwen en heeft men niet het lef los te laten. Dan moeten ineens per direct de resultaten van het reken- en taalonderwijs omhoog. Afrekenen vind ik prima, maar je ziet telkens dat de politiek de verleiding niet kan weerstaan om zich te bemoeien met de invulling. De lumpsum bekostiging is goed, maar nooit echt doorgezet. Men blijft bang dat de kwaliteit achteruit gaat. Laat dat aan de scholen zelf over!

Dit lijkt een noodkreet: laat ons met rust!

Verantwoording willen we afleggen en we willen streven naar een hoog ambitieniveau. Natuurlijk. Maar bemoei je er verder niet voortdurend mee.

Rond het passend onderwijs zijn er liefst drie grote veranderingen in vier jaar tijd geweest. Dan weet je als onderwijssector gewoon niet meer waar je aan toe bent op den duur. Politici roepen maar wat als er een incident plaatsvindt. We worden voortdurend heen en weer geslingerd. De inspectie zelf wordt er ook horendol van. Gun ons vertrouwen en vrijheid. Dan weten we tenminste waar we aan toe zijn.

Heeft de ChristenUnie hier een rol te vervullen?

[voorzichtig:] Ook de ChristenUnie zou zich sterker kunnen maken voor die vrijheid van inrichting. Zorg ervoor dat de overheid zich beperkt tot de rol van toezichthouder. Ik wens politici wat meer lef toe op dit punt. Geef onderwijs de ruimte, ook als het een keer fout gaat.

Wat vind je van de huidige bezuinigingen op het primair onderwijs?

Heel teleurstellend. Alle partijen beloofden te investeren in onderwijs, maar uiteindelijk wordt er toch bezuinigd. Dan maak je je niet geloofwaardiger als politiek. Er is toch aangetoond dat we al jaren tekortkomen, bijvoorbeeld met materiële zaken als gebouwen. Scholen komen niet uit en dat zet kwaliteit op den duur onder druk – het wordt spannend hoe dit gaat aflopen....

DONKERE WOLKEN

Hoe beoordeel je de situatie rond de vrijheid van onderwijs? Staat die onder druk?

Ik ben blij dat we in Nederland leven. We hebben een uniek systeem waarin diversiteit kan bloeien. Ouders moeten zelf de keuze kunnen blijven maken om te kiezen voor een school die overeenstemt met hun levensovertuiging. Laat de overheid dat respecteren. Bijzondere scholen moeten wel hun bestaansrecht blijven bewijzen. Als er geen kinderen komen dan is dat hun eigen verantwoordelijkheid. Tegelijk geloof ik niet dat bijzondere scholen zullen verdwijnen, integendeel, er is juist steeds meer behoefte aan profiel, aan een uitgesproken geluid. Identiteit wordt steeds belangrijker.

Er lijkt een verandering van de Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) in aantocht, waardoor scholen beperkt worden in hun vrijheid een eigen personeelsbeleid te voeren. Ben je daar bang voor?

Zover is het nog zeker niet. En zolang het niet het geval is moeten we met alle mogelijke – ook politieke middelen – daar tegen strijden. Vrijheid is cruciaal, de keuzemogelijkheden van ouders moeten centraal staan. Uiteindelijk getuigt deze beweging van bemoeizucht van de overheid. Het is heel belangrijk dat de ChristenUnie zich blijft verzetten tegen deze aantasting van de vrijheid van onderwijs. Mocht de AWGB echt veranderd worden en het personeelsbeleid onder druk komen te staan, dan voorzie ik donkere wolken. Die zie ik nu al wel een beetje. We moeten erop voorbereid zijn dat ons onderwijs zo is ingericht dat er een transparante organisatie is met een helder, onderscheidend profiel.

De verzuiling ligt achter ons, maar is er wel ruimte voor gereformeerd onderwijs?

Zeker, maar wel in een andere vorm. Het gereformeerd onderwijs is destijds met veel liefde en beweging opgezet. In deze tijd is de situatie heel anders. Kerkelijk Nederland is erg in ontwikkeling, kerkgebonden organisaties ook - zie ook de politiek. Er komt steeds meer ruimte in geloofsbeleving en dat beïnvloedt kerken en ook gereformeerde scholen. In de toekomst zul je waarschijnlijk geen kerkgebonden scholen meer tegenkomen, wel identiteitsgebonden scholen, met Gods Woord als leidraad. Tegelijk vind ik wel dat we de waarde van de gereformeerde traditie onder ogen moeten zien. Het is heel gemakkelijk om mee te gaan met de huidige trend en alles maar overboord zetten. Maar we moeten ook de vraag blijven stellen: wat bindt ons? Welke waarde heeft onze traditie?

De bijbel alleen is niet voldoende?

Ons verleden heeft impact op wie en wat we zijn. Dat is waardevol. Het bepaalt mede ons profiel. Het is nu teveel vrijheid-blijheid. Zodra het profiel onherkenbaar en vaag wordt, is het einde in zicht. Zonder heldere identiteit geen bestaansrecht. We moeten de protestantse traditie dus niet zomaar overboord gooien, maar de waardevolle elementen behouden. Dat geldt ook voor de werkvloer – ik zou bijvoorbeeld de kerkgebondenheid van het personeel niet te snel aan de kant willen schuiven. Kortom, we moeten meegaan met ontwikkelingen, maar niet zomaar alle deuren open zetten. Weet welke wortels je niet wilt kwijtraken. Een pastoor zei onlangs tegen me: "Hou vast wat je hebt!" ■

Vernietigde

vertegenwoordiging

ZORGEN OM DIPLOMA'S
EN DEMOCRATIE

DOOR HERMAN SIETSMAN

Kennis en democratie hangen samen. Dat blijkt uit twee boeken waarin zorg wordt geuit over de opkomst van het populisme en de toekomst van onze democratie. Maar wat zijn beide boeken verschillend! In 't Veld benadrukt de noodzaak om kennis meer te benutten voor beleid, om populisme te keren. Bovens en Wille betogen dat hoger opgeleiden de democratie domineren en zoeken juist aansluiting bij de mensen van wie de mening minder wordt gehoord, de lager opgeleiden. Allereerst over In 't Veld.

OPKOMEND STORMTIJ

Roel in 't Veld constateert in zijn *Kennisdemocratie* – met als dreigende onderkop *Opkomend stormtij*, geïllustreerd met zwarte donderwolken op de kaft – dat de representatie, de vertegenwoordiging van de kiezer door de volksvertegenwoordiger, feitelijk is “vernietigd”. Het opkomende populisme stemt hem zorgelijk en hij draagt ideeën aan om deze ontwikkeling het hoofd te bieden.

De oorzaken van de teloorgang van ons representatieve systeem liggen deels bij de kiezers, die al lang niet meer stemmen volgens een consistente wereldbeschouwing waarop vertegenwoordiging kan worden gebaseerd. Burgers zijn enerzijds kiezers, maar daarnaast ook klanten van (semi) publieke instellingen die hun eigen “democratie” (klantoriëntatie) hebben georganiseerd. Zo hebben

burgers allerlei wisselende belangen en posities. Verkiezingen benutten ze vaak meer als afrekeningen vanwege het beleid dat gevoerd is dan om een principieel gemotiveerde politieke voorkeur voor de toekomst tot uitdrukking te brengen. Die beweeglijkheid laat zich met algemene vertegenwoordiging niet goed verenigen.

PARTIJEN ZIJN LEGE DOZEN

Maar ook de politieke partijen en hun vertegenwoordigers zijn debet aan de slijtage van ons vertegenwoordigende systeem. Ze baseren hun politieke opstelling al lang niet meer op de eigen beginselen. Politieke partijen zijn “lege dozen” geworden en ze gedragen zich als actoren op een markt, door te dingen naar de kiezersgunst. De interacties in de driehoek wetenschap/media/politiek leiden tot een dynamiek waartegen het systeem van representatie niet is opgewassen. Politici laten zich (vooral) leiden door incidenten, kiezersgunst en met name hypes in de media, zodat een consistente partijlijn vaak niet te ontwaren is.

Het populisme wordt hierdoor een dreigend fenomeen. Ingewikkelde problemen kunnen niet langer met klassieke instrumenten en waardenoriëntaties worden opgelost. In toenemende mate wordt de agenda van de politiek bepaald door burgers zelf en door de media, met als gevolg nieuwe machtsverhoudingen en risico's op het punt van de kwaliteit van het bestuur door het ontbreken van checks and balances.

OVERHEID ALS PROCES-ARCHITECT

In 't Veld pleit zowel voor andere verhoudingen in de staat, als voor andere verhoudingen tussen de staat en andere maatschappelijke organisaties. Men moet meer werk maken van toekomstonder-

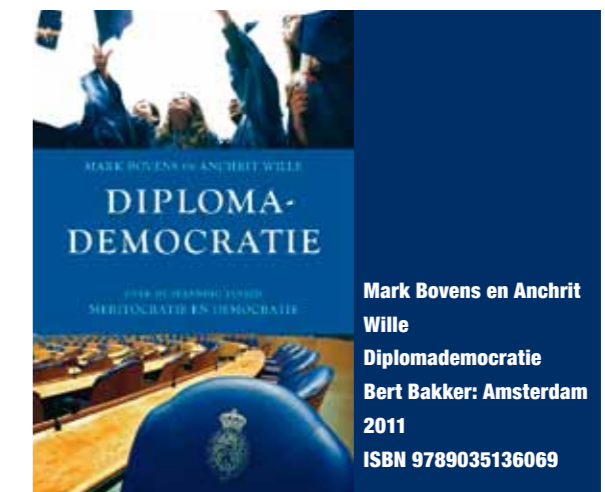
zoek, waarbij over de grenzen van disciplines wordt gekeken. De staat moet die kennis niet vertalen in politieke standpunten, maar er voor zorgen dat die kennis er is. Hij moet zich concentreren op zijn rol als proces-architect. Zowel individuele burgers als instituties kunnen de inhoudelijke keuzes vaak beter maken dan de gekozen vertegenwoordigers die niet meer weten wie zij vertegenwoordigen en op grond van welke drijfveren ze werken. Het betoog van In 't Veld mondt uit in het concrete voorstel om de invloed van burgers niet te beperken tot aanwijzing van volksvertegenwoordigers, maar om ook bestuurders direct door de bevolking te laten kiezen en om burgers een stem te geven in interactieve processen (via het internet), niet alleen bij concrete beleidsbeslissingen, maar ook bij vaststelling van wetten. Zo kan de algemene vertegenwoordiging geleidelijk verdwijnen. Een tweede notie betreft de verhouding tussen staat en samenleving. Alleen op het gebied van politie en justitie is de staat als centrale actor nodig, voor het ontwerpen en uitvoeren van beleid is zijn

centrale rol uitgespeeld. Er moeten arrangementen worden bedacht om het netwerk van maatschappelijke instellingen meer in positie te brengen.

BESTAAT HET VOLGENDE STATION?

Laat ik bij het boek van In 't Veld enkele opmerkingen maken. In de eerste plaats: op de analyse van In 't Veld is weinig aan te merken. Politici laten zich in hun opstelling sterk leiden door kiezersvoorkeuren en mediageweld. De nadruk op personen wordt door hen veelal in de hand gewerkt en anders wel actief door de pers opgeroepen. Gecombineerd met het vluchtige gedrag van kiezers is er tenminste een probleem rond de vertegenwoordiging van de kiezers.

De vraag is echter wat het probleem is: het systeem van vertegenwoordiging zelf of de manier waarop hiermee wordt omgegaan. De analyse die het boek geeft zou namelijk ook benut kunnen worden door politieke partijen, media, kennisinstellingen en met name burgers om juist te investeren in ons systeem. Zo zouden politieke partijen meer werk

HET GELEIDELIJK AFSCHAFFEN VAN DE VOLKSVERTEGENWOORDIGING IS NOGAL WAT, ZOWEL IN PRINCIPIËLE ALS IN PRAKTISCHE ZIN.

kunnen maken van oriëntatie op waarden in plaats van op de opiniepeilingen. Politici zouden kunnen weigeren mee te doen aan de mannetjesmakerij in tv-programma's en hun inhoudelijke positiebepaling meer op hun principes kunnen baseren. Media zouden moeten ophouden met het belachelijk maken van politiek en bestuur en hun taak als informanten aan het publiek serieuzer moeten nemen dan het bedenken van nieuwe hypes. En burgers zouden zich kunnen realiseren dat politiek luilekkerland niet bestaat en dat het besturen van een samenleving ook iets van hen vraagt omdat ze niet alleen maar consument zijn maar ook verantwoordelijke burgers. In 't Veld is dit station voorbij, maar de vraag is of dat niet riskant is, omdat het volgende station nog niet in zicht is en wellicht ook niet bestaat.

ONVERTEERBAAR

Een tweede opmerking betreft de fundering van het boek. Het betoog gaat uit van de volkssoevereiniteit; op geen enkele manier wordt een connectie van de overheid met objectieve doelstellingen of waarden gezien. Dat is voor christelijke politiek, waar de ambtsopdracht van de overheid centraal staat, onverteerbaar. Door het ondenkbaar te achten dat de overheid zich op iets anders zou funderen dan op de volkswil loopt het betoog van In 't Veld feitelijk vast in zichzelf. In 't Veld bepleit namelijk èn meer directe democratie – waardoor het risico van populisme juist bevorderd wordt! – èn meer invloed van kennis en deliberatie. Maar de strijd tegen populisme kan veel beter gevoerd worden door de politicus die weet dat kiezersvoorkeuren niet alleen grillig zijn en soms zelfs akelig (want populistisch), maar dat ze ook niet het laatste woord behoren te hebben. De opdracht aan de overheid is niet om alleen een proces te ontwerpen zodat beleid zich in de richting van de afgrond kan bewegen. Politicus zijn betekent ook en vooral: het kwade – en het goede – benoemen, ongeacht de volkswil.

VOLKSVERTEGENWOORDIGING AFSCHAFFEN?

En dan het laatste: de concrete uitwerking. In 't Veld is hier zeer voorzichtig in zijn formuleringen en dat is begrijpelijk. Het geleidelijk afschaffen van de volksvertegenwoordiging is nogal wat, zowel in principiële als in praktische zin. Nog nergens ter wereld is een grootschalig democratisch proces (al dan niet met ICT-inzet en functioneel bestuur van de maatschappelijke organisaties) geslaagd zonder

het principe van de vertegenwoordiging. Het is zeer de moeite waard na te gaan in welke mate dergelijke bewegingen als aanvulling op het systeem van representatie kunnen worden ingezet. Maar het opgeven van het systeem van onze gekozen volksvertegenwoordiging levert een onvoorspelbaar risico op. Zo is er het probleem van de samenhang der dingen; ad hoc democratie met incidentele beslissingen kan gemakkelijk leiden tot een gefragmenteerd overheidsbestuur. Of een samenleving dan bestuurbaar blijft is de vraag.

DIPLOMADEMOCRATIE

Dan het tweede boek, *Diplomademocratie*. Hierin borduren de auteurs Bovens en Wille voort op eerder onderzoek van de hoogleraar Bovens naar de verhouding tussen opleiding en politieke macht. In de Nederlandse politiek zijn de hoger opgeleiden, daaronder worden verstaan degenen met een HBO- of WO-opleiding, sterk oververtegenwoordigd. Van alle Nederlanders behoort zo'n 30% tot deze groep, maar in de Tweede Kamer is meer dan 90% van de leden hoger opgeleid. In feite zijn de werelden van hoger opgeleiden en van lager opgeleiden (ook zo'n 30%) steeds meer gescheiden. De tussengroep, de middelbaar opgeleiden, omvat zo'n 40% van de kiezers.

NIEUWE KLOOF

De auteurs stellen dat niet zozeer de kloof arm/rijk problematisch is, maar de kloof hoger/lager opgeleiden wel degelijk. Nieuwe scheidslijnen lopen namelijk langs dit onderscheid. Tijdens de periode van de verzuiling trof men elkaar in de kerk, op de school van de kinderen en in het verenigingsleven. Tegenwoordig komen hoger en lager opgeleiden elkaar nauwelijks meer tegen.

Wie Plato's ideeën over de ideaal bestuurde staat nog eens leest (hierin was het bestuur van de staat door de hoogst opgeleiden juist zeer noodzakelijk) kan niet om de conclusie heen dat onze parlementaire democratie veel van zijn idealen herbergt. En dat is een pijnlijke conclusie, want is een grotere anti-democraat denkbaar dan Plato?

IS DIE BEZWAARLIJK?

In onze moderne samenleving hebben burgers dus meer invloed naarmate hun opleidingsniveau hoger is. Maar de vraag die rijst is: is dat bezwaarlijk? Het antwoord hangt af van de visie op vertegen-

woordiging. Als bedoeld is om kwalitatief goed staatsbestuur te krijgen hoeft er geen probleem te zijn, zie Plato. Maar als gemeenteraden, provinciale staten en Staten-Generaal een zo getrouw mogelijke afspiegeling moeten zijn van de bevolking is er inderdaad een probleem.

Nu kan men stellen dat goed bestuur pas ontstaat als er een getrouwe afspiegeling is, en de feiten lijken deze stelling te onderbouwen. De feitelijke deelname aan het politieke proces (opkomstpercentage bij verkiezingen, volgen van het nieuws, meedoen in (politieke) netwerken) ligt over de hele linie beduidend lager bij degenen met een lagere opleiding. En de urgentie van politieke thema's ligt bij de groepen lager/hoger opgeleiden sterk verschillend; zo zijn in de jaren negentig de thema's integratie en immigratie, criminaliteit, Europese integratie en staatkundige hervormingen opgekomen. Lager opgeleiden hebben veel eerder dan hoger opgeleiden deze thema's als problemen ervaren; ze hebben bij deze thema's weinig te winnen en vooral te verliezen. Ze zien meer de schaduwkanten van multiculturaliteit dan de verrijking ervan, ze waren meer slachtoffer van criminaliteit, ervaren geen voordeel van de Europese eenwording en hechten – als politieke outcasts – meer belang aan directe democratie (zoals het referendum, de gekozen burgemeester) dan de hoger opgeleiden die in de politieke netwerken toch al royaal meedoen.

TOENAME ONGELIJKHEID

Begrijpelijk is dan dat, als een Tweede Kamer nagenoeg geheel bestaat uit hoger opgeleiden, de problemen van de lager opgeleiden minder in beeld komen. Dit verklaart het wantrouwen en cynisme van grote groepen uit de bevolking met het politieke proces; ze voelen zich er buiten staan. De opkomst van partijen zoals SP, LPF, TON en PVV geeft uiting aan dit onbehagen. Het gevolg van deze ontwikkeling is een toename van ongelijkheid. Deze conclusie spoort met een recent gepubliceerd rapport van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, dat de tot heden steeds veronderstelde sociale stijging (nieuwe generaties hebben het beter dan voorgaande) stagneert.

Herman Sietsma is hoofdredacteur van DenkWijzer.

Nu zei Plato dat het besturen van een staat net zoiets is als het besturen van een schip; dat moet je overlaten aan kapitein en stuurlieden. Terecht zeggen de auteurs van *Diplomademocratie* dat het niet zozeer gaat om de technische besturing, maar om het bepalen van het reisdoel. Daarin hebben hoger opgeleide passagiers in de praktijk een beduidend grotere stem dan de lager opgeleiden.

OPLOSSINGEN

Als oplossingen wordt een variatie aan instrumenten gesuggereerd: versterking van het burgerschap, herinvoeren van een opkomstplicht, meer directe democratie zoals referenda en directe verkiezing van bestuurders: kortom, het beter inbrengen van de belangen van lager opgeleiden.

Feitelijk behandelen de auteurs hetzelfde thema als In 't Veld; de tekortkomingen van ons huidige politieke systeem leiden tot onvoldoende kwaliteit – breed gedefinieerd – in de beleidsvorming. Die tekortschietende kwaliteit is enerzijds te wijten aan het onvoldoende benutten van kennis en bestuurskracht in de maatschappij en dat leidt tot populisme (In 't Veld). Anderzijds is er onvoldoende kwaliteit omdat de stem van de lager opgeleiden te weinig wordt gehoord en dat leidt tot risico's voor de sociale stabiliteit in onze samenleving (Bovens en Wille).

VERLICHT POPULISME

In 't Veld wil populisme tegengaan door de invloed van kennis en instituties en ook van individuele burgers in het politieke proces te vergroten. Hij is radicaal in de analyse van het slechte weer waarin we zijn terechtgekomen (ons systeem van representatie is "vernietigd"). Tegelijk is hij voorzichtig in de oplossing en dat is terecht, want hij geeft geen concreet uitzicht op beter weer.

Bovens en Wille zoeken juist aansluiting bij de gevoelens van het volk en willen die meer tot hun recht doen komen. Letterlijk is één van hun remedies het introduceren van een vorm van "verlicht" populisme, omdat het altijd nog beter is te werken met populistische partijen dan met ondergrondse bewegingen die de rechtsstaat ondermijnen. Christelijke politiek mag zich niet gemakkelijk afmaken van deze vraagstukken. Maar een kompas dat niet uitsluitend op de volkswil ingesteld is, is een groot voorrecht! ■

Ridders, monniken en twee zwaarden

MIDDELEEUWSE BIJDAGEN AAN DE RECHTSSTAAT (DEEL 1)

DOOR RICHARD STEENVOORDE¹

Wie vandaag in een goede boekwinkel de afdeling spiritualiteit bezoekt, moet bijna wel het idee krijgen dat Benedictijnse spiritualiteit de oplossing biedt voor alle vragen van moderne mensen. Of het nu gaat om vriendschap, verlies, of het opruimen van mijn bureau: de regel van de heilige Benedictus lijkt er een oplossing voor te geven. Toch is cynisme op deze plaats niet gepast. De stapels boeken van de hand van Anselm Grün, Wil Derkse, en Benoît Standaert verraden een diepgewortelde belangstelling voor de vraag hoe een kloosterregel uit de vijfde eeuw ons vandaag de dag nog tot inspiratie zou kunnen dienen.

In dit eerste artikel over middeleeuwse bijdragen aan de democratische rechtsstaat bekijken we of en hoe monniken uit de Benedictijner en Cisterciënzer traditie mogelijk een steentje hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van belangrijke christelijke opvattingen over de rechtsstaat.

EEN LEGER VAN DE HEER?

DE REVOLUTIE VAN BENEDICTUS

Volgens de Franse filosoof Jean Guitton kondigde Benedictus van Nursia (480-547) de Middeleeuwen aan en bereidde hij Europa voor.² De kloosterregel die met het Evangelie de grondslag zou gaan vormen van de Benedictijner kloosterfamilie werd door Benedictus geschreven omstreeks het jaar 550 na Christus. In een redelijk beknopt document stelde Benedictus de leefregels op voor een 'leerschool voor dienst aan de Heer' die haaks stond op de religieuze, maatschappelijke en politieke opvattingen van zijn tijd. Nog tijdens zijn leven groeide dit initiatief uit tot een orde met vele kloosters. Gedurende de daaropvolgende 'donkere middeleeuwen', waarin het bestuursapparaat van het West-Romeinse rijk ineens stortte en er eeuwen van politieke chaos volgden, bleken deze kloosters bakens van rust en stabiliteit waarin de erfenis van de Romeinse cultuur zorgvuldig bewaard bleef.

De politieke 'doorbraak' van de regel kwam toen de Karolingische vorsten besloten omwille van de religieuze eenheid en politiek-maatschappelijke stabiliteit de regel in te voeren in alle gebieden die onder hun politieke verantwoordelijkheid vielen.³ Het ambtelijk apparaat van het Karolingisch Rijk werd het exclusieve domein van priesters en benedictijner monniken.⁴ Vanaf die tijd behoorde steun voor de regel tot één van de centrale elementen van de politieke strategie van prins en vorsten.

Binnen het systeem van de Regel is de abt het

hoogste bestuurlijke orgaan van de gemeenschap (artikel 2 van de Regel). Zijn er echter belangrijke zaken aan de orde, dan roept de abt de hele gemeenschap bijeen en legt hen persoonlijk uit waarover het gaat (RB 3). Vervolgens luistert de abt naar het advies van de broeders en neemt daarna een besluit. Hierbij benadrukt Benedictus dat allen aanwezig moeten zijn omdat de Heer vaak aan een jongere openbaart wat het beste is. Nadat de abt het besluit heeft genomen zijn alle broeders gehouden om aan zijn oordeel te gehoorzamen. Zijn er minder belangrijke zaken aan de orde, dan vraagt de abt advies aan enkele oudere broeders (artikel 3 van de Regel). Moderne commentatoren wijzen er graag op dat deze bepalingen een revolutie bevatten. In plaats van de tot dan toe gebruikelijke behandeling op grond van maatschappelijke rang of stand, worden hier alle monniken onder de regel gelijk behandeld. Niet afkomst maar anciënniteit zijn bepalend. Er is bijzondere aandacht voor wat jonge mensen hebben in te brengen. Bovendien is er hier sprake van een bestuurder, de abt, die na zelf het probleem te hebben aangekaart, vooral luistert en daarna de volle verantwoordelijkheid voor zijn besluit neemt.⁵

TOCH WEINIG INVLOED OP DE POLITIEKE FILOSOFIE

Het lijkt daarom vreemd om te moeten constateren dat deze Benedictijner revolutie waarbij de gehele gemeenschap betrokken wordt in de besluitvorming, althans in een adviserende rol, geen noemenswaardige invloed heeft gehad op de middeleeuwse politieke filosofie. Eén van de redenen zou kunnen zijn dat het uiteindelijk toch gaat om een eenhoofdig bestuur. Men heeft wel inspraak, maar geen enkele invloed op het uiteindelijke besluit. Maar er is nog iets anders aan de hand. Southern⁶ wijst erop dat de sterke groei van de Benedictijner beweging voor een groot deel niet zozeer

gebaseerd was op de inhoud van haar regel, als wel op grond van haar maatschappelijke functies.

Ten eerste werden monniken gezien als ridders die, namens de vorst, door hun gebedsleven de strijd aangingen om het koninkrijk vrij te houden van de machten van het kwaad. Dit verklaart het nut en de noodzaak van de aanwezigheid van kloosters in iedere politiek belangrijke stad. Het succes van de bestuurder hing af van zijn aardse leger en zijn spirituele leger.

Ten tweede was er de rol van monniken met betrekking tot het boete doen voor zonden. Zonden waren niet alleen maar persoonlijk verstoring in de verhouding tussen de mens en zijn Schepper, maar gingen de gehele samenleving aan. Dit maakte het ook mogelijk dat in de vroege middeleeuwen de gedachte ontstond dat de penitentie voor een zonde door om het even wie gedaan kon worden, en dus niet noodzakelijk door de zondaar in kwestie. Het ging er niet om dat deze persoon zijn schuld ‘voldeed’, maar dat de schuld voldaan werd. Kloosters kregen daarom de opdracht om, tegen een vergoeding, te bidden voor het zielenheil van wereldse zondaars, en vooral voor het zielenheil van politieke machtshebbers.

Ten derde functioneerden de kloosters als natuurlijke overloop voor adellijke families om er voor te zorgen dat bij erfeniskwesties het bezit niet steeds verder opgesplitst hoefde te worden. Dat betekent niet dat men neerkeek op een carrière als kloosterling. Het ridderschap in de geestelijke strijd tegen de onzichtbare vijanden van het kwaad was net zo nobel als het ridderschap in de strijd tegen de zichtbare vijanden van het land. Maar de komst van zoveel rekruten uit de adelsstand, in combinatie met het idee van ridderschap, betekende wel dat het leven in het klooster veel van de aardse ambities van de adel ging weerspiegelen, inclusief werelds comfort en architectuur.

De specifiek maatschappelijke en politieke inbedding van de Benedictijnen in de vroege middeleeuwen hebben er mogelijk voor gezorgd dat hun ideeën over besluitvorming weinig of geen invloed hebben gehad op de politieke filosofie van de middeleeuwen. Zij waren immers een leger dat streed tegen het onzichtbare kwaad, en dat was wat anders dan de politieke besluitvorming van vorsten inzake belastingen en geweld in de zichtbare wereld. Voor zover zij zich wel met politieke besluitvorming bezighielden, functioneerden zij als ambtenaren ten dienste van de vorst.

DE CISTERCIËNZER HERVORMING

De middeleeuwse samenleving aan het begin van de twaalfde eeuw onderging grote veranderingen. In de steden ontstonden kathedraalscholen die door hun hoge onderwijskwaliteit al snel de leidende rol van de oude kloosters overnamen. Studenten aan deze scholen traden niet toe tot een orde, maar kozen voor een maatschappelijke carrière ofwel in de kerk, ofwel in de handel of het landsbestuur. Deze kathedraalscholen vormden de voorlopers van de latere universiteiten.

Tegelijkertijd floreerde een nieuwe kloosterorde met hoge idealen die terug wilde naar een strengere interpretatie van de regel van Benedictus: de Cisterciënzers. Aan de oorsprong van deze orde lag een groep jonge monniken die in 1098 de abdij van Cluny verlieten om volgens hun strenge idealen te gaan leven.

Er zijn twee redenen⁷ aan te geven waarom de Cisterciënzers goed gedijden in de twaalfde eeuw. In plaats van zich te gedragen als een militaire elite, bezorgd om hun sociale status, pakten zij de verplichting tot handarbeid uit de Regel weer op. Dit uitte zich in grote activiteit op het gebied van de cultivering en beheer van het land. Voortvarend omarmden de Cisterciënzers de nieuwste landbouwtechnieken. Daarnaast wisten de Cisterciënzers de diverse hervormingsbewegingen in andere kloosters aan zich te binden, soms simpelweg door een oude orde te incorporeren en vervolgens deze volgens de Cisterciënzer regels te hervormen.

BERNARDUS VAN CLAIRVAUX: TWEE ZWAARDEN

ADVIES AAN EEN PAUS

Uit deze hervormingsdynamiek komt een man naar voren die niet alleen grote invloed zou hebben op het succes van de jonge orde, maar ook op het terrein van de wereldse politiek: Bernardus van Clairvaux (1090/1-1152). Bernardus was een telg uit een adellijke Bourgondische familie uit de buurt van Dijon. Rond zijn eenentwintigste trad hij met vier broers en vijftientig vrienden toe tot het klooster van Cîteaux, één van eerste ‘hervormde’ kloosters. Drie jaar later werd hij de eerste abt van het nieuwe klooster van Clairvaux. Het is moeilijk om het complexe leven van Bernardus in een paar regels samen te vatten. Aan het eind van zijn leven merkte hij zelf op dat het uiteindelijk om drie woorden ging: anima

quaerens Verbum (De ziel op zoek naar het Woord).⁸ Het is daarom des te opmerkelijker dat één van zijn bekendste werken, *De Consideratione ad Eugenium Papam*, een advies aan Paus Eugenius III (1145-1153), vooral bekend is geworden als politiek document. Toch was dit niet de opzet van Bernardus die het werk schreef voor “onze zwakke broeder Eugenius” die de eerste paus uit de nieuwe orde der Cisterciënzers was.⁹ Bernardus schreef een praktisch pleidooi voor een concrete paus op een concreet moment in de geschiedenis. Het heeft nooit in zijn bedoeling gelegen om een politiek traktaat op te zetten, laat staan een volledige omschrijving te geven van een idee dat bekend werd als de tweezwaardenleer.¹⁰ Wie het boekje bestudeert ziet dat de twee passages die hierop betrekking hebben nauwelijks opvallen in het groter geheel. Toch zouden deze passages het meeste stof doen opwaaien. De Nederlandse Augustinus-kenner Professor Paul van Geest wijst erop dat in de tweezwaardenleer van Bernardus het werk van Augustinus van Hippo (354-430) *De Civitate Dei* doorklinkt. In *De Civitate Dei* had Augustinus betoogd dat er twee rijken waren: het aardse rijk (de civitas terrena) en het rijk Gods (de civitas Dei). De Kerk valt niet samen met het Rijk Gods, maar beide rijken zijn zowel in de kerk als in de wereld aanwezig.¹¹

DE KERK EN DE WERELD

In het denken van Bernardus zijn twee stappen te onderscheiden. Voor de eerste stap baseert hij zich op *Johannes* 21:7.¹² Om dit goed te begrijpen moeten we in ons achterhoofd houden dat het punt gemaakt werd in de context van een discussie over het beeld van de Kerk als schip (navis ecclesiae) en de vraag wie haar dan zou besturen. Bij zijn interpretatie van *Johannes* 21:7 in *De Consideratione*

SAMENVATTING

- Monniken hebben invloed gehad op vorming politieke filosofie
- Bernardus van Clairvaux kwam met onderscheid taken kerk-staat
- Benedictijnse leefregel ook nu relevant voor democratische cultuur

Mr. Dr. Richard A.J. Steenvoorde is Jurist voor de RK-kerkprovincie en Visiting Fellow Blackfriars Hall, Universiteit van Oxford.

merkt Bernardus op dat alle leerlingen aan boord van hun bootje blijven, behalve Petrus. Hij stapt uit de boot om de verrezen Heer op de oever te ontmoeten:

*“Wat betekent dit? Het is duidelijk een teken voor de unieke opdracht aan Petrus. Terwijl de anderen ieder hun eigen scheepje hebben om te besturen, ontvangt hij geen schip om te besturen, maar de hele wereld in zijn beheer... Aan jou is het grootste schip van allemaal toevertrouwd opgebouwd uit alle anderen, de universele Kerk, verspreid over de hele wereld.”*¹³

Daarmee onderscheidt de paus zich volgens Bernardus met willekeurig welke wereldse vorst dan ook. Wereldse vorsten zijn verantwoordelijk voor een specifiek gebied. Echter de paus, als opvolger van Petrus, stapt in de schoenen van de visser en wordt daarmee de rentmeester verantwoordelijk voor alle kerken en volken.

De tweede stap in het denken van Bernardus richt zich dan op de vraag of de Paus in zijn rol als rentmeester over de wereld ook geweld mag, of zelfs moet gebruiken? Ook hier zoekt Bernardus aansluiting bij de Schrift, en wel bij *Lucas* 22:38 en 22: 49-51:

‘Heer,’ zeiden ze, ‘hier zijn twee zwaarden.’ Maar Hij zei hun: ‘Zo is het genoeg!’ (Lucas 22:38, Willibrordvertaling)

“Toen zijn metgezellen zagen wat er ging gebeuren, vroegen ze: ‘Heer, zullen we erop inslaan met het zwaard?’ En een van hen sloeg in op de knecht van de hogepriester en hakte hem het rechteroor af. Maar Jezus antwoordde: ‘Houd daarmee op!’ Hij raapte het oor op en genas hem.” (Lucas 22: 49-51, Willibrordvertaling)

Volgens Bernardus behoorden beide zwaarden aan de Heer, hij zegt immers ‘het is genoeg’, niet het is te veel of het is niet nodig:

*“Daarom behoren zowel het geestelijke als het wereldse zwaard aan de Kerk. Maar terwijl het tweede getrokken wordt vóór de Kerk, kan het eerste slechts door haar zelf getrokken worden.”*¹⁴

Deze opmerking is waarschijnlijk een direct commentaar op het feit dat Eugenius III zelf een keer

‘DE BENEDICTIJNER ERFENIS ZEGT IETS OVER EEN GOEDE DEMOCRATISCHE CULTUUR, TERWIJL DE ERFENIS VAN BERNARDUS EEN DIRECTE BIJDRAGE HEEFT GELEVERD IN HET RECHTSTATELIJK DENKEN’

zijn gevechtstroepen had gecommandeerd en met hen was meegetrokken. Volgens Bernardus mocht de Paus nooit zelf gebruik maken van seculiere, gewapende macht, maar kon hij slechts zijn instemming laten blijken waarna de wereldse macht zou optreden. Let wel, in deze tijd werd het regnum van de wereldse macht lager gewaardeerd dan het sacerdotium van de kerkelijke macht. Het was dus niet zo dat de wereldse macht nu ongebreideld zijn gang kon gaan. Wel kon de Kerk een beroep doen op de wereldse macht om haar te beschermen. Deze theorie werd door Bernardus zelf in praktijk gebracht toen hij, op 27 november 1146, bij het altaar van de kathedraal van Speyer, het vaandel van Sint Petrus in de handen van de Duitse Vorst Koenraad III gaf als voorbereiding op de Tweede Kruistocht.¹⁵

TWEEZWAARDENLEER EN HAAR INVLOED OP DE REFORMATIE

De tweezwaardenleer van Bernardus scheidde de wereldse en de kerkelijke macht op het terrein van het gebruik van geweld. De Kerk zou zelf niet langer geweld mogen gebruiken, maar kon wel de staat vragen om geweld te gebruiken om de Kerk te beschermen. Zij behield haar geestelijke autonomie ten opzichte van het wereldse bestuur. In de eeuwen die daarop volgden ontwikkelde zich een steeds krachtiger centraal geleid bestuur met een vorst aan het hoofd uit wiens naam het geweldsmopolie werd uitgeoefend. Tegelijkertijd verzwakte de positie van de Kerk door het grote Schisma en de Conciliaristische beweging.¹⁶

Toen de reformatoren zich in de zestiende eeuw geplaatst zagen voor de vraag welke autoriteit nu eigenlijk het initiatief zou moeten nemen in de door hen gewenste kerkhervormingen, gaf de twee zwaardenleer hun een uitkomst. De burgerlijke overheid kon zich immers ook beroemen op een ‘eigen zwaard’ dat zij van God had ontvangen. Nu

Dit is aflevering 1 in een serie over middeleeuwse bijdragen aan onze rechtsstaat. De serie beoogt aan te tonen dat de middeleeuwen een belangrijke periode is geweest voor het huidige politieke denken en voor onze democratische rechtsstaat. Veelal wordt de middeleeuwse bijdrage ontkend of genegeerd. In deze serie probeert Richard Steenvoorde deze vergeten geschiedenis voor een breder publiek te ontsluiten.

het ‘geestelijke zwaard’ – de pauselijke suprematie – faalde om de kerk te hervormen, moest de overheid haar zwaard maar trekken om de kerk te beschermen. Zo koos men, ad-hoc, voor een opvatting dat de vorsten een soort ‘nood-bisschoppen’ waren die hun politieke macht voor geestelijke doeleinden moesten aanwenden.¹⁷ Deze interpretatie zou de opmaat geven voor de Copernicaanse wending van de godsdienstvrede van Augsburg (1555), waarin voor het eerst het maxime *cuius regio, illius religio* werd vastgelegd. Voortaan bepaalde de vorst hoe de kerk er in zijn gebied uit zou zien. De twee rijken waren nog steeds gescheiden, maar nu voerde het wereldse zwaard de boventoon.

DE BENEDICTIJNER ERFENIS

Het lijkt erop dat de middeleeuwse Cisterciënzer invloed op de politieke theorie vorming over de rechtsstaat vele malen groter is geweest dan die van de toen politiek praktisch sterk betrokken Benedictijner monniken. Toch zou de monnikenregel van Benedictus een bijdrage aan het politieke bedrijf van vandaag de dag kunnen leveren.

Als Benedictus spreekt over de bestuurlijk verantwoordelijke van het klooster, de abt, dan is zijn eerste opmerking dat de abt steeds voor ogen moet houden wat zijn titel betekent en dat hij door zijn optreden de naam van overste waar moet maken (artikel 2 uit de Regel). Ook een lid van de Tweede Kamer moet voor ogen houden dat hij ten eerste volksvertegenwoordiger is. Hij wordt geacht de belangen van het volk te dienen, en niet zijn eigen belangen of de partijbelangen. Betekent dit nu dat hij als volksvertegenwoordiger klakkeloos moet aannemen wat het volk volgens het laatste opinieonderzoek wil? Weer kijkend naar de regel van Benedictus luidt het antwoord nee. Want hoewel de abt naar de hele gemeenschap luistert, is hij niet verplicht om de gemeenschap klakkeloos te volgen. De abt heeft namelijk een eigen verantwoordelijkheid welke getoetst zullen worden ‘bij Gods huiveringwekkend oordeel’ (artikel 2 uit de Regel). Voor een politicus ligt dit misschien anders, maar als hij zijn achterban goed wil vertegenwoordigen dan kan hij deze ook nog op een andere manier consulteren.

Hier komt het denken van John Henry Newman (1801-1890) van pas.¹⁸ Consultatie is bij Newman niet het vragen naar meningen, maar het zoeken naar feiten. Hij maakte daarbij de vergelijking met een barometer. Het consulteren van de barometer

levert niet een mening op, maar een feit. Het is dus belangrijk dat een goede politicus feiten en meningen leert onderscheiden. Newman wees er ook op dat in de praktijk ‘when their minds are really roused, men commonly are not bad reasoners’. De menselijke rede kan dan niet alles, maar ze kan, zeker onder druk, wel iets. Een politicus zal het ook aan moeten durven om onder hoge druk op zijn gezonde verstand te blijven vertrouwen, en ook een appel op anderen moeten doen om ook hun gezonde verstand te bewaren. Keren we terug naar de regel van Benedictus. Er valt nog iets op. Als er een belangrijke zaak aan de orde is roept de abt zelf de communautiteit bij elkaar en legt hij persoonlijk uit waar het om gaat. Dit leert ons twee dingen. Het gaat hier om een pro-actieve houding. En het gaat om een persoonlijk commitment. Een politicus zou hier uit kunnen overnemen dat bij belangrijke politieke processen hij zelf het initiatief neemt om iets aan te kaarten, en niet afwacht of en wat de media er van zullen vinden. Hij gaat in gesprek met de mensen die het aangaat, en hij spreekt niet over hun hoofden heen. Dat betekent bovendien dat hij zelf het probleem moet aankaarten. Het valt op dat politici zich vaak achter rapporten en onderzoeken van anderen verschuilen: ‘onderzoek heeft uitgewezen...’, ‘in de kranten staat dat...’, ‘de ontwikkelingen zijn...’. Ook in Kamervragen zie je dit terug: ‘Kent u het bericht...’ en daarna volgt een verwijzing naar de krant van die ochtend, of een tv-uitzending van de avond daarvoor. Maar wat vindt men nu eigenlijk zelf? De Regel houdt ons een andere benadering voor. Een politicus zal zijn eigen beweegredenen en vragen moeten formuleren en kenbaar maken in het gesprek en niet die welke een ‘hulpvaardige’ journalist of mediaredactie alvast voor hem gemaakt heeft.

TOT SLOT

Misschien zou je het zo kunnen stellen dat de Benedictijner erfenis meer iets zegt over een goede democratische cultuur, terwijl de erfenis van Bernardus van Clairvaux een directe bijdrage heeft geleverd in het rechtstatelijk denken over de begrenzing van de kerkelijke en wereldlijke macht en het gebruik van geweld. In het volgende deel maken we kennis met een denker die op grond van zijn persoonlijke ervaringen van een heftige botsing tussen kerk en staat een invloedrijk werk zou schrijven: Jan van Salisbury. ■

EINDNOTEN

- ¹ De auteur dankt Prof. Dr B.C.M. Van Erp-Jacobs, hoogleraar Oud-vaderlands recht aan Tilburg University voor haar commentaar op deze tekst.
- ² Geciteerd door Standaert in P. Latteur, *De Regel van Benedictus. Vertaling met Latijnse Brontekst*, Tiel: Lannoo 2010, p. 185.
- ³ R.W. Southern, *The Middle Ages* (The Penguin history of the church), London: Penguin Group 1970 (1990), p. 218.
- ⁴ R.C. van Caenegem, *An historical introduction to western constitutional law*, Cambridge: Cambridge University Press (1995), p. 48.
- ⁵ W. Derkse, *Een leefregel voor beginners, Benedictijnse Spiritualiteit voor het dagelijkse leven*, Tiel: Lannoo (2002), p. 57.
- ⁶ Southern 1970, pp. 224-231.
- ⁷ A. Bredero, *Bernard of Clairvaux. Between Cult and History*, Eerdmans 1996.
- ⁸ J. Pieper, *Scholasticism. Personalities and Problems of Medieval Philosophy*, South Bend: St. Augustine's Press (2001), origineel Duits: Scholastik, Kösel Verlag 1960, p. 90.
- ⁹ H. Urs von Balthasar, *Einleitung, Was ein Papst erwägen muss*, Einsiedeln: Johannes Verlag (1985), p. 7.
- ¹⁰ J. A. Watt, ‘Spiritual and Temporal powers’, in: J.H. Burns, *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge: Cambridge University Press (1991), p. 373. En J.Ph. de Monté Verloren- J.E. Spruit, Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling (7e druk, Deventer 2000), p. 50.
- ¹¹ P. van Geest, Augustinisme, op www.katholiekederland.nl, geraadpleegd op 11 maart 2011.
- ¹² “Daarop zei de leerling van wie Jezus hield tegen Petrus: ‘Het is de Heer.’ Nauwelijks had Simon Petrus gehoord ‘Het is de Heer’, of hij schortte zijn kiel op – het enige wat hij aan had – en sprong in het water.” (Willibrordvertaling).
- ¹³ Werkvertaling RS, De Consideratione II, 8, Duitse versie: *Was ein Papst erwägen muss*, Einsiedeln: Johannes Verlag (1985), p. 56.
- ¹⁴ Werkvertaling RS, De Consideratione IV, 7, pp. 102-103.
- ¹⁵ I.S. Robinson, ‘Church and Papacy’, in: J.H. Burns, *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge: Cambridge University Press (1991), p. 304-305.
- ¹⁶ Grote Schisma ook wel het Westerse Schisma: een grote ruzie binnen de katholieke kerk van 1378 tot 1417 waarbij er twee pausen waren. Het Schisma werd beëindigd door het Concilie van Constance (1414-1418).
- ¹⁷ D. Miller (ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Oxford: Blackwell Publishers (2000).
- ¹⁸ J.H. Newman, *On consulting the faithful in matters of doctrine* (July 1859), uitleg geïnspireerd door: R. Strange, *John Henry Newman. A mind alive*, London: Darton, Longman + Todd (2008).

Winkeltijdenwet

aangescherpt, nu de naleving nog

DOOR MIRJAM BIKKER

Alkmaar, Vlaardingen, Enschede, Sluis, Wageningen, Utrecht, Haarlem, Woerden, Gennep, Zeist, Lansingerland, Zoetermeer en nog veel meer gemeenten hebben de afgelopen tijd gesproken over aanpassing van het aantal koopzondagen. Sinds 1 januari 2011 is de aangescherpte winkeltijdenwet van kracht. Een einde van de lokale discussie is er echter duidelijk nog niet. Ook in de Tweede Kamer blijft men spreken over winkelen op zondag. De afgelopen maand sprak men over het initiatiefvoorstel van GroenLinks en D66 om het aantal koopzondagen helemaal over te laten aan de gemeenten zelf.

'TOT 1930 WAREN DE SLUITINGSTIJDEN NIET LANDELIJK GEREGLD. VEEL GEMEENTEN HADDEN EEN EIGEN REGELING. DE MIDDENSTAND PLEITTE TOEN IN MEERDERHEID VOOR EEN RIJKSREGELING'

De huidige aangescherpte Winkeltijdenwet is niet de optimale regeling die de ChristenUnie voor ogen staat. Het besef dat de collectieve rustdag een geschenk is voor de samenleving, zal men niet terugvinden in de wet. Toch zal dat besef wel een motivering zijn voor ChristenUnie-politici om de verdere afbrokkeling van de rustdag te voorkomen. In dit artikel zal ik nader ingaan op de huidige wetgeving, de actuele discussiepunten en enkele recente voorbeelden van gemeenten waar de discussie woedt. De mogelijkheden en onmogelijkheden van de wet worden daarmee verder besproken, het ideale alternatief zal nu niet aan de orde komen.

WINKELTIJDENWET EN DE NIEUWE AANSCHERPING

*'Het oneigenlijke gebruik van de toerismebepaling in de Winkeltijdenwet ter verruiming van het aantal koopzondagen wordt tegengegaan.'*¹ Aldus spraken de coalitiepartijen CDA, PvdA en ChristenUnie in 2007 af. De minister van Economische Zaken ging aan de slag met een wetsvoorstel dat tot aanscherping van de Winkeltijdenwet moest leiden. Alhoewel vertraagd, kwam het wetsvoorstel tot wijziging van de Winkeltijdenwet er. Op 23 november jongstleden stemde de Eerste Kamer in en vanaf 1 januari 2011 is de wet in werking getreden. De toerismebepaling van de Winkeltijdenwet is aangescherpt.

De kern van de Winkeltijdenwet is het verbod om winkels geopend te hebben op²:

- Zondag
- Nieuwjaarsdag, Goede Vrijdag na 19 uur, Tweede Paasdag, Hemelvaartsdag, Tweede Pinksterdag, op 24 december na 19 uur, op Eerste en Tweede Kerstdag en op 4 mei na 19 uur
- Werkdagen voor 6 uur en na 22 uur

Daarna volgen een aantal uitzonderingsbepalingen. De belangrijkste is dat gemeenten voor maximaal 12 dagen een uitzondering mogen maken om de winkels toch open te stellen. Gemeenten hebben de mogelijkheid om deze dagen in te stellen, niet de plicht. In veel steden zijn deze koopzondagen inmiddels gebruikelijk. Een nadere motivatie voor deze twaalf uitzonderingen is niet nodig. Dit artikel spitst zich nu echter toe op twee andere uitzonderingen die in gemeenten vooral veelbesproken zijn: de toerismebepaling en de avondwinkels.

TOERISMEBEPALING: HET LUIKJE IN DE WET

Artikel 3 lid 3 van de Winkeltijdenwet staat onthef-

ping toe voor een gemeente of een deel daarvan, indien de gemeente toerisme kent met een substantiële omvang. Het toerisme moet niet ontstaan door de verkoopactiviteiten die ontplooid worden als men ontheffing verleent. Toerisme dient in een gemeente dus substantieel en autonoom te zijn. Begin dit jaar kwam de gemeente Westland hierover in het nieuws. Een raadsmeerderheid wilde via de toerismebepaling volledige vrijstelling voor de zondagsopenstelling van de winkels. De burgemeester vond dat de vrijstelling in strijd was met het recht, omdat er geen substantieel toerisme in de gemeente is. Hij droeg het voorstel voor ter vernietiging bij de Kroon. De minister deelde de opvatting van de burgemeester en vernietigde de vrijstelling. De Raad van State oordeelde later dat deze vernietiging terecht was en bevestigde een aantal belangrijke punten. De toerismebepaling is echt een uitzondering op de regel dat winkels op zondag gesloten dienen te zijn. Natuur- en/of stedenschoon en toeristische evenementen die men ook bij veel andere gemeenten aantreft en niet echt onderscheidend zijn, vormen onvoldoende grondslag.

De gemeente Rotterdam voldoet wel aan de eis van substantieel toerisme. Omdat Rotterdam voldoende toeristische aantrekkingskracht heeft, is het volgens de rechter verder aan de gemeenteraad om te oordelen in hoeverre men de toerismebepaling wil gebruiken. De bepaling geldt dus niet alleen in de specifiek toeristische gebieden. Dat bleek in de rechtszaak over winkelcentrum Alexandrium (2010). Dit winkelcentrum ligt volledig buiten

SAMENVATTING

- De voormalige Winkeltijdenwet werd door allerlei gemeenten gebruikt tot oneigenlijke verruiming van het aantal koopzondagen.
- De huidige aanscherping verplicht gemeenten die de toerismebepaling al hanteren om hun beleid dit jaar te herzien en te motiveren, dat biedt kansen.
- De roep om meer koopzondagen is minder breed dan gedacht, er zijn goede voorbeelden die dat illustreren.

Mevrouw mr. Mirjam Bikker is fractievoorzitter van de raadsfractie van de ChristenUnie Utrecht sinds 2006.

'toeristisch Rotterdam', maar mocht wel open op basis van de toerismebepaling. Er zijn bovendien gemeenten die substantieel en autonoom toerisme kennen, maar die openstelling van de winkels vervolgens hebben toegestaan voor een opmerkelijke groep winkels. Denk aan de levensmiddelenwinkels (Deventer) of de meubelbranche en bakkers (Maastricht). In Utrecht wordt nu ook gestudeerd op het 'Deventer model'.

AANSCHERPING VAN DE TOERISMEBEPALING

Bovenstaande voorbeelden komen voort uit een praktijk van stadsdelen en gemeenten die de grenzen van de toerismebepaling verkennen. De aanscherping van de winkeltijdenwet, die begin dit jaar van kracht is geworden, wil oneigenlijk gebruik een halt toe roepen. Aan artikel 3 van de Winkeltijdenwet zijn drie bepalingen toegevoegd. Allereerst moet de gemeenteraad indien hij vrijstelling wil verlenen op grond van de toerismebepaling een aantal belangen wegen. In de wet staan in ieder geval genoemd:

- de werkgelegenheid en economische bedrijvigheid in de gemeente, waaronder mede wordt begrepen het belang van winkeliers met weinig

- of geen personeel en het winkelpersoneel,
- de zondagsrust in de gemeente,
- de leefbaarheid, de veiligheid en de openbare orde in de gemeente.

Daarnaast moet het besluit voortaan voorzien zijn van een toelichting⁴. De gemeenteraad dient te motiveren dat wordt voldaan aan de eisen van substantieel toerisme. De toelichting dient de verschillende belangen te beschrijven die in de gemeente van toepassing zijn (in elk geval de bovengenoemde) die een rol spelen in de besluitvorming. Bovendien moet gemotiveerd worden hoe deze belangen in de besluitvorming zijn betrokken. Tenslotte kunnen inwoners en ondernemers bezwaar maken wanneer zij vinden dat de gemeente niet zorgvuldig is geweest bij de hierboven genoemde belangenafweging.

Het wetsvoorstel is op 1 januari 2011 in werking getreden. Gemeenten die al een toeristisch regime hebben, dienen binnen één jaar, dus voor 1 januari 2012, hun besluit te herzien en opnieuw vast te stellen op basis van de nieuwe wet. De rechtszaak in Rotterdam is nog gebaseerd op de Winkeltijdenwet van voor de aanscherping en dat geldt ook voor het Deventer en Maastrichtse model. De

'HET CNV RAPPORTEERT DAT PERSONEEL ZICH GEDWONGEN VOELT OM OP ZONDAG TE WERKEN. ER IS SPRAKE VAN 'GEDWONGEN VRIJWILLIGHEID'!

gemeenten moeten opnieuw hun beleid vaststellen. In Rotterdam liet de verantwoordelijk wethouder echter al weten dat volledige openstelling in heel de gemeente zijn doel blijft. Zo wordt de toerismebepaling oneigenlijk gebruikt en is de weging van belangen al snel een farce. Het is te hopen dat de gemeenteraad anders omgaat met de verschillende belangen.

AVONDSUPERMARKTEN

Op grond van artikel 3 lid 4 Winkeltijdenwet mogen avondwinkels op zondag open zijn. De winkels moeten uitsluitend of hoofdzakelijk levensmiddelen verkopen (uitgezonderd sterke drank). Per 15.000 inwoners mag één winkel geopend zijn op zon- en feestdagen na 16.00. Het aantal ontheffingen dat een gemeente mag verlenen is aan een maximum verbonden. Indien het aantal inwoners van een gemeente lager is dan 15.000, dan is het toegestaan om maximaal één winkel open te hebben. De winkels die ontheffing krijgen, mogen niet tussen 0.00 en 16.00 open zijn op de zon- en feestdagen. Ook niet op koopzondagen die in de gemeente gelden.⁵ De gemeente mag voorwaarden verbinden aan de ontheffing. In de wet staat geen sluitingstijd vermeld, maar 24.00 is de uiterste sluitingstijd, daarna begint de maandag. Bijvoorbeeld om reden van overlast wordt in veel gemeenten een eerdere sluitingstijd vastgesteld. In een aantal plaatsen zijn er meer winkels die op zondag open willen dan dat er ontheffingen beschikbaar zijn.⁶ Men kan terecht de vraag stellen of supermarkten die doordeweeks op reguliere tijden geopend zijn, nu op zondag een avondwinkel kunnen zijn. De rechter heeft echter geoordeeld dat dit binnen de reikwijdte van de wet past.⁷

WINKELTIJDEN LOKAAL OF LANDELIJK REGELEN?

De discussie over winkeltijden en zondagsopening wordt de laatste jaren volop gevoerd in het parlement. Daarmee voert het parlement geen onbekende discussie, ze gaat al terug tot de vorige eeuw. Tot 1930 waren de sluitingstijden niet landelijk geregeld. Veel gemeenten hadden een eigen regeling. De middenstand pleitte in meerderheid voor een rijksregeling. Er was al een Arbeidswet⁸ aangenomen die de arbeidstijden voor personeel inperkte, personeel moest anderhalve dag per week vrij zijn. Maar voor winkeliers was er geen regeling. De

middenstand vond bovendien in meerderheid dat de verschillende gemeentelijke openingstijden tot concurrentievervalsing leidden. De discussie in de Kamer spitste zich toe op drie punten: (1) moest het rijk dit evenwicht herstellen, en zo ja hoe (2) de zondagseerbiediging (zo vonden de SGP en enkele ARP'ers dat het wetsvoorstel te veel uitzonderingsbepalingen bevatte, waardoor men tegen stemde) en (3) is de kleine ondernemer nu gebaat bij een landelijke wet of ondervindt hij hier juist hinder van. De Tweede Kamer vond in grote meerderheid dat de wet een goede bijdrage zou leveren en in 1930 werd de eerste wet tot regeling der winkelsluiting aangenomen.

Concurrentievervalsing en competitie tussen zowel gemeenten onderling als bedrijven onderling zijn onveranderd bij lokaal zeer verschillend winkeltijdenbeleid. Net als de zorg voor kleine ondernemers en hun personeel. De discussie die de Tweede Kamer voerde in 1930 verschilt daarin in essentie weinig van de huidige discussie. Het enige verschil is dat mensen inmiddels ook thuis via de computer kunnen winkelen. Maar juist bij het internetwinkelen is het lastig voorstelbaar dat de gemeente de regels zal stellen.

Gemeentelijke autonomie is een groot goed. 'Staphorst is geen Amsterdam', zo zegt de VNG en daarom wil de VNG de bevoegdheid toch volledig bij de gemeente leggen. De huidige wetgeving maximeert het aantal koopzondagen, maar geeft gemeenten wel zelf de mogelijkheid om ze al dan niet toe te passen. Er is dus een gemeentelijke vrijheid die door het karakter van de gemeente verschillende invulling zal krijgen. De VNG overdrijft daarmee het dwingende karakter van de wet voor gemeenten.

EFFECTEN ZONDAGOPENSTELLING WINKELS

Nu steeds meer supermarkten op zondag open zijn, worden ook gevolgen zichtbaar. Het omzetaandeel dat men realiseert op de zondagen stijgt, aldus marktonderzoeksbureau GfK dat maandelijks de supermarktengetallen publiceert.⁹ Tegelijk wordt de trend zichtbaar dat men steeds minder omzet haalt in de avonden en op vrijdag en zaterdag. Er is dus een verschuiving naar de zondag en het begin van de week. Bovendien wordt er veel meer gebruik gemaakt van de zondagopenstelling van supermarkten in de G3-steden dan elders in het land. Uit onderzoeken blijkt dat veel ondernemers geen behoefte hebben aan zondagopenstelling. Recent

deed de ChristenUnie/SGP fractie in Woerden onderzoek naar het draagvlak voor verruiming onder winkeliers in de stad. Een grote meerderheid was tegen. Een mooi lokaal initiatief (zie kader). En CBW-Mitex¹⁰ was verrast over de uitkomsten van een onderzoek onder haar leden naar hun mening over de koopzondag. Het MKB in deze branche wilde zeker niet vaker open en 51% pleitte voor minder koopzondagen in de gemeente. Dat had men niet verwacht. Bij de Grootwinkelbedrijven (GWB) was een meerderheid voor ruimere openstelling, maar ook hier was het beeld divers. Het verschil tussen de grote winkelketens en de andere ondernemers is goed zichtbaar.

De vakbonden vinden dat verdergaande openstelling tot gevolg heeft dat steeds meer winkelpersoneel zich onder druk voelt staan om ook op zondag te werken. Voor een aantal geldt dat men een beroep kan doen op gewetensbezwaren en kan weigeren. De CNV Dienstenvakbond rapporteert desondanks dat personeel zich toch gedwongen voelt om op zondag te werken. Een aflopend dienstverband en verwijten van oncollegiaal gedrag zijn oorzaken van die 'gedwongen vrijwilligheid'.

SAMENVATTEND

De Winkeltijdenwet is een beperkt instrument om de zondag als collectieve rustdag in de samenleving te waarborgen. De aanscherping, die juist ook door de ChristenUnie-deelname aan het kabinet tot stand is gekomen, moet zijn waarde nog gaan bewijzen. Misbruik van de toerismebepaling komt nu nog met regelmaat voor, eveneens als trucjes binnen de grenzen van de wet. In de nieuwe afweging die gemeenten hebben te maken, ligt de verantwoordelijkheid duidelijk bij de gemeenteraad om belangen (ook die van zondagsrust en kleine winkeliers) te wegen. Dat biedt kansen en het voorbeeld uit Woerden onderstreept dat nog eens. Gemeenten hebben de ruimte en vrijheid om lokaal de zondagopenstelling te beperken. Gezien de olie- en de bescherming van ondernemers en personeel is het goed dat er landelijke wetgeving is. Er komen steeds meer signalen dat de druk om winkeltijden te verruimen slechts uit beperkte hoek komt. De samenleving heeft een mooi geschenk ontvangen in een wekelijkse collectieve rustdag. De aangescherpte Winkeltijdenwet biedt kansen om verdere afbrokkeling tegen te gaan. ■

ONDERZOEK IN WOERDEN

Onlangs heeft de ChristenUnie-SGP fractie in Woerden in het kader van een maatschappelijke discussie over winkelopstelling op zondag, die in Woerden is gevoerd, een onderzoek gedaan naar de behoefte bij winkeliers naar verdere verruiming van de regelgeving. We zijn letterlijk de straat op gegaan en hebben in de winkelcentra en kleine kernen van de gemeente de winkeliers geënquêteerd. In totaal hebben 153 winkeliers meegewerkt aan dit onderzoek.

De conclusie van het onderzoek was duidelijk. Maar liefst 80% was tegen meer koopzondagen en 70% tegen het toestaan van avondwinkels op zondag. Opvallend was dat in de kleine kernen (Harmelen, Kamerik en Zegveld) de weerstand nog groter was. Hier is het extra lastig om een supermarkt rendabel te runnen. Oneerlijke concurrentie als gevolg van verruiming is dan ook zeer onwenselijk. Leefbaarheid van kleine kernen is dus ook een aspect in de discussie over winkelopstelling op zondag. Veelal zijn het de filiaalbedrijven die aangeven geen probleem te hebben met zondagsopening. Zelfstandige winkeliers geven massaal aan niet op zondag open te willen, om zowel sociaal-maatschappelijke (vrije tijd, vrienden en familie) als wel economische motieven (oneerlijke concurrentie, duur personeel). En het zijn juist de laatste die het mooie karakter van Woerden bepalen!

Leon de Wit

Raadslid ChristenUnie-SGP Woerden
(zie www.woerden.christenunie.nl voor het hele onderzoek).

EINDNOTEN

- 1 Coalitieakkoord Samen werken, Samen leven, p.15 Februari 2007
- 2 Artikel 2 Winkeltijdenwet
- 3 Artikel 3 lid 6 Winkeltijdenwet
- 4 Artikel 3 lid 7 Winkeltijdenwet
- 5 CBb 28 oktober 2009, LJN: BK1526 (Deventer)
- 6 De VNG heeft een handleiding voor de verdeling van ontheffingen voor avondwinkels gemaakt
- 7 Vzr. CBb 10 september 2009. LJN BJ7337 (Uden)
- 8 Arbeidswet 1919
- 9 GfK Supermarktengetallen april 2011
- 10 Organisatie waarvan 7500 winkeliers in de woon-, mode-, schoenen- en sportbranche lid zijn

Analyse van de Provinciale Staten verkiezingen

DOOR ERIK VAN DIJK

De ChristenUnie haalde vier jaar geleden bij de Provinciale Staten-verkiezingen in maart 2007 (PS2007) een fantastisch resultaat. Ondanks de verkleining van het totale aantal Statenzetels, die bij die verkiezingen werd doorgevoerd, groeiden we van 31 naar 38 zetels (zonder de verkleining waren we op zo'n 53 zetels uitgekomen).

Bij dat succes bleef het niet, want in de daarop volgende college-onderhandelingen konden we in zes provincies mee gaan draaien in het dagelijks bestuur. Na een bestuurlijke crisis in Utrecht mocht de ChristenUnie in het najaar van 2008 nog eens twee gedeputeerden leveren. We hadden toen acht gedeputeerden in zeven provincies, terwijl we er in de periode 2003-2007 geen enkele hadden.

Er zijn meerdere verklaringen voor deze bijzondere situatie. De belangrijkste reden was de toetreding tot het kabinet. Precies een maand voor de PS-verkiezingen had André Rouvoet samen met Wouter Bos (PvdA) en Jan-Peter Balkenende (CDA) het coalitieakkoord gepresenteerd. Nog geen twee weken voor de stembusgang stonden de nieuwe ministers op het bordes. De ChristenUnie telde mee, hoorde erbij en was een factor geworden om rekening mee te houden. Een belangrijke bodem onder het provinciale én landelijke 'succes' was al gelegd bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2006. De ChristenUnie groeide toen fors in raadszetels en aantal wethouders. In heel veel plaatsen kwam de ChristenUnie in beeld als betrouwbare, bruggebouwende college-partner.

TEGENVALLERS

Na twee tegenvallende verkiezingsuitslagen in 2010 (gemeenteraad en Tweede Kamer) hadden we al in de gaten dat een groei in Statenzetels er deze keer waarschijnlijk niet in zou zitten. We hoopten op

consolidatie, maar op 2 maart kwamen we helaas niet verder dan 24 Statenzetels. Een teruggang van 14 zetels. In tien van de twaalf provincies betekende dat een verlies van een of twee zetels. De ChristenUnie Fryslân wist zich als enige met drie zetels wel te handhaven. In Noord-Brabant verloren we onze enige zetel.

Provincie	Zetels 2011	Zetels 2007	Zetels 2003 fictief*
Groningen	3	4	3,2
Friesland	3	3	2,4
Drenthe	2	3	1,9
Overijssel	3	5	3,5
Flevoland	3	5	3,1
Gelderland	3	4	2,4
Utrecht	2	4	2,6
Noord-Holland	1	2	1,0
Zuid-Holland	2	4	2,1
Zeeland	2	3	1,9
Noord-Brabant	0	1	0,9
Limburg	0	0	0,0
Totaal	24	38	25,2

* Wat was zetelaantal in 2003 geweest als de verkleining van de Staten al in 2003 was doorgevoerd. Deze kolom geeft de meest eerlijke vergelijking tussen 2003, 2007 en 2011

ROND HET NIVEAU VAN 2003

Als we de enorme piek van 2007 er tussen uit halen en we vergelijken tussen de fictieve zetelverdeling in 2003 en de uitslagen van 2011, dan zien we dat we in 2011 weer terug zijn op het niveau van 2003. In 2011 heeft de ChristenUnie het qua absolute aantal stemmen overall, ook in Noord-Brabant, beter gedaan dan in 2003. Door de hoge opkomst bij de recente Statenverkiezingen pakt dat alleen in de percentages niet altijd gunstiger uit. In Overijssel, Flevoland, Utrecht, Noord-Holland, Zeeland en Noord-Brabant liggen de percentages van 2011 lager dan in 2003. Vooral in Flevoland en Utrecht

is de achteruitgang duidelijk (met als negatieve uitschieters Urk resp. Bunschoten). In die provincies hebben we inderdaad twee zetels verloren, waarbij het niet veel gescheeld had of we hadden in Flevoland drie zetels verloren (de derde zetel is een krappe restzetel).

In vergelijking met de Tweede Kamerverkiezingen in 2010 valt op dat de drie noordelijke provincies in 2011 stabiel zijn gebleven. De relatief grootste teruggang in aantal stemmen ten opzichte van 2010 is waarneembaar in de Randstedelijke provincies.

BESPIEGELINGEN

Welke verklaringen kunnen we aandragen voor de tegenvallende resultaten? Een eerste poging:

- Deze PS-verkiezingen kenden een hoge opkomst (10% hoger dan anders). In alle provincies waren hierdoor meer stemmen per zetel nodig. Dat heeft ons in ieder geval (mede) de Brabantse zetel gekost.
- Deze verkiezingen kwamen voor de ChristenUnie te vroeg. In de landelijke politiek was de ChristenUnie pas vier maanden volledig los van regeringsverantwoordelijkheid en nog aan het groeien in de oppositierol. Pas ruim twee maanden voor de stembusdag was het evaluatierapport van de Tweede Kamer-verkiezingen klaar. De discussie over de koers van de ChristenUnie speelde sinds de zomer van 2010, kreeg een nieuwe impuls na het verschijnen van het evaluatierapport en was absoluut nog niet klaar voor de PS-verkiezingen. Sterker nog, door de tegenvallende PS-verkiezingen kwam de discussie pas echt goed op gang.

gen kwam de discussie pas echt goed op gang. Alsof velen toen pas echt beseften, dat de uitslag van juni 2010 geen incident was. De uitslag van de PS-verkiezingen hebben de constateringen van het evaluatierapport juist onderstreept.

- Net zoals de ChristenUnie bij de TK-verkiezingen last had van de premierstrijd tussen Cohen en Rutte, had de ChristenUnie bij de PS-verkiezingen hinder van de landelijke strijd tussen coalitie en oppositie om de meerderheid in de Senaat. Meer dan ooit waren deze PS-verkiezingen ook Eerste Kamer-verkiezingen. De ChristenUnie had een unieke, maar ook lastige positie in dat krachtenveld. Als je faliekant tegen het VVD-CDA-PVV kabinet was, was de ChristenUnie niet de meest uitgesproken partij, maar als je vóór dit kabinet was zeker ook niet.
- De ChristenUnie is veel kritischer op dit kabinet dan de SGP, maar had in twee provincies wel een gezamenlijke lijst met de SGP. Dat schiep een dilemma voor ChristenUnie-stemmers die erg kritisch zijn op dit kabinet, maar ook voor SGP-stemmers die vonden dat de ChristenUnie te kritisch is. Samenwerking kost zo aan twee kanten stemmers.

Het moge duidelijk zijn dat we de uitslagen van de PS-verkiezingen niet los kunnen zien van het grotere plaatje van de ChristenUnie en ook niet van het totale politieke landschap anno 2011. Daar wordt binnen de ChristenUnie veel over gesproken. Dat is goed en nodig. De tijd zal het leren of het succes van 2007 een bijzondere uitzondering was of iets dat in de toekomst weer tot de mogelijkheden behoort. ■

Erik van Dijk was campagneleider PS2011.

Geloven in de politiek: Samen

terugblikken en vooruitzien

BESTUURDERSCONGRES
CHRISTENUNIE 2011

DOOR BERNADETTE VAN DEN BERG

Op 18 en 19 maart vond het tweejaarlijkse Bestuurders-Congres plaats, georganiseerd door de BestuurdersVereniging ChristenUnie. Er waren zo'n 250 deelnemers in de prachtige bossen van Lunteren aanwezig.

De dagen stonden in het teken van het profiel van de ChristenUnie en de passie voor christelijke politiek.

Dominee David Rodenboog sprak over wat ons als christelijke politici drijft. Ron van der Spoel gaf een spoedcursus over hoe je 'politiek met passie' overbrengt. De deelnemers werden uitgedaagd om aan zijn 17-jarige dochter uit te leggen waarom ze op de ChristenUnie zou moeten stemmen. Daarnaast heeft Gert-Jan Segers, directeur van het WI een lezing gehouden over 'niet links, niet rechts, maar wat dan wel'. Niet de werkelijke positie tussen links of rechts was belangrijk, maar de kernwaarden van de partij: die vormen de basis voor ons politieke handelen. Dit werd gevolgd door interessante feedback van christelijke politici van andere partijen: Dirk-Jan Nijsink (SGP-jongeren) en Arjan Vliegthart (senator SP en directeur WI SP). Het congres vond plaats in goede sfeer, er vonden belangrijke discussies plaats, maar alles vanuit de eenheid in ons geloof in Jezus Christus. Het laat zien dat een terugval in electorale resultaten geen reden is om ontmoedigd te raken, maar om terug te kijken naar de basis, ons geloof in God, en op deze manier ook verder te werken aan christelijke politiek! ■

Familiebanden tussen ChristenUnie en SGP

GESPREK
MET HENDRIK
EN TRINEKE
PALM

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Met enige regelmaat vindt er landelijk discussie plaats over de samenwerking tussen ChristenUnie en SGP. Zo niet in De Ronde Venen. De samenwerking tussen beide partijen is er vanzelfsprekend en de achterban van beide partijen is sterk verweven. Een mooi voorbeeld daarvan biedt de familie Palm: SGP-er Hendrik Palm was jarenlang raadslid, zijn dochter Trineke Palm stond onlangs namens de ChristenUnie hoog op diezelfde lijst. Een gesprek met vader en dochter over beide partijen en over de lokale gevolgen van het dualisme.

Waarom zijn jullie de politiek in gegaan?

HENDRIK Even denken, dat is twintig jaar geleden.

TRINEKE (lachend) dominee Abma, toch?

HENDRIK Toen we naar De Ronde Venen verhuisden, vroegen ze mij om als tweede man op de lijst te komen om zo het raadslid te ondersteunen. Bij de verkiezingen kreeg de fractie (RPF-GPV-SGP) onverwachts een tweede zetel, dus ik kon gelijk aanschuiven.

Jij kreeg als dochter de politiek vermoedelijk met de papepel ingegoten.

TRINEKE Politiek was thuis een vast gespreksonderwerp en daardoor ontstond mijn interesse. Aanvankelijk koos ik niet voor de ChristenUnie. Dat kwam

door hoe men met Kars Veling omging. Toen ik Politicologie ging studeren en André Rouvoet lijsttrekker werd, kwam ik toch bij de ChristenUnie uit. Ik werd actief bij Perspectief en voelde me meteen thuis. Toen ik me meer in de inhoud ging verdiepen kwam ik er echt achter: Ik pas bij deze partij. Bij de vorige lokale verkiezingen schreef ik mee aan het programma en vroegen ze mij om op de lijst te komen. Als nummer 6 heb ik actief campagne gevoerd. Uiteindelijk ben ik met voorkeursstemmen bijna verkozen. Gelukkig net niet. Het liefst werk ik achter de schermen.

CHRISTENUNIE - SGP

Trineke is de eerste vrouw op de lijst in De Ronde Venen. Was dat een issue in de samenwerking tussen ChristenUnie en SGP?

HENDRIK Niet echt. De achterbannen van beide partijen lopen hier sterk door elkaar heen. We zien elkaar in de kerk. Samenwerking is eigenlijk vanzelfsprekend. We hebben elkaar ook hard genoeg nodig. Richting de verkiezingen van 2010 heeft de ChristenUnie ruimte gevraagd voor een vrouw op de lijst indien zich geschikte kandidaten zouden aandienen. Dat is in goed overleg vroegtijdig besproken. Afgesproken is, dat SGP en ChristenUnie verantwoordelijk zijn voor de eigen kandidaatstelling en in het kader van de samenwerking instemmen met de ineengeschoven lijst. Het was toen nog niet duidelijk dat de eerste vrouwelijke kandidaat de dochter van de SGP-fractievoorzitter zou zijn...

Hoe is jullie relatie tot het CDA?

TRINEKE We hebben vorig jaar samen naar het CDA-ledencongres zitten kijken en mijn vader en ik kwamen verschillend uit. Hij zou – met angst

en beven - voor kabinetsdeelname stemmen, ik (en mijn moeder) tegen. We delen fundamentele kritiekpunten op de PVV, maar komen wel anders uit. **HENDRIK** In eigen kring kunnen we de verschillen behoorlijk opblazen. De buitenwereld snapt er niets van en wij verliezen het zicht op de grotere verhoudingen. De verschillen worden vaak te massief neergezet. De ChristenUnie is niet maar links en de SGP niet slechts rechts. Er zijn genoeg mogelijkheden tot verbinding: beide partijen erkennen dat wat God zegt goed is voor onze samenleving en willen dat als leidraad nemen in hun politiek handelen. Ik zie ten diepste geen principiële kloof die gescheiden optrekken rechtvaardigt, wel cultuurverschillen. Bij beide partijen ligt huiswerk in het doordenken van christelijke politiek anno nu, maar ook van de opstelling jegens enerzijds PVV en anderzijds D66.

We zitten hier op de Vrije Universiteit, het terrein van Abraham Kuyper. Voelen jullie daar verwantschap mee?

TRINEKE Tijdens het fellowsprogramma had ik meer herkenning met de tekst van Groen dan met die van Kuyper. Dat vond ik opvallend.

HENDRIK Zelf kom ik uit een bevindelijk CHU-nest. Ik heb daarom meer met het aristocratische, elitaire van De Savornin Lohman dan met Kuyper. Kuyper associeer ik meer met machtspolitiek en veel organiseren.

OPPORTUNISME

Jullie hebben onderzoek gedaan naar de vorige coalitie in De Ronde Venen. Die was nogal opportunistisch, volgens jullie. Wat speelde er?

TRINEKE ik weet nog dat mijn vader thuiskwam na een raadsvergadering en zei: wat we nu weer hebben meegemaakt! Heel vaak en op belangrijke punten stemden coalitiepartners tegen voorstellen van de eigen coalitie. Dat was geen dualisme meer, maar opportunisme. Men deed dat voor electoraal gewin. Om dat te onderbouwen hebben we onderzoek gedaan. De cijfers die daaruit voortkwamen waren nog duidelijker dan verwacht.

Voor alle duidelijkheid: jullie zijn toch niet tegen dualisme?

TRINEKE Zeker niet, maar dit ging te ver. De bestuurbaarheid van de gemeente stond op het spel. Er moest bijvoorbeeld over de herindeling worden be-

sloten. Dan moet je als gemeente samen optrekken en een vuist maken richting de provincie met een helder standpunt. Dan is een stevig bestuur nodig, geen verdeeldheid.

HENDRIK Bestuurders moeten cruciale beslissingen niet overlaten aan anderen, maar moed tonen en hun nek uitsteken. Ze moeten hun verantwoordelijkheid nemen en zich niet achter anderen verschuilen of bijvoorbeeld achter de lobby van de Rabobank aanlopen.

Tot slot nog een tip voor andere bestuurders?

HENDRIK Kijkend naar de moeite die het kost om eruit te komen om in de senaat de restzetel bij ChristenUnie dan wel SGP te houden, hebben wij tegen elkaar gezegd: vorm één fractie. Deels met een knipoog, maar toch ook wel met een serieuze ondertoon.

TRINEKE Wat ik belangrijk vind is dat politici hun eigen verantwoordelijkheid nemen, en zich niet maar opstellen als het verlengstuk van burgers of lobbygroepen. Het is niet 'u vraagt wij draaien', maar vanuit een eigen afweging het algemeen belang dienen. Niet de burgers naar de mond praten, maar vanuit een positieve visie het goede zoeken voor de samenleving.

HENDRIK Helemaal eens. Dat vind ik – met een mooie term - geloofwaardige politiek. ■

Hendrik Palm (SGP) was de afgelopen 20 jaar 16 jaar raadslid in De Ronde Venen. Hij stopte na de raadsverkiezingen van 24 november 2010. Hij is werkzaam als financieel adviseur bij de gemeente Amstelveen. Zijn dochter Trineke (ChristenUnie) is student politicologie aan de VU, fellow van de ChristenUnie en werd bijna gekozen in de gemeenteraad.

IJzer scherpt ijzer

DOOR RIEKE ELSENBROEK

Van oktober 2010 tot april 2011 is een groep enthousiaste deelnemers tien keer bij elkaar geweest om de Masterclass christelijk-sociaal denken en doen te volgen. Zes avonden en vier hele zaterdagen verdieping in het christelijk-sociaal gedachtegoed en training in verschillende vaardigheden. Was het die investering waard? Een terugblik van deelnemer Johan Blad uit Veenendaal.

In je sollicitatie naar een plaats in de Masterclass schreef je het volgende: "In een tijd waarin iedereen roept dat het met de christelijke politiek en het christelijk gedachtegoed in Nederland achteruit

gaat, is het belangrijk dat er mensen komen die vanuit dit gedachtegoed laten zien wat het is om dienend christen te zijn. (...) Door dit dienende gezicht te laten zien, weerspiegelen wij het gezicht van onze Heiland Jezus Christus en verspreiden wij zijn geur". Heeft de Masterclass je hierbij verder geholpen?

Johan: "We hebben in ieder geval veel gediscussieerd over de positie van de ChristenUnie. Zoals je ijzer met ijzer scherpt, zo scherpt de ene mens de andere. Dat hebben de deelnemers zeker gedaan! Die discussie heeft mij verder geholpen, omdat de deelnemers heel verschillende achtergronden hebben. Het totaal aan inzichten dat je daardoor over een onderwerp krijgt is zo divers, dat het een verrijking voor jezelf is."

Je schreef ook: "Ik verwacht dat de Masterclass mij kan helpen om meer uit mezelf te halen als het gaat om mijn christelijk-sociaal gezicht". Kun je aangeven of dit is gebeurd, en op welke manier?

Johan: "De ChristenUnie is zelf nog op zoek naar haar eigen christelijk-sociaal gezicht! Natuurlijk is het er wel, maar voor mij mag het nog een stuk concreter worden. Ik vertrouw erop dat zich dit de komende tijd zeker zal uitkristalliseren. Zowel bij de partij als bij mijzelf."

Wat zie je voor jezelf als meest opvallende winstpunt van de Masterclass?

Johan: "Het netwerk wat je erdoor krijgt is een heel groot winstpunt. Door je te spiegelen aan elkaar, en ook aan andere geledingen binnen de partij, scherpt je elkaar op. Ik zal echt mijn best doen om dat netwerk te blijven onderhouden. Wat ik daarnaast heel leuk vond van de Masterclass was dat sommige docenten zeiden dat ze van leraar zelf met ons weer leerling werden. Zo divers was de inbreng van de deelnemers." ■

In oktober 2011 start de Masterclass christelijk-sociaal denken en doen opnieuw. Deze keer op twee plaatsen: Assen en Delft. Ga voor meer informatie over het programma en de sollicitatieprocedure naar de webpagina www.opleiding.christenunie.nl/masterclass.

Column

André Adieu!

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

Wie Stijlen van leiderschap van Henk te Velde leest wordt getroffen door de veranderingen die in de loop van de tijd in het profiel van politieke leiders zijn opgetreden.

Na de partijlozen (Thorbecke, Groen en anderen) kwamen de profeten en organisatoren zoals Abraham Kuyper. De volgende generatie waren de "echte mannen" (Colijn) en na hem kwamen de "gewone Nederlanders" zoals Drees en Beel. De laatste periode die hij bespreekt (met Joop den Uyl) noemt van der Velde het leiderschap zonder leiders.

DOMINANTE LEIDER PASSÉ

Onze tijd ken geen politieke leiders meer in de zin van de 20e eeuw, toen politiek strijd tussen waarden was. De politieke cultuur is sterk veranderd. Politici kunnen nog enige belangstelling krijgen als hun persoonlijkheid daartoe aanleiding geeft en als ze het goed doen in praatprogramma's, maar voor politieke idealen lopen weinigen nog warm. Veel meer aandacht krijgen de iconen van onze tijd: uit de wereld van de sport, van de televisie, van de popcultuur. Daar geldt geen Balkenende-norm of journalistiek dedain; de vermaakindustrie is boven kritiek verheven. Politiek is nu de wereld die weliswaar onvermijdelijk is maar toch vooral onbehagen oplevert.

Ook in meer algemene zin is leiderschap heel iets anders dan vroeger. Wie denkt dat een leidinggevende functie – in een bedrijf, in een organisatie – automatisch gezag meebrengt wordt snel wakker geschud. Gezag moet verdiend worden en bovendien is de dominante leider passé. Het gaat vooral om dienstbaarheid. Dat er tegelijkertijd wordt gehunkerd naar inspiratie en zingeving van de leider levert de interessante paradox van het leidinggeven op.

CONSEQUENT EN INHOUDELIJK

Gedachten vermenigvuldigen zich bij het vertrek van André Rouvoet. Gelet op zijn carrièreverloop en de omstandigheden was dit wellicht onontkoombaar. Maar voor ons land en voor de partij is zijn vertrek te betreuren. André had de taak in deze veranderende (politieke) cultuur zijn weg te vinden met een boodschap die per definitie impopulair is. De geschiedenis moet maar oordelen over de vraag hoe groot zijn invloed is geweest. Maar breed wordt onderkend dat hij, met zijn consequente inhoudelijke aanpak een verademing was in een arena van relativisme. De verbindende rol die hij speelde in het kabinet – al werd die lang niet altijd zichtbaar – maakte hem in politiek opzicht interessanter dan de politici die meer macht hadden, maar daarmee nog niet meer leiderschap vertoonden. Hij stelde inhoud boven vorm en dienstbaarheid boven directe politieke winst.

Rouvoet was als politiek leider klassiek en modern. Klassiek omdat hij de waarden-discussie in de politiek niet uit de weg is gegaan en de inhoud centraal stelde. Hij stond in dit opzicht volop in de antirevolutionaire traditie. Modern omdat hij in zijn stijl verbinding zocht en inspireerde op grond van die overtuiging. Hij was daarmee een politiek leider van zijn tijd.

André, Adieu!

‘IN FRANKRIJK HEEFT HET MANDARIJN AL EEN VASTE PLAATS OP DE MIDDELBARE SCHOLEN. WAAROM ZIJN WIJ NEDERLANDERS ONS NIET BEWUST VAN HET BELANG VAN DEZE TAAL OM DE WERELD VAN MORGEN TE KUNNEN BEGRIJPEN?’

Hans Ester, pagina 17

DENKWIJZER
DW

**WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE**

Jaargang 11 | Nummer 2 | september 2011

De improvisatiemaatschappij

Leren van De Rijdende Rechter

Geschiedenis van het GPV

Moord in de kathedraal

**Vertrouwen
winnen**

VOORwoord

Vertrouwen winnen

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

Heeft u er nog een beetje vertrouwen in? Banken vallen om, economieën staan op instorten, schuldenlasten stijgen, politici zitten met de handen in het haar. Tegelijk groeit populisme in een context van moreel relativisme en staat tolerantie onder druk. Kortom, het eind van onze westerse beschaving is nabij. Of is dit overdreven? Ik moet zeggen dat ik in sommige buien – ook gedurende de afgelopen zomertijd – toe mag geven aan een zeker pessimisme, een wantrouwen in de toekomst.

ZONDER VERTROUWEN GEEN SAMENLEVING

Vertrouwen heeft te maken met het geloof dat de ander zich houdt aan afspraken, aan beloftes. Het speelt op alle terreinen in de samenleving. In huwelijken, gezinnen, maar ook in de buurt. Als je je grasmaaier uitleent aan de buurman verwacht je die weer terug te krijgen. Dat lijkt normaal, maar spreekt niet vanzelf. In Groot-Brittannië vertrouwt minder dan de helft zijn buurtgenoten. En slechts 30% stemt in met de stelling dat 'de meeste mensen kunnen worden vertrouwd'.

NO WE CANNOT

Het vertrouwen in de politiek is laag. Mensen vragen zich af: doen politici wel de goede dingen? En doen ze de dingen wel goed? Media voeden deze sentimenten, goed nieuws is geen nieuws. Het vertrouwen in het democratisch bestel is gelukkig wel hoog. Maar ook dat kan veranderen. De financieel-economische crisis toont het onvermogen van de politiek aan, in Nederland, de EU en de VS. Het lukt leiders niet om de problemen op te lossen, terwijl burgers dat wel verwachten. Ze beloven dingen die ze niet kunnen waarmaken. Yes we can? Soms is het beter te zeggen: no we cannot! Ook buiten de politiek worden buitensporige beloftes gedaan. En als die niet uitkomen, voelen mensen zich verraden en keren ze zich tegen de instituties van politiek, recht en de bankwereld.

GOUDEN KALF

Op de beurzen verdampt het geld. Mensen vluchten in goud, als laatste redmiddel. Maar voor echt houvast is meer nodig dan een gouden kalf. Hier raken we met het thema vertrouwen aan een existentiële laag. Hans Boutellier spreekt van een alomtegenwoordig gevoel van overbodigheid, van de ervaring voortdurend de trein te missen. Het leven in een grenzeloze wereld zorgt voor groeiende behoefte aan houvast. Worden we nog gekend? Mogen we er zijn? Roel Kuiper wees eens op het dragende karakter van vertrouwen: het vertrouwen dat anderen er onvoorwaardelijk voor je zijn, je niet in de steek laten als het er echt op aankomt. En ten diepste: het vertrouwen dat ons leven gedragen wordt, dat God zelf voor ons instaat en er voor ons is.

INHOUDSOPGAVE

04 - 'Mensen hebben het gevoel voortdurend de trein te missen' | INTERVIEW MET HANS BOUTELLIER

08 - De Rijdende Rechter als voorbeeld | BORT KOELEWIJN

12 - Vertrouwen en onbehagen in onze democratie | GEERT JAN SPIJKER

18 - Veiligheid: te koop? | WILLEM-JAN KORTLEVEN

22 - Vertrouwen in Europa? | JOHANNES DE JONG

24 - Moord in de kathedraal | RICHARD STEENVOORDE

32 - Het verbod op ritueel slachten | FRITS KALBERG

34 - Een mooi verhaal over het GPV | GUIDO HOOVELD

38 - Goed bestuur dichtbij de burger, in de praktijk | PIET ADEMA

44 - 'Een vangnet is geen hangmat' | INTERVIEW MET ADRIAAN HOOGENDOORN

46 - Lokaal werken aan politiek profiel | ANNERIEKE PRUIJN

47 - Column: Overheidsbeleid debet aan rellen | HERMAN SIETSMA

DenkWijzer, studieblad van de Christenunie
jaargang 11, nummer 2, september 2011
Oplage: 4300 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de Christenunie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de Christenunie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-11-2011
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor svp wel eerst contact op.
- Abonnement per 01-01-2010: € 18,50* per jaar. T/m 26 jaar € 14,00.*
- Donateurschap WI per 01-01-2010: €32,50* per jaar. T/m 26 jaar € 18,50.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) €8,50 alleen mogelijk met aut. incasso.
- * Bij aut. incasso, anders €2,50 toeslag.

Redactie:
Herman Sietsma (hoofdredacteur)
Bort Koelewin (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:
Frivista - creatief bureau

Fotografie:
Folkert Rinkema, Christenunie, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de Christenunie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tennaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de Christenunie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© Christenunie 2011
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

‘Mensen hebben het gevoel voortdurend de trein te missen’

**HANS BOUTELLIER
SCHEPT ORDE IN DE
MAATSCHAPPELIJKE
CHAOS**

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Ambtenaren die aangeven dat ze het ook niet meer weten, wethouders die snakken naar richting: Hans Boutellier maakt het regelmatig mee als onderzoeker en adviseur. Hij constateert grote verlegenheid in het openbaar bestuur: er is veel gedoe zonder idee. Maar hij is er niet cynisch over, heeft eerder mededogen. En hoop. “We leven inderdaad in een onoverzichtelijke tijd. Maar er is meer orde dan we denken.” Een gesprek naar aanleiding van zijn boek *De improvisatiemaatschappij*, dat verwantschap heeft met het christelijk-sociale denken. “Er is momenteel een beweging gaande van Big State naar Big Society. De geruststelling die ik wil meegeven is: we kunnen die stap maken! Heb er vertrouwen in!”

ONOVERZICHTELIJKHEID EN ORDE

De samenleving bevindt zich in uw beschrijving in een overgangsfase: van een verticale naar een horizontale wereld. Wat bedoelt u daarmee?

Ten tijde van de verzuiling had je een aantal levensbeschouwelijke zuilen met daarin een duidelijke hiërarchie: de elite en de overige rangen en standen. Binnen elke zuil was een grote coherentie van waarden, normen, gedragsvoorschriften en bijbehorende instituties. Dit alles is inmiddels verdwenen, grotendeels althans. Dat komt door drie ontwikkelingen (de drie i's): internationalisering, individualisering en informatisering. Vooral die laatste vind ik erg

belangrijk. Helaas is die is in Nederland nogal onderschat, omdat informatisering bij ons nogal postmodern is uitgelegd. Alsof alles hierdoor vloeibaar is geworden en er helemaal geen vastigheid meer zou zijn.

U ziet die vastigheid wel?

We leven dan wel in een netwerksamenleving, maar ik constateer wel degelijk sociale orde. Hoe die orde er precies uitziet en welke vastigheid die precies biedt is mijn voortdurende wetenschappelijke zoektocht. Maar ik zie naast toenemende horizontalisering nog steeds gezagsrelaties en instituties. Sterke verbanden – strong ties – als staat en gezin staan best stevig in hun schoenen. Ik zie in mijn eigen gezin hoe verbazingwekkend krachtig zo'n institutie is. Om van louter wanorde te spreken vind ik te gemakkelijk. Gezagsrelaties blijven ook bestaan. Kijk maar om je heen: de politie kan nog steeds bekeuringen uitdelen, ouders geven richting aan de opvoeding van hun kinderen, enzovoorts. Er is continuïteit, maar wel anders!

Dat sluit aan bij christelijk-sociaal of antirevolutionair denken dat aan de Vrije Universiteit – waar u hoogleraar bent – door mensen als Kuiper en Dooyeweerd is ontwikkeld: denken vanuit de samenleving met veel nadruk op instituties.

Dat klopt, ik herken me daar ook wel in, in de nadruk op samenleving en verbanden. Het van onderop denken vind ik belangrijk. Ons omroepstelsel vind ik daarvan een mooi voorbeeld. Dat past ook uitstekend in een netwerksamenleving. Het zou jammer zijn als dat stelsel gecentraliseerd wordt. Wat ik wel vind is dat in de lijn van 'soevereiniteit in eigen kring' strong ties vaak zijn overschat. De drie i's beïnvloeden en ondermijnen sterke verbanden natuurlijk wel. Weak ties worden dominant, daarvan moeten we ons rekenschap geven. Dat zie je onder meer rond leiderschap. In een hoofdstuk dat

‘WAT WE NU MEEMAKEN IS EEN BEZUINIGINGSKABINET ZONDER VISIE. HET RISICO DAARVAN IS DAT HET BELEID HARDOCHTIG WORDT, DAT EEN KLAKKELOOS MARKTVERHAAL DE BOVENTOON GAAT VOEREN’

ik in de nieuwe druk van het boek toevoeg spreek ik van een toename van ‘licht leiderschap’. Daarmee doel ik op subtiele manieren van richting geven. Vergelijk het met een combo, waarin een licht knikje volstaat om de muziek de juiste kant op te sturen. Subtiel vanuit een zelfverkozen hiërarchische relatie.

Wat betekent dit lichte leiderschap voor het overheidsgezag en voor de sturingsmogelijkheden van de overheid?

Politiek en bestuur moeten veel meer volgend durven te zijn op ontwikkelingen. Goede initiatieven ondersteunen, constructieve verbanden faciliteren. En negatieve dynamiek indammen en begrenzen. Maar niet alles zelf proberen te doen of tot ontwikkeling willen brengen. Faciliteren en begrenzen, dat zou het credo moeten zijn van modern bestuur.

MORELE RICHTINGLOOSHEID

U spreekt van institutionele complexiteit, maar ook van morele richtingloosheid. Hoe hangen die beide samen?

Er is minder morele coherentie dan vroeger. Dat betekent niet dat onze tijd immoreel is, maar wel dat het veel moeilijker is om hier eenduidig over te spreken. En dit heeft gevolgen voor de overheid. Ik spreek wethouders die echt snakken naar richting: welke kant moeten we op met beleid? Of professionals op scholen die zich afvragen: wat is onze kerntaak precies? En bij burgers zie je onbehagen en onbestendigheid: waar gaat het naartoe met Nederland in deze ingewikkelde tijd? Waar vinden we houvast? Er zijn zoveel en zulke snelle veranderingen dat gewoonten nauwelijks kunnen ontstaan. Dat geeft onrust en onzekerheid. Mensen krijgen het gevoel voortdurend de trein te missen.

Heeft het onbehagen met meer te maken dan alleen de toegenomen hufferigheid?

Conservatieven wijzen terecht op de morele component en op het belang van deugden, maar het huidige onbehagen gaat dieper. Het heeft te maken met een besef van zin en erkenning. Uiteindelijk gaat het erom dat ieder mens er mag zijn en erkend wordt in zijn of haar waardigheid. Ieder mens wil aangesproken worden als mens. Dat is de kern van een beschaving: ieders aanspreking tot identiteit. De huidige grenzeloze wereld creëert een gebrek aan erkenning – ondanks de schijn van het tegendeel - en daar worden we nu mee

geconfronteerd. Het wezen van de huidige woede is: gevoel van overbodigheid, onopgemerkt blijven, voorbijgelopen worden.

Is Balkenende's waarden en normendebat daarom nooit goed van de grond gekomen?

Balkenende's morele appel was begrijpelijk, maar zijn morele model klopte niet. Hij had zich onvoldoende rekenschap gegeven van de nieuwe sociale netwerkstructuren, waarin mensen veel meer zelf aan zet willen zijn. We moeten niet meer pogen een alomvattende publieke moraal te formuleren die we van bovenaf kunnen opleggen. Dat idee had ik zelf aanvankelijk ook, maar dat heb ik laten varen. Het is niet mogelijk, maar ook niet nodig. Publieke moraal is afhankelijk van zelfbewuste instituties. De praktijken die zich daarbinnen afspelen hebben in zichzelf al een richting, een normativiteit. Daar moeten we bij aansluiten. Door dat te gaan beseffen ben ik minder pessimistisch geworden over onze morele situatie.

Dat moet u toelichten.

In onze samenleving heb je allerlei instituties – denk aan scholen, gezinnen, jeugdzorg, woningcorporaties, welzijnsorganisaties – die alle hun eigen opdracht hebben. In die instituties spelen praktijken een rol met een eigen, immanente betekenis. De praktijken binnen die instituties hebben zelf een normatieve richting. Denk aan schaken: dat spel bestaat uit regels, uit een praktijk die je oproept tot een bepaalde handeling. Of taal of timmeren: ook dat zijn praktijken die je goed of minder goed kunt doen. Iets goed doen vereist dat je beantwoordt aan een bepaalde, gegeven normativiteit. Daar kun je niet omheen, je moet erop aansluiten. Dat brengt ook orde en duidelijkheid met zich mee.

IMPROVISATIEMAATSCHAPPIJ

U heeft het over kernfuncties van instituties. Veel instituties hebben niet meer helder voor ogen waarom ze er zijn. Zorgt dat voor veel onnodige sociale wanorde?

Zo zou je het kunnen zeggen. Voor een aantal sectoren heb ik geformuleerd wat de kernfunctie is: bij school is dat overdracht, bij zorg empathische ondersteuning, enzovoorts. Als we deze centrale functies weer helder krijgen, is er een hoop helderheid gewonnen. Instituties moeten functioneren vanuit hun kernfunctie. Woningcorporaties moeten niet ineens ‘in hotels’ gaan - typisch een geval van

niet meer weten wat je bestaansrecht precies is. Door de toenemende maatschappelijke complexiteit zijn organisaties steeds genoodzaakt vanuit hun identiteit te opereren en na te gaan welke opdracht ze in de samenleving hebben. Ieder moet zich toeleggen op zijn eigen taak. Vergelijk het met een combo: een bas is geen drum, beide spelen een eigen rol in het geheel, beide hebben een eigen instrumentarium en daarbij behorende verantwoordelijkheid.

Hoe kunnen we bepalen wat die opdracht precies is?

Uiteindelijk is de keuze daarvoor normatief. Maar de traditie kan wel richtinggevend zijn, tenzij ze ontwikkeling in de weg zit. Bij de invulling van onze sociale praktijken staan we op de schouders van velen. Van de wijsheid van onze voorouders moeten we leren. Dan kun je de immanente betekenis van een praktijk eruit pikken. Ik heb het verwijt gekregen van essentialisme, maar zie het toch vooral als historisch resultaat. Praktijken hebben alle hun eigen canon. Die is niet eeuwig, maar ook niet zonder betekenis. Het blijft uiteindelijk mensenwerk, het blijft improviseren.

Improviseren is dus niet vrijblijvend?

Zeker niet. Improviseren geeft vrijheid, maar wel georganiseerde vrijheid. Improvisatie laat ruimte voor orde te midden van de chaos: soms klopt het, soms niet. Vergelijk het met een musicus in een combo. Die heeft vrijheid, maar is ook gebonden: aan de regels van de muziek, de traditie waarin hij staat, de eisen van een bepaald instrument, het gemeenschappelijke ritme. Er is altijd wederkerigheid, we moeten elkaar de ruimte geven. [Lachend:] Die metafoer van het improviseren is echt goed.

NIJWE SOCIALE POLITIEK

Als ik u zo hoor zal de visie van het vorige kabinet, dat wilde investeren in de samenleving, u hebben aangesproken.

Van Balkenende IV was ik best gecharmeerd. Dat denken vanuit de samenleving is goed, bijvoorbeeld

Hans Boutellier is hoogleraar Veiligheid & burgerschap aan de VU en directeur van het Verwey-Jonker instituut. Hij schreef eerder o.a. *De veiligheidsutopie; hedendaags verlangen en onbehagen rond misdaad en straf.*

zoals Rouvoet met de Eigen Kracht conferenties dat wilde vormgeven. Dat sluit goed aan bij de grote beweging die gaande is: van Big State naar Big Society. De geruststelling die ik met dit boek wil meegeven is: we kunnen die stap maken, heb er vertrouwen in! Helaas, moet ik eraan toevoegen, is de politieke realiteit weerbarstig. Wat we nu meemaken is een bezuinigingskabinet zonder visie. Het risico daarvan is dat het beleid hardvochtig wordt, dat een klakkeloos marktverhaal de boventoon gaat voeren.

Welke rol speelt vertrouwen in een improvisatiemaatschappij? Kan de politiek hier een stimulerende rol spelen?

Relaties in netwerken behoeven een betrouwbaarheid. Ik wil bijvoorbeeld zeker weten dat een ander doet wat hij heeft toegezegd. Dat is altijd al zo geweest, maar de relaties zijn nu vaak lichter en losser. Om relaties te regelen kunnen we gebruik maken van wet- en regelgeving, contracten, convenanten, schriftelijke afspraken. Daarmee redeneren we in termen van controle, en die is vaak nodig. Maar een wereld van louter controle is onleefbaar. We hebben daarnaast relaties op basis van goed vertrouwen en wederkerigheid. Ik doe iets in het vertrouwen dat een ander indien nodig op vergelijkbare wijze zal handelen. Controle en vertrouwen beschouw ik als de morele parameters van de netwerksamenleving. Als een sociaal verband goed georganiseerd is, volstaat een zekere mate van ondersteuning, maar is controle niet noodzakelijk. Maar soms is controle nodig om zaken goed geregeld te krijgen.

Uw boek sluit af met ‘de Politiek van het improviseren’. Wat heeft die voor gevolgen op lokaal niveau?

De lokale politiek zal meer moeten denken in samspel en samenwerking tussen politiek, organisaties en burgers. Er komt bijvoorbeeld steeds meer aandacht voor coöperatieve verbanden. Een voorbeeld is Stadsdorp Zuid, een vereniging in Amsterdam die onderling diensten regelen zonder dat het bestuur eraan te pas komt. Zo zijn er veel meer initiatieven die van onderop de Big Society vormgeven. Zoek ze op, ga met ze in gesprek, organiseer aanspreekbaarheid en aanspreking. Mensen zoeken naar verbanden waarbinnen ze betekenisvol zijn. Maar zorg ook voor het tegengaan van uitsluiting en onderdrukking. Dat is nieuwe sociale politiek van de netwerkmaatschappij: zorgen dat iedereen zijn partijtje mee kan blazen. ■

DOOR BORT KOELEWIJN

Velen klagen over een kloof tussen overheid en burger. Niet alleen landelijk, ook lokaal. Een kloof kan leiden tot wantrouwen in de overheid. Onbekend maakt immers onbemind. En wantrouwen leidt tot een tekort aan legitimiteit van besluiten. Dat is vooral problematisch als besluitvorming omstreden is (bijvoorbeeld bij bezuinigingen). Hoe moeten (lokale) politici met de kloof omgaan? Hoe kunnen ze de legitimiteit van hun besluiten vergroten? Leer van 'De Rijdende Rechter'!

Wij Nederlanders hechten met elkaar aan een behoorlijke mate van betrokkenheid van inwoners bij het openbaar bestuur. Wij zijn teleurgesteld als nog geen 70% van de kiesgerechtigden naar de stembus gaat. We voelen ons niet prettig als een groot deel van de bevolking het openbaar bestuur ziet als figuren die maar wat doen, als lui die zich weinig gelegen laten liggen aan wat er onder de bevolking werkelijk leeft. Sommigen spreken over een kloof tussen burgers en bestuur of in elk geval tussen burgers en politiek. Hoe kunnen we die betrokkenheid een positieve wending geven? Een betrouwbare overheid is een eerste vereiste. Dat zal gevoeld moeten worden door de ervaring dat bestuurders en politici oprecht en eerlijk handelen. Terecht dat aandacht voor integriteit momenteel een belangrijk aandachtspunt is. Maar dat alleen is niet voldoende. Samen willen we ook werken aan verbetering van de legitimiteit van het besturen in die zin dat ook voor onwelgevallige besluiten op z'n minst een zeker begrip kan worden opgebracht.

140.000 REGELS

Onze samenleving is complex. Burgers, bedrijven en instellingen hebben tal van eigen belangen die onderling kunnen conflicteren. De overheid ziet zich nogal eens voor de taak gesteld om in controversiële zaken keuzen (in regels of besluiten) te maken.

Bort Koelewijn is burgemeester van Kampen.

Het is onvermijdelijk dat ze soms mensen of groepen tegen het hoofd stoot. Welke regels er gelden is ook lang niet altijd duidelijk. In Nederland gelden alleen op centraal niveau al ongeveer 140.000 wettelijke bepalingen. Dan hebben we ook nog te maken met regels op plaatselijk niveau en met Europese regelgeving. De praktijk waarmee onze burgers te maken hebben voltrekt zich niet altijd eenvoudig langs de grenzen van die regels. Aanleidingen genoeg voor het vormen van conflicten, die om een oplossing vragen.

ALLEEN CONTACT MET AMBTENAREN

Om het vertrouwen van burgers in overheidsbesluiten te bevorderen is in de bestuursrechtspraak een groot aantal beginselen van behoorlijk bestuur ontwikkeld, die ondertussen voor een deel wettelijk zijn vastgelegd. Gelijke gevallen moeten gelijk worden behandeld en op deze manier moet (politieke) willekeur worden voorkomen. Bestuurders moeten aanvragen onbevooroordeeld behandelen. Bestuurders hebben een boodschap aan gewekte verwachtingen. Voordat een besluit wordt genomen moet fatsoenlijk onderzoek naar de feiten worden uitgevoerd. Als belanghebbenden het niet eens zijn met een besluit, dan krijgen zij de mogelijkheid voor bezwaar en beroep. Een onafhankelijke rechter beoordeelt het besluit.

Menig gemeentebestuur doet bovendien onderzoek naar de tevredenheid van inwoners die een bezwaarschrift hebben ingediend over de behandeling daarvan binnen de gemeente. Deze vormen van besluitvorming komen steeds meer in het licht te staan van de dienstverlening van de gemeente. Op zichzelf niet verkeerd, maar de rol van het bestuur en de politiek wordt wel steeds minder direct ervaren. Rechtstreekse communicatie met bestuurders vindt ook nauwelijks plaats. Het besluit van de gemeente wordt vaak in mandaat door een ambtenaar genomen. Wanneer een bezwaarschrift wordt ingediend dan ontmoet de burger niet de wethouder, maar een ambtenaar die het besluit van de gemeente verdedigt en een bezwarencommissie die vooral procedureel toetst of de gemeente een rechtmatig besluit heeft genomen. En bij een beroep op de rechter is dat niet anders.

GROTE AFSTAND

De mogelijkheden voor burgers om met bestuurders

De Rijdende Rechter

als voorbeeld voor bestuurders

DRAAGVLAK DOOR EENVOUD EN NABIJHEID

rechtstreeks het gesprek aan te gaan over de mogelijkheden om een ander besluit te nemen, of de kwestie vanuit een andere invalshoek te benaderen, zijn in de praktijk beperkt. Dat kan de burger het gevoel bezorgen dat het bestuur weinig toegankelijk is en op te grote afstand staat. Ik denk dat het voor bestuurders belangrijk is om zich actief te

informereren over bezwaren die zijn ingediend en de manier waarop daarmee wordt omgegaan. En dan met name om te toetsen of er wel voldoende recht wordt gedaan in het individuele geval. Een bezwaarschrift dient ertoe om na te gaan of er redenen zijn tot heroverweging van het genomen besluit. In de praktijk kan dit gemakkelijk verworden tot een toets

of het genomen besluit er redelijkerwijs en gezien de regels mee door kan. Maar zo komt het niet tot een echte inhoudelijke heroverweging. In de communicatie daarover ligt wel een kans voor betere legitimatie naar inwoners toe.

GEVOEL VAN RECHTVAARDIGHEID

In de sociale wetenschappen is onderzoek gedaan naar de vraag onder welke condities mensen een procedure als rechtvaardig ervaren. Mensen kunnen vaak wel begrijpen dat ze niet altijd hun zin kunnen krijgen. Wanneer kunnen zij begrip opbrengen voor een besluit dat genomen wordt en dat zij graag anders zouden zien? In het kader van mediation verwijst Brenninkmeijer wat dit betreft naar het begrip procedurele rechtvaardigheid. Van procedurele rechtvaardigheid is sprake als de procedure transparant is, wanneer betrokkenen zeggenschap hebben over de procedure en de inhoud, als de procesbegeleider neutraal is, wanneer belanghebbenden vertrouwen hebben in het proces, zij zelf direct invloed kunnen uitoefenen op de uitkomst en zij eerlijkheid ervaren. Dan kunnen zij toch tevreden zijn met de uitkomst.

MEDIATION

Brenninkmeijer e.a.¹ zien in mediation mogelijkheden om deze principes in praktijk te brengen. Als het gaat om overheidsbesluiten ligt dat moeilijker. Want dan nemen immers niet de deelnemende partijen, maar het overheidsorgaan een besluit. Dat neemt naar mijn mening niet weg dat in de praktijk de intenties van procedurele rechtvaardigheid in het besluitvormingsproces zoveel mogelijk een plek kan worden gegeven. De gemeenteraad stelt de kaders vast voor subsidieverlening aan instellingen en verenigingen. Daaraan vooraf kan heel goed een procedure worden ingericht die voor die instellingen en verenigingen duidelijk is, die met hen besproken is, waarin zij open hun belangen naar voren kunnen brengen, waarin zij ook de gelegenheid krijgen om op de inbreng van het college en van fracties te reageren en waarin de raadsfracties gemotiveerd hun keuzen presenteren. Het is de kwaliteit van het college en de fracties om het publiek te laten ervaren dat eerlijk met de belangen wordt omgegaan.

LEREN VAN 'DE RIJDENDE RECHTER'

Vertrouwen komt te voet en gaat te paard. Dat

vraagt van alle bestuurders een grote mate van zorgvuldigheid. Communicatie speelt een sleutelrol. En wellicht ook de ervaren nabijheid van instituties. Wat dat betreft onderschrijf ik de noties die NRC-columnist en prominent opiniemaker Bas Heijne² heeft aangereikt als hij het voorbeeld introduceert van De Rijdende Rechter. Besluiten van De Rijdende Rechter worden eenzijdig door de rechter genomen: 'Dit is mijn besluit en daarmee zullen jullie het moeten doen!'. De televisiebeelden laten als regel zien dat die beslissing wordt aanvaard. Waarom hier wel? Omdat De Rijdende Rechter:

- de moeite heeft genomen om ter plekke zich op de hoogte te stellen,
- hij zich persoonlijk verstaat met de mensen die onderling een geschil hebben,
- hij zijn vragen in gewone mensentaal stelt
- en dat doet in het plaatselijk dorpscafé waar vrienden en kennissen de zitting kunnen meemaken
- en tot slot: hij deskundigen raadpleegt die voor de belanghebbenden geen vreemden zijn.

CONCLUSIE

Hoe regelen wij dat in de praktijk? Voor een bezoek aan de rechtbank moeten we kilometers afleggen, in civiele zaken geldt een verplichte vertegenwoordiging via advocaten en er is sprake van taalgebruik dat naar cliënten toe vaak om vertaling vraagt. Hoe kan dit beter? Als het om bestuurders gaat, kunnen we hiervan leren door

- ons ook ter plekke op de hoogte te stellen,
- ervoor te zorgen dat we niet selectief te werk gaan als het gaat om de mensen met wie wij spreken,
- ingewikkelde zaken zo eenvoudig weer te geven dat iedereen ze kan begrijpen.

Zo kunnen we draagvlak en begrip winnen, ook voor onwelgevallige besluiten. Het komt de legitimiteit van het bestuur en uiteindelijk het democratisch bestel ten goede. ■

EINDNOTEN

¹ *Handboek Mediation*, 4e herziene druk, pag. 5, A.F.M. Brenninkmeijer, H.J. Bonenkamp, K. van Oyen, H.C.M. Prein

² Heijne sprak hier o.a. over tijdens het jaarcongres Nederlands Genootschap van Burgemeesters in 2010.

Onder toeziend oog van Groen

MET UW STEUN

Net verhuisd, neergestreken in een nieuw pand, vlakbij het station. Uit de eerste doos die ik uitpak, komt als eerste het portret van Groen van Prinsterer. Hij krijgt een ereplek op mijn vensterbank en onder zijn toeziend oog ga ik op onze nieuwe werkplek aan de slag.

Bij het werk van het WI staan we – in geestelijk opzicht – op de schouders van mannen als Groen. In zijn traditie willen we opnieuw geloof en politiek verbinden. Zo staan we voor de vragen van onze tijd. Wat is de toekomst van Europa? Wat is in een tijd van bezuinigingen de taak van de overheid?

Hoe krijgen we een sterke samenleving? Wat zijn waarborgen voor onze geestelijke vrijheid? Waar klopt het hart van christelijke politiek?

De grote vragen van onze tijd willen we beantwoorden in het licht van een open bijbel. Dat is het werk van het WI en dat doen we met uw steun. Als u ons een extra duwtje in de rug wilt geven, kan dat via de bijgevoegde acceptgiro. Dank alvast!

Met een hartelijke groet,
Gert-Jan Segers (directeur Groen van Prinstererstichting, WI ChristenUnie)

WI CONGRES HET VERHAAL VAN DE CHRISTENUNIE

ZATERDAG 12 NOVEMBER 2011 STADSCAFÉ
DE OBSERVANT AMERSFOORT MET GERT-JAN
SEGERS, ROEL KUIPER, ARIE SLOB E.A.

VOOR MEER INFORMATIE ZIE WWW.WI.CHRISTENUNIE.NL

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Over het functioneren van onze democratie bestaan veel misverstanden. De klaagzangen overheersen: steeds minder mensen gaan stemmen, de kloof tussen overheid en burger groeit, het vertrouwen in de politiek is ver te zoeken en kiezers zijn stuifzand geworden. Maar zijn die beelden wel in overeenstemming met de feiten? En wat betekenen ze voor politieke partijen?

Afgelopen voorjaar werd de democratic audit gepresenteerd. Vijftig politicologen en bestuurskundigen evalueerden – met steun van de rijksoverheid – het feitelijk functioneren van ons democratisch bestel. Er kwam een rapport getiteld 'Van afspiegelen naar afrekenen?' (AA) en een onderliggende bundel 'Democratie doorgelicht' (DD). De conclusie van het rapport is, gek genoeg, verontrustender dan de feiten die uit het onderzoek naar voren komen.

HET GELOOF IN DE KLOOF

Tussen Kamerleden en burgers bestaat een kloof. Althans, dat vond tweederde van onze parlementariërs in 2006. Betekent dat ook dat er een vertrouwensbreuk is, een legitimiteitscrisis? Is het denkbaar dat onze democratie onverwachts zal omvallen? Geen rare vraag, want een breed gedeelte en duurzame onvrede kan de democratie gaan ondermijnen. Maar het valt vooralsnog mee. Nederland kent de afgelopen decennia een royale en stabiele meerderheid die tevreden is met het functioneren van de democratie. Let wel, het gaat om vertrouwen in het bestel. Vertrouwen in regeringen wisselt, maar ook dat is bijna nergens hoger dan in Nederland. Het vertrouwen in politieke partijen en politici ligt wel laag; er zijn vrijwel geen maatschappelijke instellingen die zo laag scoren als de politiek. Lageropgeleide kiezers laten het meeste wantrouwen zien. "Het minste vertrouwen in overheid en regering hebben de laagst opgeleide niet-kerkelijke burgers." (DD 33)

Alles bij elkaar kunnen we niet spreken van een legitimiteitscrisis. Nederland is nog steeds een high trust country. Er is geen vertrouwensbreuk. Maar, schrijven de auteurs: "het geloof in de kloof is wel

Vertrouwen en onbehagen in onze democratie

een symptoom dat er iets aan de hand is met ons democratisch bestel dat vraagt om een preciezere diagnose."(AA22) Er is, kortom, een vaag gevoel van onbehagen. Er is iets aan de hand. We weten niet precies wat, maar er moet wel wat aan gebeuren.

ONS BESTEL IS ACHTERHAALD

Nederland kent sinds de vorige eeuw een consensusdemocratie. Dat betekent dat de nadruk ligt op de bescherming van vrijheden van minderheden. Echte democratie betekent in deze visie afwezigheid van dictatuur (ofwel in de vorm van een eenling

ofwel in die van een meerderheid). Checks and balances staan centraal, het recht perkt de ruimte van politici en meerderheden in. Dit model, ook wel het afspiegelingsmodel genoemd, heeft zijn beste tijd gehad, constateren de auteurs. Het heeft in de afgelopen eeuw zijn waarde bewezen, maar past niet meer in deze tijd. We moeten van afspiegelen naar afrekenen. Van een consensusdemocratie naar een meerderheidsdemocratie. In dat laatste model geeft niet de mening van een of meer hooggeplaatsten de doorslag, maar de meerderheid - iedereen is immers gelijkwaardig.

Ik moet toegeven dat ik – als jurist en als lid van een religieuze minderheid – schrok van deze verschuiving: moeten we ons huidige stelsel met nadruk op bescherming van minderheden en spreiding van machten opgeven en toewerken naar een democratievorm waarin meer doorzettingsmacht is voor regeringen? Maar misschien hebben de politicologen goede argumenten voor deze wending. Ze wijzen op vijf ontwikkelingen die een verandering nodig maken.

- Individualisering. De geïndividualiseerde massa laat zich moeilijk afspiegelen. Men is minder

langdurig lid van min of meer permanente organisaties.

- Horizontalisering: meer Nederlanders zijn hoger opgeleid en daardoor is de mondigheid toegenomen. We zijn kritischer naar gezag, ook naar de politiek.
- Internationalisering: op economisch en cultureel gebied is de wereld, ook Nederland, complexer geworden. De politiek kan steeds minder voorzien wat er gaat gebeuren en het ook minder nationaal sturen.
- Multiculturalisering
- Mediatisering: er is een groeiende wederzijdse afhankelijkheid tussen media en politiek.

Wat betekenen deze ontwikkelingen voor verschillende deelreinen? Allereerst kijken we naar de rol van politieke partijen (a), dan naar de kiezers (b) en of die nog wat te kiezen hebben (c) en vervolgens naar de betrokkenheid van burgers op beleid (d). Ik rond af met een bespreking van de conclusie van het rapport.

A. THE PARTY IS OVER?

Politieke partijen spelen een belangrijke rol in het democratisch proces, door de relatie tussen burgers en politici vorm te geven. Tegelijk hebben ze momenteel te maken met functieverlies: de opleidingsfunctie is grotendeels verdwenen, de signaleringsfunctie is door de media overgenomen en de zogenaamde aggregatiefunctie is ook niet meer wat die was: partijprogramma's worden steeds minder bijeengehouden door vastomlijnde ideologieën of levensbeschouwingen (AA 34) en doordat er minder

samenhang is dan voorheen kunnen de partijen uiteenlopende wensen en belangen minder goed onderbrengen ('aggrereren') in coherente programma's. Tegenwoordig zijn veel partijen 'catch all partijen' geworden. De meeste zijn naar het midden getrokken, op zoek naar de kiezer. Volgens sceptici zijn partijen verworpen tot een soort campagne teams die in verkiezingstijd aanzwellen om daarna weer te slinken.

Betekent dit alles het einde van de politieke partij? Naast het functieverlies hebben partijen een paar belangrijke functies behouden, zoals het stellen van kandidaten voor politieke ambten. Of dit voldoende is, moet de toekomst uitwijzen. Volgens de auteurs zal er in ieder geval behoefte blijven aan organisaties die tussen staat en burger instaan. Politieke partijen moeten zoeken naar nieuwe vormen.

B. ZIJN KIEZERS STUIFZAND?

Verkiezingen zijn het belangrijkste instrument van een democratie. Vaak wordt geklaagd over lage opkomsten. De auteurs constateren echter dat er geen structurele neergang is. Wel is er groot verschil tussen de verkiezingen voor de Tweede Kamer (en de gemeenteraad) enerzijds en het Europees Parlement en de Provinciale Staten anderzijds.

Zijn kiezers geworden als stuifzand? Zijn ze na de ontzuiling allemaal aan het zweven geslagen? Dat valt mee. Het is waar dat kiezers vaak wisselen van partij, ze zijn erg volatiel, zoals dat heet (Nederland is na Italië het meest volatiele land van Europa). Arbeiders kiezen niet meer automatisch PvdA en kerkelijke mensen kiezen niet meer automatisch een christelijke partij. De oude tegenstellingen zijn

verdwenen en er zijn niet echt nieuwe voor in de plaats gekomen. Burgers maken hun eigen afwegingen en dit maakt het electoraat onvoorspelbaar. Echter: die onvoorspelbaarheid is wel betrekkelijk. Kiezers schieten niet alle kanten op, zoals stuifzand doet. Ze gaan niet helemaal naar de andere kant van het politieke landschap. Men heeft weliswaar vaak geen vaste partij meer, maar morele ankerpunten hebben mensen wel degelijk. Veel Nederlanders hebben vaste waardenoriëntaties die richting geven bij de stem op een partij. Daardoor zijn links en rechts in omvang tamelijk stabiel.

C. VALT ER NOG WAT TE KIEZEN?

Zijn partijen nog te onderscheiden van elkaar? Veel partijen trekken naar het midden. Dat lijkt raar, maar wordt begrijpelijk als we beseffen dat er ook convergentie is tussen kiezers zelf. Nederlanders zijn op elkaar gaan lijken in hun sociaal-economische opvattingen (lees: links en rechts zijn naar elkaar toegegroeid). Het gevolg: een soort kluitjesvoetbal van partijen en kiezers – wat overigens tot nog meer volatiliteit leidt.

Maar er is meer dan economie. Vanouds was godsdienst een belangrijke kwestie, nu is er een nieuwe tegenstelling: die tussen winnaars en verliezers van de globalisering. Kwesties rond islam, immigratie en de EU bepalen een nieuwe ideologische scheidslijn die zich ook politiek vertaalt. Cultureel progressieven (D66 e.a.) staan tegenover cultureel conservatieven (PVV e.a.).

Dus er is toch weer wat te kiezen? Dat valt tegen: partijen die in sociaal-economisch opzicht links zijn, zijn vaak progressief en rechtse partijen zijn vaak cultureel conservatief. Dit gaat ook weer niet helemaal op, want de PVV combineert cultureel conservatisme (anti-EU en anti-islam) met inzet voor de verzorgingsstaat. En tegelijk keert ze zich hartgrondig tegen links en haar hobby's. Ook de posities van bijvoorbeeld SP en ChristenUnie geven de beperktheid aan van de klassieke links-rechts-tegenstelling.

D. DOEN BURGERS WEL MEE?

Zijn burgers betrokken bij beleidsvorming? Onderzoek toont aan dat voor deelname van burgers aan politiek en bestuur nogal wat drempels zijn. Er is allereerst een zeker kennisniveau nodig. Participatie vereist een politiek zelfvertrouwen en communicatieve vaardigheden waar veel laagopgeleiden niet over beschikken. Dat is de "participatieparadox"

(DD 114): hoe meer participatievormen worden aangeboden hoe kleiner de groep wordt die er gebruik van gaat maken. Die vormen brengen drempels met zich mee (denk aan kennis, tijd, schroom, etc). Moeten we dus afzien van verdere democratisering? Anchrit Wille: "Het idee dat burgers in groten getale warm lopen om een inbreng te hebben in overheidsbeleid lijkt onjuist. Burgerschap is voor veel burgers veeleer een zijdelingse aangelegenheid. (...) De meeste Nederlanders lijken het idee van een 'stealth-democratie' te onderstrepen: een politiek systeem dat op grote afstand van de burgers opereert, maar toch tot de orde geroepen kan worden als men dat nodig vindt." (DD 115) Democratie functioneert dan als stealth bomber: onzichtbaar voor de radar maar toch effectief (DD 91). Burgers zijn geen free riders maar easy riders: ze willen alleen deelnemen aan politiek als het niet veel tijd, kennis en inspanning kost.

VAN AFSPIEGELEN...

Aan het eind van het rapport komen de auteurs tot de conclusie dat er meer accent op een meerderheidsdemocratie moet komen te liggen. Door de individualisering kunnen we niet meer spreken van minderheden. De consensusdemocratie die ten tijde van de verzuiling goed werkte, met zijn nadruk op draagvlak en het afspiegelen van minderheden in beleid is uit de tijd.

In de woorden van het rapport (AA 107-108): "Afspiegeling werkt alleen als er zinvolle en stabiele collectiviteiten zijn die afgespiegeld kunnen worden, en dat is steeds minder het geval. Politieke partijen waren ooit als het ware de ambassades van de zuilen in Den Haag. Zij vertegenwoordigden relatief stabiele en hecht georganiseerde bevolkingsgroepen, en konden rekenen op onvoorwaardelijke loyaliteit van hun achterban. Individualisering en horizontalisering van gezagsrelaties hebben aan deze situatie een einde gemaakt: het is niet meer duidelijk welke bevolkingsgroep een partij vertegenwoordigt en zij kan zeker niet meer rekenen op de volgzaamheid en trouw van de kiezers." Daarmee vervalt ook een belangrijke bestaansgrond voor de nadruk op het beschermen en bij besluitvorming betrekken van alle minderheden. Toen de partijen stonden voor elkaar wantrouwende bevolkingsgroepen was dat noodzakelijk, maar nu is dat type verdeeldheid verdwenen. Er zijn geen diepe ideologische en levensbeschouwelijke scheidslijnen meer.

De auteurs vervolgen (in het voetspoor van Lijphart, de beroemdste politicoloog van Nederlandse bodem) dat de huidige consensusdemocratie de stabiliteit zelfs in gevaar kan brengen. Er kan een karteldemocratie – zoals vooral in de Paarse jaren - ontstaan waarin politieke tegenstellingen door elites worden gedepolitiseerd. Het gevaar ontstaat dan dat onvrede zijn weg niet meer kan vinden. Beter is het om de politiek nu in twee blokken te organiseren.

...NAAR AFREKENEN

Het accent moet vervolgens van afspiegelen verschuiven naar afrekenen. Kiezers willen beleid beïnvloeden, niet meer hun loyaliteit uiten. Ze zijn pragmatisch en willen regeringen afrekenen: als links het niet goed heeft gedaan dan moet rechts het maar doen. In heel de EU zie je dit al: kiezers gebruiken hun stem meer om achteraf partijen ter verantwoording te roepen voor gevoerd beleid. Achterliggend verschijnsel is hier dat de wereld waarin de overheid opereert steeds complexer en minder stuurbaar wordt. Er zijn steeds meer grensoverschrijdende, onvoorspelbare problemen (Griekenland, Libië, etc).

Kortom: van afspiegelen naar afrekenen, van consensusdemocratie naar meerderheidsdemocratie. Bijkomend voordeel: het probleem van het toenemend monisme is meteen verholpen. Immers, in een meerderheidsdemocratie is monisme überhaupt geen probleem. Criterium voor het goed functioneren is immers dat de wensen van de meerderheid beter worden verwezenlijkt (AA 68). Verantwoording is wel belangrijk, maar dan vooral van de regering aan de kiezer - verantwoording aan de Tweede Kamer is secundair. De auteurs gaan ervan uit dat het afscheid van het dualisme onvermijdelijk is. Het parlement wordt nu al sterk overheerst door de regering, van een krachtig 'tegenover' van de Kamer als controlerend instituut is nauwelijks nog sprake door de sterke verwevenheid tussen de coalitiepartijen in de Kamer en de ministers.

EVALUATIE

Kortweg stellen de auteurs van het rapport: (1) individualisering maakt afspiegeling van wensen en belangen moeilijker en (2) de toenemende onvoorspelbaarheid van de politieke agenda maakt een democratisch bestel dat accent legt op toekomstig beleid minder relevant. Om beide te ondervangen moet er (1) meer doorzettingsmacht voor de meer-

derheid komen en (2) meer accent gelegd worden op achteraf afrekenen.

Over rapport en (de dikke) bundel is veel positiefs te zeggen: een grote diversiteit aan beschouwingen met veelal heldere analyses en actuele gegevens komt voorbij. Rapport en bundel bevatten veel belangrijk materiaal dat om verder debat vraagt. Ik bespreek hier kort vier onderwerpen die mij urgent lijken.

A. POSITIE VAN MINDERHEDEN

Het is ongetwijfeld zo dat de individualisering is voortgeschreden, maar dit betekent geenszins dat er geen minderheidsgroeperingen van betekenis meer zouden zijn die gehoord en beschermd moeten worden tegen de meerderheid. Als christen (en jurist) denk ik dan intuïtief als eerste aan het bestaansrecht van de godsdienstvrijheid, dat momenteel steeds meer onder druk komt te staan. En ik kan me voorstellen dat dat ook onder moslims en joden sterk leeft, zeker sinds de discussie over ritueel slachten. Volgens de historicus James Kennedy kent Nederland voor het eerst in zijn bestaan een meerderheid (van seculiere blanken). Juist in zo'n samenleving zijn we gebaat bij een stelsel dat oog houdt voor minderheden en dat niet de meerderheidswil als uitgangspunt inneemt. Het vergroot ook het gevaar van uitsluiting – want politiek monddood maken - van bepaalde groepen.

B. GEVAAR VAN POPULISME

Betekent het huidige afspiegelingsmodel dat sociale onvrede geen uitweg kan vinden? Dat populisme zal worden gevoerd? Dat onbehagen ergens zal gaan exploderen? Mijn indruk is juist dat doordat nieuwe partijen gemakkelijk toegang kunnen krijgen tot de Tweede Kamer veel onrust tijdig gekanaliseerd wordt. LPF en PVV zijn daarvan mooie voorbeelden. Als gevestigde partijen bepaalde onvrede niet agenderen vanwege politiek correct denken, dan krijgen ze vroeg of laat de deksel op de neus. Door de openheid van ons stelsel kunnen gevoelens uit de bevolking – in dit geval van 'de verliezers van de globalisering' - redelijk eenvoudig in het politieke domein geventileerd worden. Daarnaast: is een meerderheidsdemocratie niet ergens verwant aan populisme? De volkswil moet immers zo direct mogelijk worden uitgedragen (DD 329). Daarmee gaat democratie ten koste van rechtsstatelijkheid: grondrechten, de trias politica en politieke vertegenwoordiging (DD 330). Een pleidooi

voor meerderheidsdemocratie is in zekere zin een pleidooi voor populisme (D66 en PVV denken opvallend eenduidig over democratische vernieuwingen!). Uiteindelijk is cruciaal dat de overheid niet afhankelijk wordt van de volkswil, maar dat wetgeving gerelateerd is aan hogere normen.

C. TWEEPARTIJENSTELSEL

Zou een twee- of driepartijstelsel tot betere oplossingen leiden dan ons huidige stelsel? De voorbeelden van Groot-Brittannië, Frankrijk en de Verenigde Staten stemmen in het licht van recente ontwikkelingen (rellen, schulden) niet echt hoopvol. De destructieve polarisatie aldaar en het wantrouwen in de politiek doen er niet echt naar verlangen. Hoe komt het dat Nederland een high trust country is? Onderzoek leert dat dat komt door: weinig corruptie, een gevestigde democratie en de aard van het kiesstelsel. Over dat laatste: "In landen met evenredige vertegenwoordiging is er aanzienlijk meer vertrouwen in het parlement dan in landen met een meerderheidsstelsel." (DD 36) Aangezien een voldoende mate van vertrouwen een voorwaarde is voor een stabiele democratie, moeten we dat maar niet verkwanselen. Bovendien: kiezersonderzoek laat zien dat "de overgrote meerderheid tevreden is met het bestaande stelsel (...)." (DD 342) Dit betekent niet dat er niks mag veranderen. In de bundel wordt gesproken van evenredigheid 2.0. Een voorbeeld van een aanpassing is: geef de kiezer met een tweede stem een keuze voor een bepaalde regeringscoalitie.

D. STROPERIGHEID

'Dit land gaat kapot aan consensus!', zei Geert Wilders (DD 431). Kan een bestuur in een consensusdemocratie wel effectief zijn? Betekent consensus niet polderen tot we er bij neervallen zonder resultaten te bereiken? En in het verlengde daarvan: onvrede onder de bevolking over het functioneren van de overheid? Dezelfde Lijphart heeft met uitgebreid feitenmateriaal laten zien dat consensusdemocratieën een betere organisatie van representatie kennen, maar *niet minder* resultaten boeken. Meerderheidsdemocratieën zijn, bijvoorbeeld op het terrein van openbare orde en economie niet slagvaardiger, eerder het omgekeerde! "Een vaste hand zou daarbij weleens belangrijker kunnen zijn dan een harde hand, suggereert Lijphart." (432) "In het beheersen van corruptie en nepotisme en het be-

vorderen van burgersatisfactie doen consensusdemocratieën het relatief goed, en bij het verdedigen van het milieu en het behartigen van zwakke belangen in de samenleving, ook internationaal, opereren consensusdemocratieën evident *kinder and gentler*." (432) Latere studies bevestigen dit. Lijphart ging daarom op latere leeftijd pleiten voor de consensusdemocratie (iets waar het rapport gek genoeg niet verder op ingaat). Stroperigheid is een oude klacht, maar een onvermijdelijkheid, een gegeven. Het past bij complexe besluitvormingsprocessen en verbetert de kwaliteit van besluiten.

TOT SLOT

Francis Fukuyama schrijft in zijn overzichtswerk over staatsvorming *The origins of political order* (2011) dat politieke systemen en instituties zich maar moeilijk kunnen aanpassen aan veranderende omstandigheden. De geschiedenis laat zien dat menig politiek stelsel ten onder is gegaan uit gebrek aan veranderingsgezindheid. Voor echte verandering is verval en uiteindelijk vaak een crisis nodig. Dat kan – laat dat de waarschuwing zijn - ook voor Nederland gelden. Er is immers een gevoel van onbehagen, ook over het functioneren van de democratie. Frank Hendriks stelt: de "democratie werkt oké, maar ze voelt niet zo goed". (DD 436) Daardoor staat de geloofwaardigheid op het spel. Tegelijk ben ik door de beschouwingen en feiten in de bundel niet de urgentie gaan voelen dat er in Nederland allerlei fundamentele structuurwijzigingen moeten worden doorgevoerd, zeker niet als ze rechtsstatelijkheid en diversiteit gaan ondermijnen. Misschien is van groter belang te werken aan onze democratische cultuur, zowel bij politici als bij burgers. Misschien is er al heel wat gewonnen als enerzijds politici niet teveel zouden beloven (92% van de Nederlanders stoort zich daar namelijk aan en dat ondermijnt hun geloofwaardigheid) en anderzijds als burgers zich weer actiever leren opstellen en oog krijgen voor elkaar en het publieke belang – iets wat we met de opkomst van de verzorgingsstaat deels hebben verloren. Ik kan instemmen met het volgende citaat uit de bundel: "De bevrediging van de behoefte van het Nederlandse electoraat aan het begin van de 21e eeuw lijkt niet gezocht te moeten worden in het sleutelen aan de evenredigheid van het stelsel. Behoud het goede! (...). We zijn op zoek naar evenredigheid 2.0." (DD 344) ■

Veiligheid te koop?

OM HET PUBLIEKE KARAKTER
VAN DE VEILIGHEIDZORG

DOOR WILLEM-JAN KORTLEVEN

Aan de indrukwekkende hoeveelheid literatuur over maatschappelijke veiligheid en de maatschappelijke omgang daarmee heeft de Nijmeegse hoogleraar criminologie Jan Terpstra vorig jaar een zinvol boek toegevoegd. De kracht van *Het veiligheidscomplex* ligt niet in theoretische hoogstandjes of een bevlogen verdediging van belangrijke maar abstract geformuleerde waarden, maar in een empirisch geïnformeerde, kritische benadering van de hedendaagse veiligheidszorg.

Veiligheid is al geruime tijd een prominent maatschappelijk thema. De laatste paar jaar wordt de aandacht ervoor een beetje weggedrukt door de financieel-economische crisis, maar dat neemt niet weg dat het een begrip is waaromheen inmiddels een groot deel van het praten en praktiseren in het publieke en het private domein cirkelt. Veiligheid is bovendien nog steeds een onderwerp waarmee politici en beleidsmakers zich trachten te profileren en dat burgers beroert. Het gaat dan vooral om wat wel maatschappelijke of publieke veiligheid wordt genoemd, een begrip dat in hoofdzaak verwijst naar criminaliteit.

BLIKVERBREIDING

Nu is bezorgdheid van overheid en burgers over criminaliteit niet nieuw. De intensiteit van de huidige zorgen over criminaliteit, de mate waarin zij het maatschappelijke discours domineren en de manier waarop ermee wordt omgegaan, zijn dat echter wel. Neem alleen al de term 'veiligheid'. Die duidt op een verbreding van blik: onder onveiligheid wordt niet alleen criminaliteit verstaan, maar ook allerlei onprettige ervaringen die niet onder enige straf-

rechtelijke definitie vallen. Het veiligheidsbeleid zoals dat vanaf halverwege de jaren 1980 ontwikkeld is (met een extra impuls in de jaren 2000) richt zich dan ook zowel op criminaliteit als op overlast en onveiligheidsgevoelens. Daarbij heeft de traditionele focus op het strafrechtelijk apparaat gezelschap gekregen van een keur aan nieuwe strategieën, zoals een repressieve inzet van het bestuursrecht, verschillende soorten preventie, risicomangement, en het inschakelen van scholen, hulpverleningsinstellingen, woningbouwcorporaties, burgers en bedrijven als 'partners' van politie en justitie.

LAATMODERNE ZORGEN OVER ONVEILIGHEID

In *Het veiligheidscomplex* koppelt Terpstra de opkomst van onveiligheid als sociaal probleem aan de transformatie van de moderne naar de laatmoderne samenleving. Deze transformatie behelst onder andere een sterke welvaartsgroei, globalisering, de afbrokkeling van sociale verbanden en sociale controle, een mede daardoor aanzienlijk gestegen criminaliteitsniveau, een toenemende bewustwording van de risico's van menselijk handelen en een afname van vertrouwen in de overheid en daarmee samenhangende instituties. Het lijkt voor de hand te liggen om de huidige prominentie van het thema veiligheid te zien als een gevolg van de daadwerkelijk toegenomen criminaliteit. Deze verklaring schiet volgens Terpstra echter tekort, zeker ook gezien het geringe effect dat de daling van de criminaliteit van de laatste jaren heeft gehad op de

Willem-Jan Kortleven is promovendus bij de sectie Rechtssociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij doet onderzoek naar de opkomst van het veiligheidsdenken in de breedte van het overheidsbeleid.

'HET VERTROUWEN IN OVERHEID EN POLITIE IS AFGENOMEN, MAAR DE EISEN DIE AAN DE OVERHEID ALS BESTRIJDER VAN ONVEILIGHEID WORDEN GESTELD, ZIJN TOEGENOMEN'

onveiligheidsgevoelens van burgers. Belangrijker verklaringen vormen volgens hem het toegenomen risicobesef en een vaag gevoel van onzekerheid en onveiligheid, ingegeven door alle laatmoderne veranderingen.

LATENTE LEGITIMITEITSCRISIS

Een belangrijk thema in *Het veiligheidscomplex* is dat terwijl het vertrouwen in de overheid en in overheidsorganisaties als de politie is afgenomen, de eisen die aan de overheid als bestrijder van onveiligheid worden gesteld, paradoxaal genoeg zijn toegenomen. Als gevolg daarvan heeft de overheid te kampen met een latente legitimiteitscrisis. De verschillende strategieën in de veiligheidszorg kunnen gezien worden als pogingen om deze legitimiteitscrisis het hoofd te bieden. Aan de ene kant wordt door het oppoetsen van de repressieve kant van het staatsapparaat (hogere straffen, *zero tolerance*) met enige regelmaat benadrukt dat de overheid nog heel wat vermag. Aan de andere kant geeft de overheid meer of minder expliciet toe dat repressie tekortschiet en dat ze het niet alleen af kan, door ook in te zetten op preventie en door allerlei publieke instanties en private partijen in te schakelen als makkers in de strijd tegen onveiligheid. Bovendien zoekt de overheid inspiratie van buiten als het gaat om de structuur en vormgeving van haar eigen diensten. Zo is sinds de jaren 1980 gepoogd de politie op een meer bedrijfsmatige leest te schoeien, in de hoop dat de burger / klant zo méér en aantoonbaarder waar voor zijn geld krijgt. Het is echter niet alleen de overheid die nieuwe wegen zoekt om de onveiligheid te

bestrijden. Ook van onderop, door burgers en bedrijven, worden initiatieven ondernomen, waarbij de ene keer wel, de andere keer niet de steun van de overheid wordt gezocht.

HET VEILIGHEIDSCOMPLEX IN KAART

Al deze inspanningen ter bevordering van de veiligheid en (voor zover door de overheid geïnitieerd of ondersteund) van de legitimiteit van de overheid zijn niet harmonieus op elkaar afgestemd. De huidige veiligheidszorg, zoals Terpstra het noemt, is een bont, ingewikkeld geheel van vaak tegenstrijdige elementen en tendensen, vandaar de term 'veiligheidscomplex'. Het grootste deel van Terpstra's boek is gewijd aan het in kaart brengen en ontwarren van dit veiligheidscomplex. Op basis van eigen en andermans empirisch onderzoek beschrijft en analyseert hij in verschillende hoofdstukken onder andere de wijze waarop burgers en het bedrijfsleven een rol spelen in de aanpak van onveiligheid, de beweging richting een bedrijfsmatige politie en de opkomst van nieuwe soorten toezichthouders naast de reguliere politie. Daarbij heeft hij veel aandacht voor hoe de veiligheidszorg in de (lokale) praktijk vorm krijgt.

PUBLIEK - PRIVAAT

Verhelderend zijn de typologische schemaatjes in vrijwel ieder hoofdstuk waarmee Terpstra wat analytische orde in de chaotische praktijk probeert aan te brengen. Ter illustratie: de nieuwe toezichthouders deelt hij in op basis van de vraag of opdrachtgever en opdrachtnemer publiek dan wel publiek zijn. Dat levert vier combinaties op: opdrachtgever en –nemer beide publiek (bijvoorbeeld kleine gemeenten die bij een regionaal politiekorps extra politieverkeerskosten inkopen); opdrachtgever en –nemer beide publiek (bijvoorbeeld bedrijven die particuliere beveiligers laten surveilleren op een bedrijventerrein); opdrachtgever publiek, opdrachtnemer publiek (bijvoorbeeld gemeenten die particuliere beveiligers in bepaalde gebieden of bij bepaalde evenementen inzetten); en opdrachtgever publiek, opdrachtnemer publiek (politie presenteert rekening voor haar inzet bij private partij). Tenslotte zijn er ook nog situaties waarbij geen onderscheid is tussen opdrachtgever en opdrachtnemer, omdat de overheid de toezichthouders die voor haar werken in dienst heeft (bijvoorbeeld stadswachten en bijzonder opsporingsambtenaren).

KLANTTEVREDENHEID

Als rechtgeaard criminoloog heeft Terpstra ook een aantal kritische noten te kraken. Daarbij ziet hij grotendeels af van twee strategieën die criminologen vaak gebruiken als zij het veiligheidsbeleid onder vuur nemen: het relativeren van de ernst van de onveiligheid en het in het geweer brengen van enigszins abstracte rechtsstatelijke waarden en normen. Wat Terpstra vooral doet, is aan de hand van empirische bevindingen tonen dat de doelstellingen van het veiligheidsbeleid in de praktijk vaak niet gehaald worden en dat het beleid regelmatig negatieve of zelfs averechtse effecten heeft. Hij laat bijvoorbeeld zien dat de ontwikkeling naar een bedrijfsmatige politie niet tot de beoogde verhoging van de 'klanttevredenheid' heeft geleid. De inmiddels weer bijna uitgeroeide bonnenquota, die bij deze ontwikkeling hoorden, riepen zelfs breed weerstand op. Verder maakt Terpstra aannemelijk dat van de opkomst van allerlei nieuwe toezichthouders nauwelijks een geruststellende invloed op de burger valt te verwachten, maar eerder het omgekeerde. Deze toezichthouders krijgen niet alleen minder vertrouwen dan de reguliere politie, zij hebben ook veel beperktere bevoegdheden en persoonlijke bagage. Bovendien hebben ze veelal een strak omschreven opdracht om bepaalde targets te halen. Daardoor zijn zij minder dan de politie in staat naar bevind van zaken te handelen en zo de-escalerend op te treden.

EROSIE VAN VEILIGHEID ALS PUBLIEK GOED

Terpstra's voornaamste zorg betreft de (dreigende) erosie van het publieke karakter van de veiligheidszorg. Veiligheid behoort volgens hem een publiek goed te zijn, maar de voortschrijdende privatisering en 'vermarkting' in de veiligheidszorg en bepaalde vormen van preventie zijn hiermee slecht te verenigen. Als vermogende burgers een particulier beveiligingsbedrijf inhuren om in hun villawijk te surveilleren, wordt veiligheid een *club good*. En als we zwervers het slapen op bepaalde plekken simpelweg onmogelijk maken door banken weg te halen (zonder ons erom te bekommeren waar ze dan moeten slapen), leidt de veiligheidszorg tot uitsluiting. Terpstra is beducht voor een samenleving waarin veiligheid handelswaar wordt, te koop voor bemiddelde burgers die zich terugtrekken in hun besloten omgeving, terwijl de onderklassen het zelf uit mogen zoeken. Aan het slot van zijn boek

doet hij daarom een aantal concrete aanbevelingen, die moeten waarborgen dat waarden als inclusiviteit, terughoudendheid en rechtvaardigheid een rol spelen in de uitvoering van de veiligheidszorg.

CLUB GOOD

Lezing van *Het veiligheidscomplex* is de moeite waard. Niet zozeer vanwege Terpstra's stijl. Over de ontwikkelingen in veiligheidsbeleid en –praktijk is door anderen soepeler en meeslepender geschreven. Ook niet vanwege zijn theoretische originaliteit of grondigheid. In de twee meest theoretische hoofdstukken, over de relatie tussen veiligheidscomplex en laatmoderniteit en over veiligheidszorg als publiek goed, zijn de theoretische inzichten voornamelijk van anderen afkomstig. Op dit punt had het boek van mij wel wat diepgaander en scherper gemogen. Zo maakt Terpstra niet duidelijk of werkelijk alle veiligheidsmaatregelen in lijn moeten zijn met het publieke karakter dat de veiligheidszorg zou moeten hebben, en legt hij nergens uit waar de grens ligt tussen veiligheid als publiek goed en veiligheid als *club good*. Als surveillance door private beveiligers in villawijken dubieus is, hoe zit het dan met de individuele woningbezitter die zijn huis met stevig hang- en sluitwerk en een alarmsysteem beveiligd? Staat het laatste ook op gespannen voet met veiligheid als publiek goed? Met andere woorden, is het verschil tussen een individu dat zich beveiligd en een groep die zich beveiligd in dit verband gradueel of principieel? Deze en dergelijke kwesties worden door Terpstra niet of nauwelijks uitgewerkt. Dat neemt overigens niet weg dat ik zijn kritiek op de privatisering van veiligheid van harte deel.

EMPIRISCH GEÏNFORMEERDE KRITIEK

Wat de waarde van *Het veiligheidscomplex* uitmaakt, is ten eerste dat het op basis van empirisch onderzoek een breed overzicht biedt van de praktijk van de huidige veiligheidszorg. Aangezien veel literatuur vooral ingaat op ontwikkelingen in het veiligheidsbeleid, voegt een overzicht van de veiligheidspraktijk iets toe. Ten tweede is het waardevol dat de kritiek die Terpstra formuleert, in belangrijke mate gevoed wordt door diezelfde empirische kennis over de veiligheidspraktijk. Zij is daardoor niet zo gemakkelijk weg te wuiven. Al blijft het de vraag in hoeverre de mensen die de veiligheidszorg maken, boeken als *Het veiligheidscomplex* lezen en ter harte nemen. ■

Vertrouwen in Europa?

DOOR JOHANNES DE JONG

Het vraagteken achter de titel van dit artikel is bijna vanzelfsprekend geworden. In veel opzichten lijkt het woord 'vertrouwen' niet meer te horen bij 'Europa'. Al vanaf het begin van de 21e eeuw is het vertrouwen in de EU instituties duidelijk afgenomen in de lidstaten. Daarmee nam ook het vertrouwen af in de Europese Unie als idee en ideaal. Kan dit anders?

Het afnemend vertrouwen was duidelijk terug te zien in diverse referenda in lidstaten over de nieuwe 'Europese grondwet'. Maar ook de dalende opkomsten bij de verkiezingen van het Europees Parlement en de uitslagen van deze verkiezingen toonden deze ontwikkeling. Het aantal eurorealisten en eurosceptici is in de loop van diverse verkiezingen duidelijk toegenomen. Daarnaast verlegden traditionele middenpartijen in heel Europa hun koers door duidelijk steeds meer het eigen belang van de lidstaten te benadrukken. Deze ontwikkeling staat in contrast met het euro-enthousiasme van diezelfde partijen in de jaren 90.

VERBONDENHEID POLITIEK EN ECONOMIE

In de laatste maanden is het vertrouwen in de EU naar een uniek dieptepunt gedaald. De malaise op de financiële markten, de schulden crisis in Europese landen en de reactie van de EU zijn in dit proces bijna onlosmakelijk met elkaar verweven. Naast politiek vertrouwen kunnen we ook spreken van economisch vertrouwen. Golfbewegingen in het economisch vertrouwen zijn als zodanig

een normaal verschijnsel. Het verschil is wel dat momenteel het vertrouwen in het economisch systeem en het heersende economische model – het neoliberalisme – als zodanig aan snelle erosie onderhevig zijn. Dit gaat gepaard met de verdere val van vertrouwen in de EU die in de beleving van de burgers nauwelijks te onderscheiden is van dat economische systeem.

NEOLIBERALISME BREEKT ONS OP

Dit hoeft geen verbazing op te wekken. De EU heeft in haar beleid op veel terreinen het neoliberalisme omarmt. Het meest in het oog springende voorbeeld hiervan is de van EU-wege opgelegde marktwerking op veel terreinen die oorspronkelijk tot het publieke terrein gerekend werden. Concreet valt er te denken aan de marktwerking in het openbaar vervoer of de postbezorging. Maar nieuwe voorstellen van de Europese Commissie beogen ook een toename van marktwerking in de zorg. Deze ontwikkeling raakt veel mensen. Velen ervaren deze economisering en bijbehorende groeiende anonimiteit als een achteruitgang in de kwaliteit van de samenleving. Het feitelijke economische beleid van de EU ademt vaak dezelfde neoliberale geest uit door de nadruk op het doel van de EU als concurrerend economisch machtsblok in de wereld. Dit doel blijkt in de praktijk moeilijk te verenigen met vragen over de kwaliteit van het leven in de EU. In de praktijk blijkt een beperkte – want louter financiële - visie op economische groei maatgevend te zijn. De specifieke situaties en culturen in de lidstaten worden hieraan ondergeschikt geacht en krijgen daardoor onvoldoende aandacht. Het gebrek aan aandacht voor deze verschillen breekt de EU nu op. Het beleid van de afgelopen maanden waarin het 'redding' van de financiële markten voor alles werd geplaatst heeft het gevoel van de

Johannes de Jong is secretaris van de ECPF.

DE EUROPEAN CHRISTIAN POLITICAL FOUNDATION: EEN EUROPEES 'WI'

Vanaf februari 2011 kan de European Christian Political Movement (ECPM) als Europese partij rekenen op de ondersteuning van een eigen 'WI'; de European Christian Political Foundation (www.ecpf.info).

Om de ECPM politiek-inhoudelijk te ondersteunen heeft de ECPF een drietal kerntaken gedefinieerd: verbinden, informeren en denken. De ECPF verbindt de vele christelijke denktanks in Europa met een eigen platform. Organisaties die actief zijn op het snijvlak van christelijk geloof, politiek en samenleving zijn welkom als lidorganisaties van de ECPF. De ECPF werkt samen met christelijke denktanks in Brussel en informeert politici, partijen en christelijke organisaties over belangrijke Europese beleidsvoornemens. De belangrijkste taak van de ECPF is om in samenwerking met haar lidorganisaties en partners een christelijk geïnspireerde toekomstvisie neer te zetten voor de Europese politiek, de economie en de samenleving.

De ECPF ontvangt Europese subsidie met de voorwaarde dat 15% van de ECPF begroting moet komen uit eigen fondswerving. Elke euro die de ECPF ontvangt levert dus bijna 6 euro op voor christelijke politiek in Europa. Uw steun is van harte welkom op rekening 153731095 t.n.v. ECPF te Amersfoort. U kunt contact opnemen met de ECPF door te bellen (033-4226971) of te mailen (secretariat@ecpf.info).

vereenzelviging van een onpersoonlijke EU met onpersoonlijke markten alleen maar versterkt.

WERKEN AAN EEN ALTERNATIEF

Dit economisch beleid en deze koers van de EU kwamen niet uit de lucht vallen. Ze konden ontstaan in een groeiende technocratische atmosfeer waarin het proces van de EU een autonome dynamiek leek, los van de wensen en gevoelens van de inwoners van Europa. Dit proces lijkt ook de weerspiegeling te zijn van een geestelijke leegte die in de debatten rond het Lissabon verdrag zo duidelijk naar voren kwam.

De bestuurlijke lichamen van de EU zijn zich wel bewust van het probleem, maar lijken onmachtig

om zich los te maken van de processen waarmee ze verweven zijn. Er lijkt een leegte te zijn, een gebrek aan visie voor de toekomst. We kunnen dit ook zien als een kans. Juist nu kunnen christenen in Europa opstaan en komen met een nieuwe visie op leven, samenleven en economie voor de EU. Dat betekent wel dat ze 'christelijk gaan denken' en niet meegaan in de heersende seculiere dogma's over cultuur en economie. Christenen kunnen zonder schroom hun geloof en waarden inbrengen. Christenen in Europa kunnen opnieuw wijzen op de mens die leeft in concrete relaties - met God, medemens en natuur - en dat relaties het fundament zijn van het herstel van vertrouwen in onze Europese samenleving. ■

Moord in de Kathedraal

MIDDELEEUWSE BIJDAGEN AAN DE RECHTSSTAAT (DEEL 2)

DOOR RICHARD STEENVOORDE

Snelgroeiende steden.
Toenemende spanning over
de rol van religieuze leiders in
het publieke domein. Stress.
Groeiend geweld van heersers
tegen hun onderdanen.
Terrorisme. Instortende
politieke systemen.
Ogenschijnlijk willekeurige
belastingheffingen. Dit zou
de beschrijving van onze
samenleving kunnen zijn,
maar ze past evengoed op de
situatie in West-Europa aan
het begin van de 12e eeuw.

De samenleving groeide onstuimig. De steden begonnen zich te ontwikkelen. Vorsten zagen zich voor de vraag geplaatst hoe enorme gebieden onder controle te houden. Zo bestuurde de Engelse koning Henry II (1133-1189) een rijk dat niet alleen Engeland besloeg maar ook grote delen van Frankrijk. Tijdens zijn regeerperiode (1154-1189) werd een belangrijk hoofdstuk geschreven in de voorgeschiedenis van de moderne rechtsstaat.

In dit tweede artikel over middeleeuwse bijdragen aan de democratische rechtsstaat komt het conflict tussen koning Henry II van Engeland en Aartsbisschop Thomas Becket (1118-1170) aan de orde. De titel van dit artikel verwijst naar een toneelstuk dat T.S. Eliot in 1935 schreef over dit onderwerp.¹ In de aanloop naar het conflict besteden we aandacht aan de rol en het werk van Johannes van Salisbury (ca. 1120-1180), naaste medewerker van Becket en schrijver van het boek *Policraticus*. Dit boek is bekend geworden als een van de eerste pogingen tot het opstellen van een christelijke politieke filosofie. Het boek is berucht geworden omdat het de vraag stelt of een onrechtvaardige heerser, een tiran, door zijn onderdanen vermoord mag worden.

OPENINGSTONEEL: BURGEROORLOG (1135-1154)

Tussen 1135 en 1154 ging Engeland gebukt onder een burgeroorlog. Die ontstond toen de vrouw van koning Henry I, Mathilda, na zijn overlijden in 1135 in opstand kwam tegen de kroning van Stefanus van Engeland. Deze periode, ook wel ‘De 19-jarige winter’ genoemd, kwam ten einde met het sluiten van het verdrag van Wallingford in 1153. Hierin werd geregeld dat Henry II, zoon van Mathilda, Stefanus zou opvolgen na diens overlijden (wat een jaar later gebeurde). Tijdens de burgeroorlog hadden lokale baronnen het land, bij gebrek aan centraal toezicht, geterroriseerd. Het was nu aan koning Henry II om weer orde op zaken te gaan stellen.

Tijdens de burgeroorlog had de Engelse kerk, mede onder invloed van kerkhervormers zoals Bernardus van Clairvaux, zich onafhankelijker opgesteld tegenover de strijdende wereldse machten. Zo was koning Stefanus door de lokale kerkleiders tegengewerkt, tot in Rome aan toe, toen hij probeerde om zijn broer aartsbisschop van York te laten worden. Ook de aartsbisschop van Canterbury had het vele malen met de vorst aan de stok over de vrijheid van de kerk en de plunderende

baronnen op het platteland. De aartsbisschop had zelfs twee keer het land in ballingschap moeten verlaten.

THOMAS BECKET

Het einde van de burgeroorlog bood nieuwe kansen. Bijvoorbeeld voor Thomas Becket, zoon van een invloedrijke Londense handelaar. Becket kon, ondanks dat hij niet van adel was, een bliksemcarrière maken aan het Engelse hof en daarna in de kerk. Becket groeide op in een snelgroeiende stad (25.000 inwoners). Het was een omgeving van zien en gezien worden, van geld verdienen en theater, van goed eten en drinken. Hij was een straatvechter én een geleerde. Die mentaliteit maakte hem uitermate geschikt als mentor voor de jonge, onrustige koning Henry II.

Koning Henry hield niet van formaliteiten en van de pracht en praal van het hofleven. Vaak stelde hij onmogelijke eisen om vervolgens te genieten van het feit dat zijn hofhouding compleet ontregeld werd door het opvolgen van tegenstrijdige opdrachten kort na elkaar. Becket functioneerde als oliemannetje voor de koning. Hij werd daarbij al snel verblind door het aanzien van de functie. Ondanks zijn niet-adellijke afkomst mat hij zich al snel een houding aan van een bijna-gelijke van de vorst. Deze beweging werd nog eens versterkt door de aanstelling van Becket tot Lord Chancellor, waardoor hij zich met alle politieke besluiten van de vorst kon bemoeien.

KONING VS. AARTSBISSCHOP

In die tijd speelde er een hoogoplopend conflict tussen de koning en de aartsbisschop van Canterbury, Theobaldus van Bec (bisschop van 1138-1161). Het conflict ging over drie zaken. De koning meende dat de bisschoppen niet de macht hadden om edelen en andere onderdanen te

Dit is aflevering 2 in een serie over middeleeuwse bijdragen aan onze rechtsstaat. De serie beoogt aan te tonen dat de middeleeuwen een belangrijke periode is geweest voor het huidige politieke denken en voor onze democratische rechtsstaat. Veelal wordt de middeleeuwse bijdrage ontkend of genegeerd. In deze serie probeert Richard Steenvoorde deze vergeten geschiedenis voor een breder publiek te ontsluiten.

excommuniceren voor wangedrag zonder dat hij geraadpleegd werd. Ten tweede vond Henry II dat clerici niet door de eigen rechtbanken van de kerk berecht moesten worden, maar door de rechtbanken van het land, zonder in hoger beroep te kunnen tegen die uitspraak bij de paus.² Van kerkelijke kant werd er nog een probleem aan toegevoegd. De aartsbisschop protesteerde tegen de vele plunderingen die plaatsvonden. Zo kwam het regelmatig voor dat het kerkelijk bezit (pachtgronden etc.) dat onder zijn verantwoordelijkheid viel door lokale baronnen of soldaten van de koning geplunderd werd, en de mensen uit hun huizen verdreven.³

De aartsbisschop had zich zijn leven lang verzet tegen opvattingen dat de kerk zijn plaats moest kennen binnen ‘het recht en de gebruiken van het koninkrijk’. Na zijn overlijden in 1161 hoopte koning Henry II alsnog zijn zin te krijgen door zijn vertrouwen tot nieuwe aartsbisschop aan te stellen. Thomas Becket voorvoelt dat dit niet goed kan gaan. Als hij de geruchten hoort over de op handen zijnde benoeming zegt hij tot een goede vriend: “Ik ken de koning te goed, binnenstebuiten, en realiseer me dat ik ofwel zijn gunst zal gaan verliezen of, God verhoede het, mijn dienst aan de Almachtige zal verzaken.”⁴

JOHANNES VAN SALISBURY: REVOLUTIONAIR AUTEUR

Babbelziek. Zo omschreef de atheïstische filosoof Bertrand Russell ooit Johannes van Salisbury (ca. 1120-1180).⁵ Johannes nam inderdaad geen blad voor de mond en sprak met de grote der aarde van zijn tijd. Een hele andere waardering gaf onlangs paus Benedictus XVI die Johannes van Salisbury omschreef als een belangrijke filosoof en theoloog

SAMENVATTING

- De moord op Thomas Becket (1170) bracht doorbraak in het politieke denken
- Zijn assistent, Johannes van Salisbury, schreef over de opstand tegen tirannen
- Ideeën werden overgenomen door o.a. Luther, Calvijn en Bonhoeffer

Mr. Dr. Richard A.J. Steenvoorde is Jurist voor de RK-kerkprovincie en Visiting Fellow Blackfriars Hall, Universiteit van Oxford.

wiens denken over recht en macht nog steeds relevant is voor onze tijd.⁶ Misschien hebben beiden wel gelijk.

Johannes wordt rond 1120 in Old Sarum, vlak bij het huidige Salisbury, in Engeland geboren. Tussen 1136 en 1148 studeert hij zowel in Parijs als Chartres bij de meest toonaangevende professoren van zijn tijd.⁷ Maar in plaats van een goede baan aan de universiteit, kiest hij voor een carrière als diplomaat. Op voorspraak van Bernardus van Clairvaux wordt hij secretaris van de aartsbisschop van Canterbury, eerst Theobaldus en daarna Becket.

Johannes van Salisbury maakt de strijd tussen de vorst en de achtereenvolgende aartsbisschoppen van dichtbij mee. Regelmatig verkeert hij als diplomaat in Rome om te onderhandelen met zijn goede vriend, en nu paus, Adrianus (1154-1159). Ook verkeert hij regelmatig in ballingschap. Tijdens een van zijn ballingschappen schreef hij het boek *Policraticus* (1159) dat hij opdraagt aan Becket (toen nog in dienst van de koning). Becket's mogelijke benoeming in Canterbury hing al in de lucht, aartsbisschop Theobald was langdurig ziek, en het lijkt erop dat Van Salisbury zijn werk opdroeg aan Becket om alvast in een goed blaadje te komen, en daarmee naar Engeland te kunnen terugkeren.⁸ Iets wat hem ook zou lukken en hem wederom in het centrum van de strijd tussen koning en kerk bracht.

POLICRATICUS: TUSSEN IDEEAAL...

Policraticus is een bijzonder document. Het bevat aan de ene kant een felle kritiek op de wetteloosheid en losbandigheid van de Engelse baronnen en aan de andere kant schetst het een ideaalbeeld van de goede vorst en zijn relaties met zijn onderdanen. In zijn kritiek op het hof wint Van Salisbury er geen doekjes om (misschien dat dit de reden is dat Russell hem ‘babbelziek’ noemde). Al zijn kritiek is gebaseerd op zijn eigen waarnemingen en historische feiten. Het boek beschrijft geen abstracte politieke problemen, maar gaat over de wetteloze toestand in Engeland. Daarmee breekt de schrijver met de meer Platoonse benadering van speculaties over abstracte idealen.⁹ Dat het boek zo concreet de actualiteit bespreekt, valt niet direct op. Bisson wijst erop dat Van Salisbury vaak historische namen gebruikt (Cicero of Ambrosius van Milaan) terwijl hij eigenlijk de concrete problemen van zijn eigen tijd beschrijft.¹⁰

Policraticus spreekt over een ideale samenleving die

‘OOK HITLER KWAM OP CONSTITUTIONELE WIJZE AAN DE MACHT EN DIETRICH BONHOEFFER MEENDE DAT JE ALS CHRISTEN DAARTEGEN IN VERZET KON EN MOEST KOMEN EN DAT TIRANICIDE DAARBIJ EEN LEGITIEME OPTIE IS’

gekenmerkt wordt door een universeel en publiek welzijn. Dit welzijn kent zowel theologische en morele als juridische grondslagen.¹¹ Wanneer is er sprake van een universeel welzijn? Volgens Polycraticus is dat als Gods Geest van waarheid en goedheid in de ziel van eenieder huist. Hierdoor wordt kennis door rede en genade overgebracht waardoor de liefde voor eer en deugden toenemen.¹²

Het werk spreekt nog niet in termen van overheid en politieke gemeenschap, maar gaat uit van een meer organisch, harmonisch wereldbeeld.¹³ Vanuit dat harmonisch denken waarin de vorst samen met de priesters macht heeft om het goede te bewerkstelligen, krijgt Johannes steeds meer oog voor wat er mis gaat. Hij ziet de toenemende wetteloosheid in Engeland, de plunderende baronnen en hun onverschilligheid tegenover de armen. Hij vraagt zich af waarom edelen zich als tirannen gedragen?

... EN PROTEST TEGEN TIRANNEN

De term ‘tiran’ is hier niet symbolisch bedoeld. Johannes vroeg zich diepgaand af waarom iemand het volk waarover hij door God was aangesteld zou willen onderdrukken? Het enige antwoord kon volgens hem worden gevonden in het feit dat de onderdrukker geen oog meer heeft voor zijn goddelijke opdracht, maar streeft naar absolute macht. Tirannen willen niet regeren, maar domineren, met alle ellende voor het gewone volk van dien.¹⁴

Het volk dat onderdrukt wordt zal zich niet langer in vrijheid aan de wet (kunnen) houden, maar zal proberen zich onder dwang te conformeren aan de luimen van de tiran en hem te vleien waar mogelijk. Daarmee is de tiran volgens Van Salisbury schuldig aan ‘hoogverraad’. Hij keert zich namelijk tegen de publieke macht om het goede te doen welke hij van God verkreeg, tegen de wetten van het land en tegen de gerechtigheid. Omwille van dit hoogverraad, komt Van Salisbury met een voor die tijd opmerkelijke conclusie dat “het aan hen die vleien ook is toegestaan om neer te slaan” en dat dit neerslaan van de tiran proportioneel en rechtvaardig kan zijn. Vervolgens geeft hij nog een aantal voorwaarden waaraan voldaan moet worden. Zo is het niet iedereen toegestaan om zich tegen een tiran te keren. Het moet gaan om een laatste middel. Degene die handelt moet vrij zijn van eden en geloften (omdat hij als minister Dei optreedt tegen het hoogverraad), hij mag geen oneervol gedrag vertonen en geen vergif gebruiken.¹⁵

Polycraticus behandelt nog veel meer onderwerpen. Toch zou het boek met name bekend worden omdat het voor het eerst sprak over de tirannenmoord (Tiranicide) binnen een context van het christelijk denken. Dit onderwerp (inclusief de daarbij behorende dilemma’s) zou tijdens de daaropvolgende eeuwen regelmatig terugkomen – denk bijvoorbeeld aan Thomas en Calvijn. Ik kom daar zo op terug.

MOORD IN DE KATHEDRAAL

In de jaren na het schrijven van *Polycraticus* is Johannes van Salisbury veelvuldig te vinden in het directe gezelschap van de nieuwe aartsbisschop van Canterbury, Thomas Becket. De door Becket verwachte problemen met de koning laten niet lang op zich wachten. Al snel komt hij in conflict met de koning over voorgestelde nieuwe belastingen, en het idee dat strafzaken die door de kerkelijke rechtbank waren afgedaan nogmaals door een Koninklijke rechtbank behandeld zouden moeten worden. In 1164 probeert de koning de gehele Engelse kerk weer onder zijn jurisdictie te krijgen. Becket houdt vast aan het canoniek recht. Daarop wordt hij van verraad beschuldigd. Voordat het tot een veroordeling kan komen vlucht Becket naar Frankrijk. In Pointigny zet hij een schaduwbestuur op.

Twee jaar later zet hij het conflict verder op scherp door een aantal Engelse baronnen openlijk te excommuniceren. De paus en de Franse koning doen een bemiddelingspoging maar die mislukt. In de afwezigheid van Becket probeert koning Henry II de Engelse bisschoppen een voor een voor zich te winnen. De situatie verslechtert zodanig dat de paus voornemens is om heel Engeland te excommuniceren, tenzij de vorst zich met Becket verzoent. In juni 1170 lijkt een verzoening tot stand te komen als de twee voormalige boezemvrienden elkaar voor het laatst ontmoeten. Niet alle spanningen worden opgelost, maar Becket kan terug naar Engeland.

De intocht van Becket werd voorbereid door Johannes van Salisbury. Begin december komt Becket in Canterbury aan. De laatste paar kilometers loopt hij op blote voeten onder grote publieke belangstelling, en begeleid door gezang, naar de kathedraal. De vrede duurt niet lang. Becket ontdekt dat een aantal vooraanstaande Engelse geestelijken, onder andere de aartsbisschop van York, hebben meegewerkt aan de, in zijn ogen, illegale kroning van de zoon van Henry tot troonopvolger. Als hij de koning daarop wil aanspreken, weigert deze hem te woord te staan. Becket kookt van woede en op Eerste kerstdag excommuniceert Thomas de afvallige bisschoppen en wenst hen naar de hel.

Zodra de koning hoort van deze actie schreeuwt hij het in pure frustratie uit. Vier Engelse edelen grijpen de uitbarsting aan om de koning voor eens en voor altijd van het probleem af te helpen. Drie dagen later komen ze aan in Canterbury waar ze zich moed indrinken. Vergezeld van een klein legertje vallen ze

vervolgens het aartsbisschoppelijk paleis binnen. Becket is niet direct onder de indruk. Hij laat de heren eerst wachten en gaat vervolgens in discussie. Na een paar uur besluit hij dat hij naar de vespers in de kathedraal moet. Zijn omstanders zien dit als een kans om te kunnen ontsnappen, maar Becket weigert. Hij verordeneert zelfs het openen van de deuren van de kathedraal. Als hij zou sterven, dan in het openbaar.

Hadden de vier hem tijdens de discussie nog met open vizier tegemoet getreden, nu komen ze zwaar bewapend met bijlen en zwaarden de kerk binnen. In het schemerduister van die decembermiddag wacht hij de vier op. “Waar is de verrader?” schreeuwen ze. “Hier ben ik”; zegt Becket, “niet een verrader maar een priester van God. Wat willen jullie?”.¹⁶

De meeste van Beckets getrouwen vluchten nu weg het priesterkoor in of in de duistere hoeken van de kerk. Na een korte woordenwisseling die volgt met een belediging door Becket van één van zijn belagers hakken de vier op hem in. Daarna maken de moordenaars zich uit de voeten en schreeuwen tegen de omstanders dat ze het lichaam snel moeten begraven. Onderweg naar hun wijkplaats in Yorkshire plunderen de vier de bezittingen van de aartsbisschop.¹⁷

Johannes van Salisbury is die dag aanwezig en heeft alles zien gebeuren. Of hij zo dicht in de buurt was dat de bloedspatten van de martelaar hem raakten, valt te betwijfelen.¹⁸

INVLOED OP THOMAS, LUTHER EN CALVIJN

Nauwelijks is het lichaam van Becket begraven of de eerste verhalen over wonderen doen de ronde. De koning beseft al snel dat de moord op Becket, hoewel niet zijn expliciete opdracht, toch het gevolg was van zijn eigen woorden. Twee jaar later maakt hij de pelgrimstocht naar Canterbury om boete te doen. De laatste kilometers legt hij blootsvoets af, net zoals Thomas een paar jaar eerder, om een nacht lang voor het graf boete te doen in het zicht van de talrijke pelgrims die langs het graf trekken. Helemaal tevergeefs lijkt deze actie niet. Als hij de volgende dag opstaat, hoort de koning dat zijn belangrijke tegenstander op dat moment, de koning van Schotland, gevangen is genomen.

Maar de impact van de moord op Becket reikte verder dan Engeland. Het ging hier niet alleen maar om een strijd tussen kerk en staat, tussen koning

Cursus

‘Bijbel en politiek’

THEOLOGEN OVER CHRISTELIJKE POLITIEK

en bisschop. Er was meer aan de hand. Van nu af aan werd hardop gesproken over het misbruik van macht door vorsten, over tirannie, onderdrukking en het recht van de onderdrukten om in opstand te komen. Het boek van Johannes van Salisbury komt in een nieuw licht te staan.

Een eeuw later nam Thomas van Aquino het idee van de tiranicide over en verdedigde het. We treffen het idee ook aan bij Johannes Calvijn die meende dat lagere beambten een besluit tot tiranicide zouden kunnen nemen op grond van ongeveer dezelfde criteria van de rechtvaardigde oorlog. Het probleem werd bijvoorbeeld urgent tijdens het afzetten en de ter dood veroordeling van koning Charles I van Engeland in 1649 toen de calvinistische tak van de Church of England in opstand kwam tegen de koning. Ook bij Maarten Luther, John Knox en de Hugenoten komen we ideeën over tiranicide tegen. Tiranicide roept niet alleen vragen op naar de legitimiteit van de machtsuitoefening door het politiek gezag, maar ook naar de legitimiteit van degene die in opstand komt tegen deze macht. De vraag is of met de toenemende democratische vertegenwoordiging in het politieke bestel er niet andere middelen zijn om van een tiranniek bestuur af te komen. Maar toch. Ook Hitler kwam op constitutionele wijze aan de macht en de theoloog en martelaar Dietrich Bonhoeffer meende dat je als christen daar tegen in verzet kon en moest komen en dat tiranicide daarbij een legitieme optie is.¹⁹

CONCLUSIE

Wie vandaag de dag de kathedraal van Canterbury bezoekt, kan niet om het verhaal van Becket heen. Hoewel zijn graf tijdens de reformatie verloren ging (koning Henry VIII zat niet te wachten op een plaats waar een man die tegen de koning in opstand kwam werd vereerd), blijft het verhaal mensen naar Canterbury trekken. Op de plaats van de moord staat een herinneringsaltaar. Op de plaats van de middeleeuwse schrijn brandt nu een eenvoudige kaars die de herinnering aan Becket levend houdt. En saint Thomas Becket wordt ieder jaar op de dag van zijn martelaarschap (29 december) herdacht in zowel de Anglicaanse als de Rooms-katholieke heiligenkalender.

Ergens lijken deze gebeurtenissen een afspiegeling van gebeurtenissen uit het Oude Testament, bijvoorbeeld de conflicten tussen de koningen en de profeten. Ook het denken over de plaats van de

vorst, niet alleen als hoeder van de wet, maar ook gebonden aan de wet (vgl. Deut. 17, 14-20), is in *Policraticus* te herkennen.

Tegelijkertijd is *Policraticus* schatplichtig aan het Canoniek Recht, het Romeins Recht en de Griekse filosofie. Die laatstgenoemde bron zou in de daarop komende eeuw een prominente rol gaan krijgen door de herontdekking van de politieke werken van de Griekse filosoof Aristoteles. Kerkleraar Thomas van Aquino (1215-1274), bijgenaamd ‘De domme os’, slaagde er als eerste in om de Aristotelische, op zintuiglijke waarneming gebaseerde traditie, op een consistente wijze te integreren binnen een samenhangende christelijke filosofie en theologie. In de volgende aflevering bestuderen we de betekenis van het denken van Thomas van Aquino over recht en bestuur. ■

EINDNOTEN

- ¹ Eliot baseerde zich op het ooggetuige verslag van Edward Grim in zijn *Vita S. Thomae* (ca. 1180).
- ² S. Schama, *A History of Britain, Volume 1: At the edge of the world?* BBC (2002), p. 130.
- ³ T.N. Bisson, *The crisis of the twelfth century: Power, Lordship and the origins of European Government*, Princeton University Press (2009), p. 81.
- ⁴ Schama (2002), p. 130.
- ⁵ B. Russell, *Geschiedenis van de Westerse Filosofie*, Utrecht: Kosmos 2006 (23ste druk), p. 470.
- ⁶ Paus Benedictus XVI, Algemene audiëntie, 16 december 2009, geraadpleegd op www.vatican.va.
- ⁷ Zie voor een uitgebreide beschrijving: C. Schaarschmidt, *Johannes Saresberiensis. Nach leben und studien, schriften und philosophie*, Leipzig: B.G. Teubner (1862).
- ⁸ Schaarschmidt (1862), p. 144.
- ⁹ J. Pieper, *Scholasticism. Personalities and problems of medieval philosophy*, St. Augustines press, 2nd revised edition (2001), p. 91.
- ¹⁰ Bisson (2009), p. 11.
- ¹¹ O. O'Donovan and J. Lockwood O'Donovan (eds.) *From Irenaeus to grocius. A sourcebook in Christian Political Thought*, Grand Rapids: W. B. Eerdmans Publishing Company (1999), p. 277.
- ¹² O'Donovan (1999), p. 278.
- ¹³ Bisson (2009), p. 489.
- ¹⁴ Bisson (2009), p. 281-282.
- ¹⁵ O'Donovan (1999), p. 279.
- ¹⁶ Schama (2002), pp. 141-143.
- ¹⁷ Bisson (2009), p. 484.
- ¹⁸ Schaarsschmidt (1862), p. 56.
- ¹⁹ Zie voor bespreking: D. Atkinson en D. Field (eds.), *New Dictionary of Christian Ethics and Pastoral Theology*, IVP (1995), pp. 868-869.

Alle christelijke politieke partijen hebben verloren in 2010. Dat roept vragen op. Gaat de ontkerkelijking zich vertalen in een minimalisering van christelijke politiek? Of is er meer aan de hand? Zien christenen zelf nog redenen om te stemmen op een christelijke partij? Hoe kun je de uitdaging voor christenen in de huidige samenleving omschrijven? Is die ook politiek, maatschappelijk, of beperkt tot de sfeer van de kerk? Zegt de bijbel daar iets over?

Het denken over deze vragen vindt plaats bij een politieke partij als de ChristenUnie, maar ook op universiteiten. Theologen onderzoeken Schrift, traditie en de werkelijkheid zelf om verheldering en richting in die werkelijkheid aan te brengen. Van daar dat het WI van de ChristenUnie deze winter samen met wetenschappers van verschillende universiteiten onder de vlag van AKZ+ een collegeserie rond politiek en theologie heeft opgezet.

PROGRAMMA

In vijf avonden wordt grondig nagedacht over uitgangspunten en geschiedenis van christelijke politiek, vanzelfsprekend met veel ruimte voor discussie.

17 JANUARI: DR. A.L.TH. DE BRUIJNE

Inleidend college over de begrippen ‘overheid’, ‘politiek’ en ‘post-christelijk’. Hoe komt het dat juist vanuit theologische hoek vragen over christelijke politiek worden gesteld? Wat wordt eigenlijk bedoeld met de term post-christendom en hoe komen we dat in Nederland tegen?

31 JANUARI: DR. K. VAN BEKKUM

Wat kunnen we in de christelijke politiek met de tien geboden of het oudtestamentische spreken over gerechtigheid? In de politieke theologie is een discussie gaande over de vraag wat het betekent dat de Bijbelse nadruk op christelijk burgerschap wortelt in het Oude Testament. Besproken wordt de verhouding tussen God en de aardse machten en de betekenis van de wet in de huidige postchristelijke samenleving.

14 FEBRUARI: DR. J.C. KENNEDY

In dit college wordt de vraag naar christelijke

politiek vanuit historisch oogpunt benaderd. De geschiedenis van de afgelopen twee eeuwen staat centraal en de vraagstellingen die daarbij opkomen als het gaat om verzuiling en civil society.

28 FEBRUARI: DR. S. PAAS

In dit college staat centraal de vraag naar de verhouding tussen kerk en staat. De overheid zal niet de rol van redder aan moet nemen. Is het mogelijk om vanuit Bijbelse motieven een terughoudende visie op de overheid voor te staan? En wat betekent dat bijvoorbeeld voor sociaal beleid?

13 MAART: DR. A.L.TH. DE BRUIJNE

Op de laatste avond blikken we terug en gaan we na wat een en ander betekent voor onze huidige politieke situatie. Vanuit de persoon van Oliver O'Donovan is er bovendien aandacht voor de begrippen ‘democratie’ en ‘theocratie’ en de scheiding van de machten.

Plaats	Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, Johan van Oldebarneveldtlaan 46, Amersfoort
Tijd	19.30-22.00 (incl. pauze)
Kosten	175 euro (studenten 75 euro)
Informatie	Janneke Burger-Niemeijer (zie ook www.akzplus.nl) jjburger@tukampen.nl 038-4471710
Anmelden	www.akzplus.nl

Het verbod op ritueel slachten

WAT DOET DE SENAAT?

DOOR FRITS KALBERG

Recentelijk heeft de Tweede Kamer met grote meerderheid van stemmen het initiatiefwetsvoorstel van mevrouw Thieme van de PVDD tot vaststelling van het verbod op het onverdoofd ritueel slachten van dieren aangenomen. Deze aanvaarding brengt met zich, dat nu de Eerste Kamer als Hof van Revisie haar oordeel over het wetsvoorstel zal moeten geven. Mijns inziens zijn er overtuigende redenen om het wetsvoorstel alsnog op principiële gronden te verwerpen.

Op dit moment bevat de Gezondheids- en welzijns-wet voor dieren een uitzonderingsbepaling, die het mogelijk maakt om in geval van rituele slacht de dieren niet te verdoven. Het aangenomen wetsvoorstel kent echter geen uitzonderingsbepaling, maar een geheel verbod op onverdoofd ritueel slachten. In de toelichting op het wetsvoorstel wordt ten onrechte gesteld, dat het opheffen van de uitzonderingsbepaling niet strijdig is met de godsdienstvrijheid.

ONUITVOERBARE BEWIJSOPDRACHT

De Tweede Kamerfracties van VVD, PvdA, D66 en GroenLinks hebben door middel van een amendement op het wetsvoorstel voor joden en moslims een uitweg willen bieden om het onverdoofd ritueel

slachten van dieren toe te staan, indien evident wetenschappelijk bewijs wordt geleverd, dat onverdoofd ritueel slachten van dieren niet dieronvriendelijker is dan het reguliere slachten van dieren. Dit amendement is door de Tweede Kamer aangenomen en maakt derhalve deel uit van het aangenomen wetsvoorstel.

Daarbij kan men zich allereerst afvragen of het ten principale wel juist is, dat aan joden en moslims een dergelijke omgekeerde bewijslast wordt opgelegd. Immers, het onverdoofd ritueel slachten van dieren is vanouds de gebruikelijke wijze van ritueel slachten van dieren, zulks uiteraard met inachtneming evenwel van de daaraan te stellen eisen van

zorgvuldigheid. Logischer zou het dan ook zijn geweest, indien de voorstanders van verdoofd ritueel slachten van dieren zouden hebben moeten aantonen, dat deze vorm van slachten van dieren onder alle omstandigheden diervriendelijker is dan het onverdoofd ritueel slachten van dieren. Daarbij moet de Senaat als college van heroverweging uiteraard aandacht schenken aan de uitvoerbaarheid van het onderhavige wetsvoorstel op dit cruciale punt. Hierbij dient door de Senaat met name te worden gelet op het door voormelde Kamerfracties beoogde effect met het desbetreffende amendement. Door tegenstanders van het wetsvoorstel is er inmiddels op gewezen, dat joden en moslims in deze worden geconfronteerd met een niet uitvoerbare bewijsopdracht, welke uiteraard niet van de wetgever behoort uit te gaan. Derhalve kan niet worden gesteld, dat met de aanvaarding van vorenbedoeld amendement aan joden en moslims een handreiking is gedaan om het onverdoofd ritueel slachten van dieren, gelet op de in die gemeenschappen vanouds bestaande godsdienstige tradities dienaangaande, bij wijze van uitzondering mogelijk te maken.

Hierdoor krijgt vorenvermeld verbod feitelijk een absoluut karakter. Dit zou reeds voor de Eerste Kamer een gegronde reden kunnen zijn om het wetsvoorstel alsnog op principiële gronden te verwerpen.

BEPERKING GODSDIENSTVRIJHEID

Dit temeer waar het wetsvoorstel ook op gespannen voet staat met de vrijheid van godsdienst ex artikel 6 van de Grondwet. Deze vrijheid ligt al eeuwen verankerd in de Nederlandse rechtsorde. Al vanaf de Unie van Utrecht in 1579 bestaat er een juridische bepaling waarin een onaantastbare private sfeer met betrekking tot de uitoefening van de godsdienst werd erkend. Daarom kan worden gesteld, dat de godsdienstvrijheid ons oudste grondrecht is. Bij de behandeling van de grondrechten in het kader van de algehele grondwetsherziening van 1983 heeft de heer Jongeling (GPV) dan ook voorgesteld om de bepaling omtrent de vrijheid van godsdienst als het eerste artikel in onze Grondwet op te nemen, omdat de godsdienstvrijheid nauw betrokken is geweest bij de zelfstandige vorming van de Nederlandse staat bij Vrede van Munster van 1648, waarbij de Koning van Spanje de Republiek als een onafhankelijke staat erkende. Weliswaar staat in het eerste lid van

artikel 6 van de Grondwet de beperking van dat grondrecht door de bekende passage "behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet", maar volgens de geschiedenis van dit grondwetsartikel wordt met de wet hier slechts de Strafwet bedoeld. Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat het Europese Hof voor de rechten van de Mens in 2000 heeft bepaald, dat het recht om zijn godsdienst of overtuiging vrij te belijden ook geldt voor de toepassing van de joodse spijswetten. Met name de rituele (koosjer) slacht valt onder de bescherming van de godsdienstvrijheid. Daarbij moet men bedenken, dat vrijheid van godsdienst kan worden getypeerd als een klassiek grondrecht. En klassieke grondrechten begrenzen de macht van de staat. In een rechtsstaat staat de vrijheid voorop en is de beperking daarvan een uitzondering.

Een beperking van de godsdienstvrijheid kan en mag pas worden vastgesteld na een zorgvuldige afweging van de vrijheid en van de conflicterende rechten en belangen. Een van de strikte voorwaarden waaraan moet zijn voldaan, is dat de beperking van het grondrecht noodzakelijk is in een democratische samenleving. De staat moet kunnen aantonen, dat een absoluut verbod op het onverdoofd slachten voldoet aan de voorwaarden om de godsdienstvrijheid te beperken.

BEKRACHTIGING NIET VANZELFSPREKEND

Indien het initiatiefwetsvoorstel onverhoopt ook door de Eerste Kamer der Staten-Generaal zou worden aangenomen, wordt het kabinet geplaatst voor de vraag of het medewerking zal verlenen aan een bekrachtiging van de wet door de Koning ingevolge artikel 87 lid 1 van de Grondwet. Waar het hier een initiatiefwetsvoorstel betreft, is het geen vanzelfsprekende zaak dat dit door de Koning zal worden bekrachtigd. De Koning is geenszins verplicht om een ministeriële voordracht tot bekrachtiging voetstoots op te volgen. Als hij niet aanstonds wil tekenen, zal in overleg naar een oplossing moeten worden gezocht. Als de Koning bij zijn weigering blijft, ligt het in dit geval alleszins voor de hand, dat de ministers dit zullen accepteren, zodat de zaak daarmee niet naar buiten komt. Dit laatste ligt in dit geval temeer voor de hand, omdat het wetsvoorstel niet van het kabinet afkomstig is en dat de Raad van State als het hoogste adviescollege van Staat ten aanzien van het onderhavige wetsvoorstel een zeer negatief advies heeft uitgebracht. ■

Een mooi verhaal over het GPV

DOOR GUIDO HOOIVELD

Ooit heb ik met de gedachte gespeeld de geschiedenis van het GPV te schrijven. Op veel manieren ben ik verbonden geweest met deze partij. Het volgende heeft mij er echter van weerhouden: wie GPV zegt, zegt namelijk niet alleen politiek, maar ook kerk.

KERK EN POLITIEK

Kerk en politiek vormden in het GPV een onlosmakelijk verbonden twee-eenheid. Uit den treuren is binnen deze politieke partij, die vrijwel uitsluitend bestond uit gereformeerd-vrijgemaakten, over deze twee-eenheid gediscussieerd. Kort gezegd cirkelde deze discussie om de vraag in hoeverre kerkelijke eenheid noodzakelijk is voor het samen optrekken van christenen op politiek en maatschappelijk terrein. Het GPV heeft jarenlang deze kerkelijke eenheid absoluut noodzakelijk gevonden. Ruimte voor een ander standpunt of alleen nog maar een nuancering was er niet. Daarmee kreeg de discussie binnen het GPV over de kerk een 'alles of niets' karakter.

Het jarenlange debat binnen het GPV over het belang van de kerk voor de politiek, heb ik zelf in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw nog bewust meegemaakt. Hoewel het GPV inmiddels geschiedenis is, heb ik gemerkt dat mijn distantie

tot deze partij nog steeds te klein is om er een boek over te schrijven. Het leek mij geen aangename bezigheid om notulen, krantenartikelen en brochures door te nemen waarin op het scherp van de snede gedebatteerd werd over de verhouding kerk en politiek.

TE GROTE BETROKKENHEID

Ewout Klei heeft het wel aangedurfd om de partijgeschiedenis van het GPV op te schrijven. Mei jongstleden promoveerde hij aan de Theologische Universiteit in Kampen op zijn boek 'Klein maar krachtig, dat maakt ons uniek'. Een geschiedenis van het Gereformeerd Politiek Verbond, 1948-2003. Klei is evenals ik opgevoed in de gereformeerd vrijgemaakte wereld, maar hij is van bijna een generatie later. Waarschijnlijk heeft hij wel voldoende afstand tot het GPV gevoeld om zich op dit onderwerp te storten. Toch is ook Klei er nooit helemaal in geslaagd te ontkomen aan een te grote betrokkenheid. Ooit verzuchtte hij op een symposium dat de felheid waarmee binnen het GPV het debat over kerk en politiek werd gevoerd, het ook voor hem moeilijk maakte om ten alle tijde professionele distantie tot dit onderwerp in acht te nemen.

KLASSIEKERS

Het bovenstaande heeft meer dan duidelijk gemaakt dat we 'door de kerk heen' moeten als we ons bezighouden met de geschiedenis van

het GPV. Dat begint gelijk al in het eerste hoofdstuk. Dit gaat over het ontstaan van het GPV in de tweede helft van jaren veertig van de vorige eeuw. De 'klassiekers' passeren hier de revue: ethisch conflict, doorgaande reformatie en de kritiek op de beginselen van de ARP. Dit theologische en deels politieke begrippenapparaat vormden voor de vrijgemaakten de redenen voor de breuk met de ARP en de oprichting van het GPV.

Wat mij telkens opvalt in de boeken en artikelen over het ontstaan van het GPV, is dat zij niet verder komen dan het noemen en beschrijven van deze redenen. De verklaring voor de geboorte van deze partij blijft daarmee een ideologisch en vooral een theologisch gebeuren. Ook het boek van Klei ontkomt hier niet aan. Dit is onbevredigend. Want op de theologische en politieke argumenten die de vrijgemaakten gaven voor de vorming van het GPV, valt wel het een en ander af te dingen. Daarmee schieten deze argumenten tekort om het ontstaan van deze partij volledig te verklaren.

ZWAKKE ARGUMENTEN

Het zwakke van de argumenten die de vrijgemaakten aanvoerden om te breken met de ARP en een nieuwe partijformatie te starten zit in het volgende. Kritiek op de beginselen van de ARP hadden de (latere) vrijgemaakten ook al voor de Vrijmaking gehad, zonder dat dit voor hen aanleiding vormde om een nieuwe partij te beginnen. Ook het argument van doorgaande reformatie is niet ontbloeit van inconsequentheid. Doorgaande reformatie betekende dat reformatie in de kerk ook gevolgen moet hebben voor het maatschappelijke leven. Maar de latere vrijgemaakten hadden voor 1944 ondanks Afscheiding en Doleantie geen enkel bezwaar dat hervormden binnen de ARP actief waren. Het ethisch conflict is wellicht het meest sterke en authentieke argument dat de vrijgemaakten aanvoerden voor een eigen partijformatie. Dit conflict hield in dat vrijgemaakten het moreel onjuist vonden dat de gereformeerde synodalen hen in de kerk 'scheurmakers' noemden, maar ze zonder problemen in de politiek als volwaardige leden van de ARP

Guido Hooiveld is historicus en werkte van 1998 tot en met 2002 voor de Tweede Kamerfractie van GPV/ChristenUnie. Tegenwoordig is hij bestuurssecretaris bij de Theologische Universiteit in Kampen.

begroetten. Maar waarom hadden de vrijgemaakten dit conflict voor de tweede helft van de jaren veertig nooit gevoeld met de hervormde leden van de ARP? In de ogen van deze leden dwaalden de gereformeerden immers toch omdat ze de vaderlandse kerk hadden verlaten?

WROK STOND AAN DE WIEG

Het is dus niet afdoende het ontstaan van het GPV te verklaren vanuit een theologisch en ideologisch geschil. Klei komt overigens in zijn boek tot een aanzetje voor een ander perspectief. Ergens schrijft hij dat de vrijgemaakten na de kerkscheuring van 1944 zeer verongelikt waren. Ze hadden gelijk gehad in de kerkstrijd, maar dit gelijk niet gekregen. Hiermee raakt Klei aan een ander perspectief

'WROK STOND MEDE AAN DE WIEG VAN HET GPV. HET IS EEN GEMIS DAT KLEI OP HET ONTSTAAN VAN HET GPV NIET HET PSYCHOLOGISCH PERSPECTIEF HEEFT LOSGELATEN'

op het ontstaan van het GPV: het psychologische. Na 1944 valt de gemoedstoestand van de vrijgemaakten ten opzichte van de synodalen te typeren als rancuneus. Talloze publicaties van vrijgemaakte zijde illustreren dit. Het is niet verwonderlijk dat de wrok tegen de synodalen over het aangedane kerkelijk onrecht, bij de vrijgemaakten de lust om binnen de ARP te participeren tot een minimum deed dalen. De oprichting van een eigen partij lag dan ook voor de hand, zeker in een samenleving die (nog) een verzuild karakter had. Ethisch conflict, doorgaande reformatie en de inhoudelijke kritiek op de ARP vormden de theoretische legitimering van het oprichten van het GPV. Deze legitimering kan in elk geval de historicus niet verhinderen om haar gedeeltelijk als schone vlag te zien boven een explosieve lading rancuneuze gevoelens. Wrok stond dus mede aan de wieg van het GPV. Het is een gemis dat Klei op het ontstaan van het GPV niet het psychologisch perspectief heeft losgelaten. Dat had tot een beter begrip van de oprichting van deze partij geleid.

VERBRUGH

In de jaren vijftig en zestig bleef het geredetwist over het belang van de kerk voor de politiek het GPV in de greep houden. Desondanks ontstond er in deze decennia een politiek programma. De grote initiator en vormgever hiervan was Bart Verbrugh. Vanwege zijn achtergrond had deze weinig affiniteit met het kerkelijk gehakketak binnen het GPV. Verbrugh kwam uit een vrijzinnig-hervormde familie, was in de jaren dertig gereformeerd geworden en had uit rationele overwegingen voor

de Vrijmaking gekozen. In de tweede helft van de jaren veertig, nog voordat hij lid werd van het GPV, was hij begonnen met het ontwikkelen van zijn politieke gedachten. Die waren in eerste instantie radicaal. Zo wilde hij het actief en passief kiesrecht van mensen die zich openlijk tegen het christendom hadden gekeerd, afnemen. Toen hij voor het GPV een politiek programma ging opstellen, verdwenen de scherpe kantjes. Centraal in Verbrughs gedachtegoed is dat de staat christelijk moet zijn en de overheid de plicht heeft God te eren. Klei spreekt in dit verband over een uiterlijke theocratie. De vraag is of deze term juist om Verbrughs denken te typeren. De latere Verbrugh omhelsde namelijk het principe van godsdienstvrijheid, een principe dat een moeilijke verhouding heeft met theocratie.

ZAKELIJK EN CONSTRUCTIEF

Het valt te begrijpen dat Verbrugh in het nog sterk christelijke Nederland van de jaren vijftig en begin jaren zestig, nog het ideaal van de christelijke staat formuleerde. Direct daarna begon echter de secularisatie, ook in de politiek. Vanwege het ideaal van de christelijke staat verloor het GPV hierdoor ideologisch de aansluiting bij de mainstream van de Nederlandse politiek. Het gedachtegoed van Verbrugh heeft echter het optreden van het GPV in de Tweede Kamer niet geschaad. De twee bekendste Kamerleden van deze partij, Pieter Jongeling en Gert Schutte, lieten in hun opereren in de dagelijkse praktijk de ideeën van Verbrugh voor wat ze waren en sloegen een zakelijke en constructieve toon aan. Ze werden daarom in de Kamer niet weggezet als vertegenwoordigers van een wereldvreemd splinterpartijtje. Er werd juist naar hen geluisterd.

Het zakelijke en constructieve gedrag van Jongeling en Schutte verklaart Klei uit de wetenschap bij beide politici dat ze in de Tweede Kamer een andere toon moesten aanslaan dan voor de eigen achterban, wilden ze in Den Haag gehoord worden. Maar dat is een te gemakkelijke verklaring. Daarvoor is het contrast tussen de felle interne discussies over de kerk en het zakelijke en pragmatische optreden voor het forum van de natie te groot. Een aannemelijker verklaring lijkt mij dat Jongeling en Schutte in de traditie stonden van de (vooorlogse) ARP, vooral wat betreft de politieke stijl van deze partij.

VERWORTELING IN DE ARP

Hoewel de ARP bij uitstek bekendstaat als een christelijke politieke partij, doortrok een diepe pragmatische trek haar dagelijks politiek opereren. Dat begon al bij Abraham Kuiper. De antithese ging bij hem niet zo ver dat hij katholieken uitsloot van politieke samenwerking. Voor een confessionele meerderheid had hij immers de katholieken nodig. De pragmatische lijn die Kuiper had ingezet, zette zijn partijgenoot Theodoor Heemskerk voort. Tijdens zijn premierschap, dat duurde van 1908 tot 1913, liet hij de felle toon die Kuiper had aangeslagen tegen de niet-christelijke partijen los en koos hij voor een meer zakelijke benadering van deze partijen. Colijn vormde het vooroorlogse hoogtepunt van de pragmatische stijl van de ARP. In de jaren dertig maakten de liberalen deel uit van twee van zijn kabinetten.

De ARP mag dan in veel opzichten de antipool van en voor het GPV zijn geweest, desondanks is er, zeker in politieke stijl, sprake van continuïteit met deze partij. Eigenlijk is dat helemaal niet zo verwonderlijk gezien de verworteling van het GPV in de ARP. Hoewel sommige GPV-ers het misschien wel zo zagen, is de christelijke politiek niet met de oprichting van deze partij begonnen.

FUSIE

Het grootste succes had het GPV in de ogen van Klei onder Gert Schutte in de jaren tachtig en negentig. Paradoxaal genoeg had dit mede te maken met de kleine omvang van de partij. Gezien vanuit machtspolitiek was het GPV ongevaarlijk, en dat gaf Schutte de ruimte een positie in te nemen die grote partijen niet konden innemen. Paradoxaal is ook dat de succesjaren onder Schutte de inleiding zijn van het verdwijnen van het GPV. Ondanks de politieke voorspoed ontstond van onderop meer en meer twijfel aan het kerkgebonden karakter van de partij. Maar het duurde nog behoorlijk lang, aldus Klei, voordat het GPV samen met de RPF opging in de ChristenUnie. Klei wijt dit aan het rekening houden van het GPV-bestuur met verontrusten: de leden die om principiële redenen tegen een nieuwe partijformatie samen met de RPF waren. Volgens Klei was het bestuur overdreven bedacht op deze groep. Achteraf gezien is hun omvang te groot en hun positie te sterk ingeschat.

POSITIE SCHUTTE

Maar hier peilt Klei niet diep genoeg. Dat het allemaal zolang duurde voordat het tot de ChristenUnie kwam, had voor alles te maken met de positie van Schutte. Hij was geen voorstander van een samengaan met de RPF. Schutte was politiek slim genoeg om zich niet in het openbaar over de kwestie van samenwerking uit te laten. Achter de schermen wendde hij echter zijn invloed aan. Aangezien hij de partijleider was en ook nog eens succesvol, kon het GPV-bestuur niet zo maar aan hem voorbijgaan. Het bestuur was zich ervan bewust dat het fusieproces schade zou oplopen als Schutte zich gedwongen zou gaan voelen zich erin het openbaar tegen uit te spreken. Het heeft de nodige tijd gekost om hem achter het fusie-ideaal te krijgen.

ANALYSE

Klein maar krachtig, dat maakt ons uniek is vlot en met de nodige ironie geschreven. Dat laatste is ook wel nodig wil je de vele pagina's over de kerkelijke discussies doorkomen. Klei betoont zich een echte verhalenverteller. Het boek schiet echter te kort in de analyse. Ik heb het idee dat dit voor een deel aan de vraagstelling ligt. Klei heeft willen onderzoeken hoe de partijcultuur van het GPV te typeren was, welke relevantie deze kleine partij in het Nederlandse politieke landschap had en hoeveel ruimte zij kreeg van de seculiere meerderheid om haar eigen geluid te laten horen. De onderzoeksvragen hebben Klei niet uitgedaagd tot een diepgravende, historische ontleding van het GPV. Hij blijft teveel in het beschrijvende steken; zijn spade komt vaak niet verder dan het mooie verhaal. Klei noemt zijn boek in de ondertitel 'een geschiedenis van het GPV'. Voorlopig zal het wel dé geschiedenis van het GPV zijn, zo merkte zijn copromotor professor Henk te Velde tijdens Klei's promotie op. Een nieuw boek over het GPV ziet hij de komende decennia niet gauw verschijnen. Mochten historici zich in de nabije toekomst geroepen voelen tot deelonderzoek naar het GPV, dan is naar mijn mening de continuïteit tussen ARP en GPV een vruchtbaar perspectief. Politiek is het vervolgens interessant om de vraag te stellen wat de continuïteit tussen de ChristenUnie, als erfgenaam van het GPV, en de ARP is. Of spannender geformuleerd: wat de continuïteit tussen ARP en ChristenUnie behoort te zijn. ■

Goed bestuur dichtbij de burger

HOE BRENG JE DAT IN DE PRAKTIJK?

DOOR PIET ADEMA

Ik herinner mij een echtpaar dat moest vertrekken vanwege een nieuw wegtracé. Deze mensen hadden daar grote twijfels over. Hun in jaren op- en omgebouwde woonboerderij zou moeten verdwijnen. Zij vroegen om een gesprek met mij als bestuurder. Wat doe je dan als bestuurder? Per slot van rekening ging het om een democratisch besluit. Moet je dan wel in discussie gaan met individuele burgers die tegen het besluit zijn?

'DE MENSELIJKE MAAT IS WAT MIJ BETREFT OOK DAT JE DE WORSTELING DEELT MET DE SAMENLEVING. DOOR DAT TE DOEN HEB IK MEERDERE MALEN BIJ TE NEMEN BESLUITEN STERKTE TOEGEWENST GEKREGEN DOOR VOOR- EN TEGENSTANDERS'

De kloof tussen burgers en overheid lijkt groter dan ooit tevoren. Het wantrouwen van burgers jegens bestuurders komt regelmatig aan de oppervlakte. Via de media, verkiezingen en aan de stamtafel. Veel burgers zijn het vertrouwen in de overheid kwijt. Bestuurders van onze partij ervaren dat de samenleving harder is geworden in haar oordeel over bestuurders. Het lijkt erop dat je bijna niets meer goed kunt doen. Ook het niveau van de kritiek en onderbouwing daarvan krijgen een steeds bedenkelijker vorm. Emotie en gevoel lijken de feiten te overheersen. Wij als bestuurders kunnen daar wel eens over mopperen, maar is het wantrouwen van de burgers ook niet een beetje terecht? Laten we het eens omdraaien: hebben bestuurders eigenlijk wel vertrouwen in de burger?

DE KLOOF VERKLEINEN

Veel burgers hebben een beeld van bestuurders als 'zakenvullers' die uiteindelijk uit zijn op mooie baantjes en zich niet bekommeren om de man in de straat. Veel besluiten worden in hun beleving over hun hoofden heen genomen. Inspraak in procedures is er vooral om het eigen gelijk van de overheid te bevestigen. En bestuurders en politici redeneren elke kromme uitspraak of beslissing wel weer recht.

Dat wantrouwen wordt soms ook bevestigd. Denk bijvoorbeeld aan de eurocrisis. Veel burgers hadden grote scepsis over het verdwijnen van de gulden en de komst van de euro. En daar lijken ze nu in te worden bevestigd. Burgers zijn in de afgelopen jaren veel mondiger geworden. Kijk maar eens naar de stroom van kritiek op bestuurders die op internet is te vinden. En datzelfde internet heeft ervoor gezorgd dat informatie rijkelijk aanwezig is voor burgers. En via internet informeren burgers elkaar, of de informatie nu wel of niet klopt. U moet dus wel heel veel ambitie of roeping hebben om nog bestuurder te willen worden. Er is veel wantrouwen en grote druk. Toch kunt u in uw bestuursstijl laten zien dat het anders kan. Dat u kunt bouwen aan wederzijds vertrouwen en respect zonder dat men het altijd eens is. Ik heb ervaren dat met een paar basisprincipes en een goede basishouding, de kloof tussen mij en de burger kleiner werd. Hoe dat kwam, dat wil ik graag met u delen.

MENSELIJKE MAAT

Burgers hebben het gevoel dat veel beslissingen

over hun hoofden heen worden genomen. En heel vaak hebben besluiten ook een schaal of abstractieniveau ver bij burgers vandaan. Het gaat om heel grote bedragen of ingrepen die ver uitstijgen boven de eigen achtertuin. Daarom is het van belang steeds de menselijke maat te onderkennen. Dus: wat betekent het besluit voor iemand persoonlijk? Als bestuurder zorgt een dergelijke afweging ook voor meer betrokkenheid bij de individuele burger. Je blijft als bestuurder zo dicht bij de burger staan. Daarnaast is het ook van belang in de communicatie over het besluit. Zo kun je ook 'grote' besluiten toch dicht bij de burger brengen.

PERSOONLIJKE WORSTELING

Veel burgers die de gevolgen van besluiten heel concreet ervaren, willen dit graag met de betrokken bestuurder delen. Zoals dat echtpaar dat graag wilde praten over het wegtracé. Geef die ruimte. Maar dan wel vanuit een oprechte geïnteresseerdheid. Een gesprek moet natuurlijk wel goed mogelijk zijn. Als het niveau de bedenkelijkheid heeft van wat je vaak tegen komt op internet is het maar zeer de vraag of een gesprek zinvol is. Ook hier zijn wederzijds respect en vertrouwen sleutelbegrippen. Dergelijke gesprekken kunnen soms verrassende wendingen geven.

Vaak ervaart een bestuurder ook een persoonlijke worsteling in de afwegingen. Als belangen tegenover elkaar staan. Als effecten soms individueel ingrijpend zijn. De menselijke maat is wat mij betreft ook dat je die worsteling deelt met de betrokkenen en de samenleving. Die zullen dat herkennen. Door dat te doen heb ik meerdere malen bij te nemen besluiten sterkte toegewenst gekregen door voor- én tegenstanders. En dat respect is ook na het genomen besluit gebleven.

BEGINSPRAAK

Veel besluitvormingsprocedures vinden vanaf de tekentafel plaats. Ambtenaren, adviseurs en bestuurders werken het beleid op papier uit en komen met een voorstel naar de samenleving. Dan volgt interactie met de samenleving via inspraak. Hierdoor gaan bestuurders met een vooringegenomenheid de discussie aan en zijn ze, om gezichtsverlies te voorkomen, vaak niet meer bereid het standpunt fors aan te passen. Hierdoor hebben burgers het gevoel dat er niet serieus naar hen wordt geluisterd. Het kan ook anders. In plaats van

burgers en belangenorganisaties pas te laten spreken bij formele inspraakmomenten kun je er voor kiezen om de procedure te starten met inspraak, of te wel beginspraak. Dus zonder reeds ingenomen standpunten, zonder het werk van de tekentafel, zonder mogelijke oplossingen het gesprek aangaan en horen waar burgers knelpunten ervaren en oplossingen zien. Duurzame oplossingen creëren.

VOORBEELD: SPOORLIJN DOOR NATUUR

Dit heb ik bijvoorbeeld toegepast bij de mogelijke aanleg van een spoorlijn waarvoor hectares Natura-2000terrein opgeofferd moesten worden. De overheid is snel geneigd en verplicht een dergelijke ingreep in (extra) hectares te compenseren. De wens van natuurorganisaties en terreinbeheerders was echter dat het terrein nat gemaakt zou worden zoals het oorspronkelijk ook was. Hiervoor zijn in diverse sessies oplossingen bedacht waardoor de trein niet langer een bedreiging maar juist een kans was geworden. Zo kwam er dus draagvlak voor deze moeilijke ingreep. En ik als ChristenUnie-bestuurder had een win-win-situatie bereikt: aanleg van een OV-voorziening en versterking van de natuur.

Wil beginspraak kansrijk zijn dan moet er wederzijds vertrouwen zijn en een open houding naar elkaar. Beginspraak zorgt er ook voor dat alle belangen in een vroegtijdig stadium op tafel komen. Hierdoor ontstaat bij de diverse belangenbehartigers begrip voor al die belangen. Dit helpt om tot gedragen besluitvorming te komen. Ook al gaat het om in de basis impopulaire maatregelen.

CRITICI UITNODIGEN

Natuurlijk is het van belang bij de feiten te blijven in discussies. Maar als sentimenten en emoties leven, is het belangrijk te achterhalen waar de kern of oorzaak van dergelijke gevoelens zitten. Het is

SAMENVATTING

- De kloof tussen bestuurder en burger lijkt groter dan ooit
- Door echt en tijdig contact te zoeken verkleint de kloof...
- ...en groeit het draagvlak voor besluiten

Piet Adema is Waarnemend Burgemeester en oud gedeputeerde.

dus van belang om de confrontatie hierover aan te gaan. Zo heb ik de gewoonte om iedereen die in de media via opiniërende artikelen, ingezonden stukken of tv-interviews kritiek levert op beleid te achterhalen en uit te nodigen voor een gesprek. Niet om elkaar direct te overtuigen (als dat gebeurt, is dat natuurlijk mooi meegenomen), maar juist om standpunten te verduidelijken. Een persoonlijk gesprek kan ook goed worden gebruikt om achtergronden die in de media geen rol spelen met elkaar te delen. Hoewel je het niet altijd eens wordt, is mijn ervaring dat zo'n gesprek veel kritiek wegneemt en in veel gevallen een ambassadeur op feestjes en dergelijke oplevert.

EERLIJKHEID

Bestuurders zijn gewone mensen. Met talenten, maar ook met gebreken. Gewone mensen die dus ook fouten maken, ongelukkige uitlatingen doen of zich verspreken. Natuurlijk is voorkomen ook hier beter dan genezen. Dat mag echter niet leiden tot alleen risicomijdend gedrag. Dat bevestigt het beeld dat de bestuurder alleen maar op het pluche zit voor zijn eigen carrière. De samenleving beseft heel goed dat ook bestuurders fouten kunnen maken. Maar wees daar dan ook eerlijk over. Dan zal het ook snel worden vergeven en vergeten. Ik heb eens een in de media een opmerking gemaakt die, in tegenstelling tot wat ik op dat moment wist, niet bleek te kloppen. Die vergissing heb ik vervolgens veel te lang in de media 'in de lucht laten hangen'. Hierdoor werd dit veel groter dan wenselijk was en leidde het af van de inhoud die er werkelijk toe deed. Veel beter had ik de vergissing direct na de uitlating kunnen ontzenuwen door ronduit aan te geven dat het een vergissing betrof. En dat ik achteraf gezien dus fout zat. Dan was het klein gebleven. Dat is beter dan bijvoorbeeld een vergissing toch dichtredeneren om er onbeschadigd uit proberen te komen. Dat hebben we ook gezien bij premier Rutte. Door niet ronduit toe te geven dat hij een vergissing had gemaakt bij de miljardendeal met Griekenland is de schade veel groter geworden dan nodig was. Eerlijkheid geldt overigens ook bij 'gebroken' kiezersbeloften. Er zijn altijd punten die je in verkiezingscampagnes hebt benoemd maar die in de coalitieonderhandelingen toch sneuvelen. Ga die punten niet wegmasseren door op te sommen wat er allemaal wel is bereikt, maar begin

'RICHT U ALS POLITICUS OOK OP ALTERNATIEVE NETWERKEN WAAR U DE 'ECHTE' VERHALEN HOORT. EN LAAT U INSPIREREN DOOR MENSEN MET EEN BIJZONDER VERHAAL. DE HULPVER- LENER, DE BAKKER, DE TAXICHAUFFEUR EN DE POLITIEMAN'

duidelijk te maken dat het niet is gelukt om het punt te verzilveren. En dat ook u dat jammer vindt. En dat u zich zult blijven inzetten op dat punt. Ga pas dan aangeven wat er wel is bereikt.

BEGRIJPT U WAT U DOET?

Bestuurders nemen besluiten. Ze zitten, zoals de term al aangeeft, aan het stuur. U kunt zich door een wereld van ambtenaren en adviseurs laten adviseren. U kunt bijvoorbeeld met beginspraak iedereen in het voortraject hebben betrokken. Maar u neemt uiteindelijk het besluit. Dat besluit kan dus ook prima gemotiveerd afwijken van wat ambtenaren en adviseurs zeggen. U bent per slot van rekening niet hun woordvoerder. U moet het besluit natuurlijk wel kunnen verantwoorden. En als u het besluit hebt genomen breng dat dan ook naar buiten. En blijf daar achter staan. Zelf. Laat u in de communicatie over besluiten nooit vertegenwoordigen door woordvoerders of anderen, maar doe het zelf. Hoe vervelend het besluit ook is. Betrokkenen voelen vaak wel aan welke kant een besluit opgaat. Wees daar dan ook duidelijk over. Zorg ervoor dat u besluiten helemaal doorgrondt. Want als de bestuurder het al niet begrijpt, hoe kan hij/zij het dan begrijpelijk uitleggen aan de samenleving? Een effect van sociale media is dat nieuws zich razendsnel verspreidt. Maar dat geldt ook voor geruchten. Zorg dat u hierover tijdig bent geïnformeerd. Zodat u hierop kunt inspelen.

ALTERNATIEVE NETWERKEN

Een gevaar voor politici en bestuurders is dat hun beeldvorming in grote mate wordt bepaald door het politiek bestuurlijke circuit en wat daaromheen zit. De 'Haagse kaasstolp' is daarvoor een mooie metafoer. Het is belangrijk om als partij, maar ook als bestuurder een organisatie te hebben die een afspiegeling vormt van de samenleving. Met publieke vertegenwoordigers die zich laten inspireren door wat er leeft in de samenleving en deze van binnenuit kennen. Beweeg u als politicus dus niet alleen in de netwerken van belangenorganisaties, bestuurders en politici, maar richt u ook op alternatieve netwerken waar u de 'echte' verhalen hoort. En laat u inspireren door mensen met een bijzonder verhaal. De

hulpverlener, de bakker, de taxichauffeur en de politiemann.

Ga na of het beleid dat wordt ontwikkeld niet een speeltje is van ambtenaren of belangenorganisaties en of de samenleving op dit soort besluiten wel echt zit te wachten. Dit is erg belangrijk omdat veel beleid wordt ervaren als extra regeldruk. Heb dus goed contact met de samenleving via netwerken, zodat u beleidsvoornemens kunt toetsen en weet dat het ook echt dat effect zal geven dat u ermee beoogt.

Sla uitnodigingen om ergens iets te vertellen niet te snel af. Ook een klein gezelschap kan toch weer de nodige ambassadeurs opleveren.

DICHTBIJ GOD, DE BURGER EN UZELF

Als u politicus of bestuurder bent dan is dat een rol die u invult. Maar ga die rol nooit spelen. Blijf dicht bij uzelf. De kloof tussen samenleving en overheid wordt mede bepaald doordat burgers zich niet meer in hun bestuurders herkennen. Dus is mijn advies aan ChristenUnie-bestuurders: blijf dicht bij God, de samenleving en uzelf.

Hoe het is afgelopen met dat echtpaar dat hun woonboerderij op moest offeren voor een nieuw wegtracé? Zij wilden graag met mij in gesprek. Ik had een woordvoerder kunnen sturen. Ik had ze uit kunnen nodigen in mijn kantoor. Ik had hun ver-

zoek kunnen negeren en het besluit gewoon door kunnen zetten. Maar ik besloot bij deze mensen op bezoek te gaan. Zo kon ik mij echt inleven in hun situatie. Toen we echt diep op het onderwerp gingen, bleek dat niet het besluit over de weg hen dwars zat. Zij respecteerden de democratie. Maar waar zij van wakker lagen, was de kans dat ze voor niets zouden gaan verhuizen. Dat hun woning zou worden gesloopt, en daarna het besluit door de politiek zou worden teruggedraaid. Zodat alles voor niets was geweest. We hebben daar toen afspraken over gemaakt. Tot wederzijdse tevredenheid. En geloof me, zo'n oplossing vindt u niet in de procedureboekjes op het provinciehuis... ■

'Een vangnet is geen hangmat'

GESPREK MET
KERSVERSE BURGEMEESTER
ADRIAAN HOOGENDOORN

DOOR GEERT JAN SPIJKER

'Positief bouwen', dat is zijn inzet. Maar met beperkte verwachting van de overheid: 'De samenleving moet terug worden gegeven aan de samenleving.'

Adriaan Hoogendoorn heeft een heldere visie bij aanvang van zijn werk als burgemeester. Na jaren als gemeentesecretaris te hebben gewerkt, onder meer in Waddinxveen, gaat hij nu aan de slag in het Gelderse Oldebroek.

Je hebt hiervoor zeven jaar in Waddinxveen (26.000 inwoners) gewerkt. Hoe ben je daar gekomen?

In Waddinxveen was in 2003 een forse bestuurscrisis en ze zochten iemand die dat voortvarend kon aanpakken. Als gemeentesecretaris in Twente heb ik de fusie Vriezenveen/Den Ham geleid; daardoor was ik bekend met een proces vol valkuilen en tegengestelde belangen. Toen dat goed afgerond was, werd ik benaderd vanuit Waddinxveen. Dat kwam goed uit, want in de nieuwe gemeente Twenterand was mijn klus geklaard. Ik ben niet iemand om op de winkel te passen.

Crisis in Waddinxveen: wat was er aan de hand?

Een bestuurlijke én ambtelijke crisis met veel slachtoffers en een verziekte sfeer. Decennialang gesteggel over realisering van een geheel nieuw centrum (investering van zo'n 350 miljoen euro) speelde een belangrijke rol. Ik heb toen allereerst gehamerd op de rolverdeling tussen raad, college en organisatie: alle betrokkenen moeten blijven bij hun eigen rol. We hebben nauw contact onderhouden met de fractievoorzitters en veel geïnvesteerd in bestuurlijke verhoudingen. Reorganisatie en professionalisering was onvermijdelijk. Verder is de zogenaamde 'Waddinxveense ziekte' (steeds

veranderen van bestuurlijk standpunt) aangepakt; consistentie is absoluut nodig. Politiek en maatschappelijk debat is uiteraard belangrijk, maar als er een besluit is genomen dan houden we ons daar allemaal aan. Koersvastheid vergroot het vertrouwen in de overheid.

Waarom is vertrouwen belangrijk?

Burgers willen weten waar ze aan toe zijn. Ze willen best wat inleveren voor het algemeen belang, als er maar een visie achter zit. Dan kun je veel weerstanden overwinnen. Met dat winkelcentrumproject moesten we omwonenden, winkeliers, sportclubs en andere partijen overtuigen. Als je handelt vanuit een heldere visie dan blijken burgers daar redelijk en realistisch op te reageren. Daarnaast moet je een win-win-situatie creëren en aantonen dat de overheid alleen samen met maatschappelijke partners voor de samenleving iets kan bereiken.

Hoe kijk je na zeven jaar Waddinxveen terug op die periode?

Met veel voldoening. De organisatie is op orde en de bestuurlijke verhoudingen zijn goed. Alle grote projecten zijn nu in uitvoering, onder meer een nieuwe woonwijk van 3.000 woningen. Ook het winkelcentrum komt er! De eerste paal gaat dit najaar de grond in. Bestuurskracht en prestaties van de gemeente zijn meetbaar gestegen en dat heeft ook het vertrouwen van burgers in de lokale overheid vergroot.

Het Rijk laat steeds meer taken over aan lokale overheden. Is dat een teken van vertrouwen of wil men gewoon bezuinigen?

Het kabinet deelt de visie van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, dat gemeenten voor de burger 'de eerste overheid' zijn. Het sluit ook aan bij de ChristenUnie-visie: Goed bestuur dichtbij de burger. Meer dan rijk of provincie hebben gemeenten zicht op problemen in de lokale samenleving.

Maar ook kunnen gemeenten daardoor beter oplossingen in beeld krijgen. Nog belangrijker is dat gemeenten het beste in staat zijn om maatschappelijke partners in de samenleving te mobiliseren om de problemen gericht aan te pakken. De werking van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning is daarvan een goed voorbeeld evenals de Wet Werk en Bijstand. Dan is decentraliseren van taken naar gemeenten niet zo gek. Maar het rijk grijpt dat ook graag aan om te kunnen bezuinigen. De vooronderstelling is dat gemeenten in staat zijn taken efficiënter en dus goedkoper uit te voeren. Een terecht compliment, maar het rijk overdrijft dat graag.

Hoe maken we 'de omslag naar de samenleving'?

Onder andere de WMO heeft laten zien dat de decentralisatie winst het grootst is bij gemeenten die beschikken over een goede sociale infrastructuur. Dat is vaak het geval in meer dorpse gemeenschappen zoals Waddinxveen en Oldebroek. Van belang blijft wel dat de afstand tussen gemeentebestuurders en inwoners niet te groot wordt. Het elkaar (kunnen) kennen en betrekken is van groot belang. Een gemeente moet daarom als bestuurlijke entiteit zoveel mogelijk samenvallen met de samenleving als maatschappelijke entiteit. Ambtelijke schaalvergroting kan helpen de professionaliteit te verbeteren, maar met bestuurlijke schaalvergroting moeten we voorzigtiger zijn.

De economische situatie noodzaakt tot bezinning op overheidstaken. Maar daarvan moeten we het niet teveel laten afhangen. Ik pleit voor een principiële benadering. Burgers zijn primair zelf

verantwoordelijk. De samenleving heeft de overheid lang niet altijd nodig. De overheid biedt een vangnet, maar geen hangmat. Een te actieve overheid maakt de samenleving lui.

Heb je bepaalde doelen als burgemeester?

De verbinding leggen met de bevolking. Ik wil het gesprek aangaan met de lokale gemeenschap. Hoe kunnen burgers (individueel of collectief) invulling geven aan hun eigen verantwoordelijkheden? De gemeente kan daarbij een stimulerende en faciliterende rol vervullen. De overheid moet vooral recht en gerechtigheid bevorderen en er voor waken dat niet het recht van de sterkste gaat heersen. Als burgemeester wil ik bijdragen aan besef van waarden en normen. Respectvol met elkaar omgaan en een boodschap aan elkaar hebben. Zeg maar, de kunst van het samenleven.

Je bent lid van het curatorium van het WI. Waar moeten het WI en de ChristenUnie zich voor inzetten de komende tijd?

Twee samenhangende zaken. Allereerst de rol van de overheid: hoe geven we de samenleving terug aan de mensen? We moeten een visie ontwikkelen waarbij de extremen van liberalisme en socialisme gemeden worden. De rechtsstaat is dan randvoorwaardelijk van grote betekenis en die staat momenteel in de discussie over botsende grondrechten nogal onder druk. Formeel kennen onze grondrechten geen rangordening, maar het antidiscriminatiebeginsel lijkt bij de politiek steeds meer voorrang te krijgen boven de vrijheid van godsdienst. Intussen mogen mensen met gewetensbezwaren kennelijk wel worden gediscrimineerd. Zie het debat rond de weigerambtenaar. Er is weinig begrip voor hun gewetensbezwaren. Alsof de weigerambtenaar het gewoon ergens niet mee eens is; het ligt veel dieper. Het gaat hier om vrijheid van geweten. Dat moeten we bewaken en heus niet alleen voor christenen. Het is een universeel recht! ■

Oldebroek heeft 23.000 inwoners, met verschillende kernen; Wezep en Oldebroek zijn de grootste kernen. De ChristenUnie heeft er 6 zetels (van de 19). Samen met SGP en CDA vormt de ChristenUnie het college.

Lokaal werken aan politiek profiel

DOOR ANNERIEKE PRUIM

“Als je overtuigd bent van je boodschap is het verkopen ervan niet moeilijk”. Voor Aldrik Dijkstra reden om goed na te denken over de profilering van de ChristenUnie in Hilversum. Dijkstra is eigenaar van een adviesbureau, werkzaam als griffier en raadslid voor de ChristenUnie in Hilversum. Hij ontwierp in samenwerking met het ChristenUnie Opleidingscentrum de training Politieke Profilering die in december van start gaat.

“Het zit ChristenUnie-mensen misschien nog niet zo in de genen om strategisch na te denken over profilering en het uitventen van onze successen, maar ons bestaansrecht hangt er toch echt vanaf.”

PRAKTIJKVOORBEELDEN

In Hilversum organiseert de ChristenUnie altijd direct na de gemeenteraadsverkiezingen een strategische heisessie waarin de lijnen voor de volgende vier jaar worden uitgezet. “We zetten onze speerpunten uit in de tijd en maken voorlopige plannen. Na een half jaar volgt de eerste vervolgbijeenkomst. Dan kijken we welke stappen we al gezet hebben en welke actuele ontwikkelingen er zijn, soms stellen we dan ons plan bij.”

Uit de lopende raadsperiode weet Dijkstra zo twee successen te noemen die dankzij deze werkwijze zijn behaald. Bij de eerste heisessie na de verkiezingen besloot de fractie om duurzaamheid hoog op de agenda te zetten. Toen andere partijen dat ook leken te doen heeft de ChristenUnie alle partijen bij elkaar gebracht om te praten over dit thema. Hieruit is een initiatiefvoorstel gerold dat unaniem door de raad is aangenomen: Hilversum moet in 2050 een CO2 neutrale gemeente zijn. Dat

betekent duurzamer en groener en dit gaat vertaald worden op alle beleidsterreinen.

INITIATIEF NEMEN EN SUCCES CLAIMEN

Hoewel alle partijen dus betrokken waren bij de totstandkoming van dit voorstel is het toch voor iedereen duidelijk dat het succes op het conto van de ChristenUnie moet worden geschreven. Dijkstra: “Wij hebben van begin af aan dit punt geclaimd: via de website, in interviews, via twitter. Natuurlijk hebben we ook het politieke spel gespeeld. We hebben strategische partners gezocht in zowel een oppositiepartij als een coalitiepartij. Zo hebben we een goed voorstel liggen met een duidelijk ChristenUnie-stempel en de inwoners van de gemeente herkennen dat stempel ook”.

Armoedebeleid is het tweede thema waarop de fractie in Hilversum zich heeft geprofileerd. Deze keer is gekozen voor het organiseren van een werkgroep met alle lokale maatschappelijke organisaties die te maken hebben met armoede. “Hiervoor hebben we alleen het CDA uitgenodigd om mee te doen. Dat was ook een bewuste keuze.” Dijkstra wordt nu in Hilversum aangesproken vanwege zijn inzet voor een rechtvaardig armoedebeleid. “Daar doe je het toch voor?”.

Op de vraag waarom raads- en Statenleden de training Politieke Profilering moeten volgen kan Dijkstra een kort antwoord geven: “In deze training gaat het over alle aspecten van profileren: de boodschap, de strategie, de communicatie en degene die de boodschap brengt. Een must voor alle vertegenwoordigers van de ChristenUnie.”

De Training Politieke Profilering start op 17 december 2011 met bijeenkomsten in Assen, Amersfoort en Dordrecht. Meer informatie op www.opleiding.christenunie.nl/politiekeprofilering of via opleiding@christenunie.nl

Column

Overheidsbeleid debet aan rellen

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

Dat was schrikken in Engeland, die plunderingen en vechtpartijen. Premier Cameron maakte er een morele kwestie van: de oorzaak ligt volgens hem bij *gezinnen zonder vaders, het egoïsme in de samenleving, scholen zonder discipline, de rechten zonder verantwoordelijkheden*.... De maatschappij moet, zo zei hij, weer aangeven wat goed en verkeerd is en de staat zal niet aarzelen overtreders hard aan te pakken. Een voorproefje van wat Nederland te wachten staat?

De reactie van de Britse regering is een deel van het verhaal. “Moraal” is namelijk niet op afroep verkrijgbaar. Er groeien generaties op die weinig moraal hebben ontdekt in de samenleving. Niet bij bankdirecteuren, niet bij politici en kerkelijke leiders, niet bij vaders/moeders die hun gezin verlieten en niet bij hun belangrijkste opvoeder, de televisie. Bovendien zijn opvattingen over goed en kwaad door het postmodernisme gerelativeerd. De kerk is een marginaal verschijnsel geworden en het humanisme is iets voor liefhebbers, omdat het aan appellerende kracht ontbreekt.

UITGESLOTEN VAN WELVAART EN ZINGEVING

De boodschap achter dat alles is onmiskenbaar geweest dat iedereen vooral moest doen wat hij/zij zelf wilde. De overheid heeft dat met haar regulerende systemen (wetten, belastingen) bevorderd. Zo ontstond de nieuwe klasse welgestelden; de yuppen met hoge inkomens en maximaal profijt van collectieve voorzieningen zoals kinderopvang versus het gezin met één kostwinner. De bankiers en speculanten die allang binnen zijn en de gevolgen van de bancaire crisis bij anderen neerleggen. De welgestelden in dure woningen die de hypotheekrenteafrek in stand willen houden en daarmee de woningprijs voor starters hoog houden. De verdedigers van het ‘joods-christelijke gedachtegoed’ die, zonder ooit een voet in een kerk te zetten, dit begrip vooral gebruiken om hun eigen belangen te beschermen. De middenstanders die goed verdienen aan geweldgames.

Achter de formele wereld van wet en orde liggen dan de verborgen mechanismen van uitsluiting. Degenen met een minder goed verstand, met minder welgestelde ouders, met een minder prettige uitstraling (recent onderzoek wijst uit dat mensen die er goed uitzien veel meer kans hebben op een baan), allochtonen. Veel moreel kapitaal bouw je dan niet op.

IMMORELE OVERHEID

Het is opvallend dat er een politieke discussie over ‘moraal’ komt als het bezit en de veiligheid van de burgers worden aangetast. Het gaat namelijk niet alleen om de afwezigheid van rellen, maar om een samenleving waarin iedereen er mag zijn, waarin welvaart gedeeld wordt en mensen verantwoordelijkheid voor elkaar willen dragen. Je zou kunnen zeggen: *het is immoreel als de overheid de moraal aanvoert om haar systeem te handhaven*. De discussie over de moraal en de betekenis ervan voor de publieke samenleving moet dan ook permanent plaatsvinden. Christelijke gemeenschappen die zondag aan zondag het grote gebod van de liefde tot God en de naaste horen en zich daarop bezinnen kunnen voor een samenleving van grote betekenis zijn.

'LOKALE POLITIEK ZAL MEER MOETEN DENKEN IN SAMENSPEL EN SAMENWERKING TUSSEN POLITIEK, ORGANISATIES EN BURGERS. ER KOMT BIJVOORBEELD „STEEDS MEER AANDACHT VOOR COÖPERATIEVE VERBANDEN. EEN VOORBEELD IS STADSDORP ZUID, EEN VERENIGING IN AMSTERDAM DIE ONDERLING DIENSTEN REGELEN ZONDER DAT HET BESTUUR ERAAN TE PAS KOMT.'

Hans Boutellier, pagina 7

MIX
Papier van
verantwoorde herkomst
FSC® C010038

DENKWIJZER
DW

**WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE**

Jaargang 11 | Nummer 3 | december 2011

Politiek: meer dan machtsstrijd

Jenkins, Taylor, Milbank, Keller

De domme os

Denk mondiaal, handel lokaal

Gerechtigheid

in een seculiere tijd

Voorwoord

Gerechtigheid in een seculiere tijd

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

Door U2-zanger Bono heb ik het belang van gerechtigheid leren inzien. Het gaat niet om *charity*, maar om *justice*, is zijn boodschap. Het gaat om veel meer dan af en toe - met een voldaan gevoel - iemand iets toestoppen. Het gaat om herstel van onrecht. Deze opvatting komt niet uit de lucht vallen. De Bijbel staat bol van de passages over recht en gerechtigheid. Van belang voor kerk en samenleving, maar ook voor de politiek.

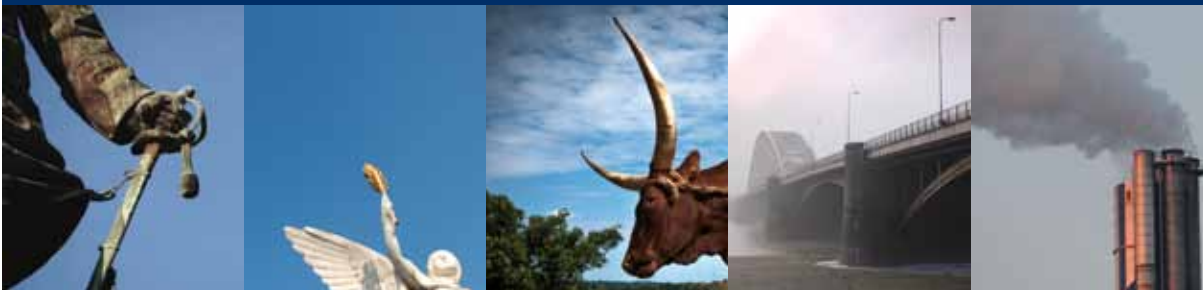
KWETSBAKENKWARTET

Politieke inzet voor Bijbelse gerechtigheid betekent volgens Jurn de Vries allereerst inzet voor de zwakken, dat recht wordt gedaan aan wie onrecht heeft geleden, in eigen land en – met onze huidige mondiale blik – in de Derde Wereld. In de Bijbel wordt de koning geschilderd als iemand die redding biedt aan de armen, de onderdrukker neerslaat. De filosoof Nicholas Wolterstorff spreekt van het Bijbelse 'kwetsbarenkwartet': weduwe en wees, vreemdeling en arme. Daar hebben samenleving en politiek een bijzondere verantwoordelijkheid voor, ook uit eigenbelang. “De sterken moeten zichzelf benadelen voor de zwakken, de meerderheid voor de minderheid, of anders begint de gemeenschap te rafelen en het weefsel te scheuren.” (Tim Keller) Zeker in tijden van bezuinigen goed om in het achterhoofd te blijven houden. Iedereen mag er wezen, ieder mens is gemaakt naar Gods beeld.

ONTMASKERING

In de politieke arena heeft elke partij zijn visie op gerechtigheid. Christenen, maar ook sociaaldemocraten en liberalen hebben eigen opvattingen over recht en onrecht. Liberalen verbloemen dat vaak door te pretenderen dat ieder mens gewoon de vrijheid moet hebben om te kiezen. Maar een individu bijvoorbeeld laten kiezen voor abortus betekent het mens-zijn van een embryo ontkennen. Er zit dus achter deze 'neutrale' keuze een oordeel, een vooronderstelling over wat goed is, wat een mens is. Onze context van westers secularisme (Jenkins), post-modern neoliberalisme (Milbank), individualistische consumptiedrang (Taylor) staat haaks op het christendom. Dat maakt aansluiting met de huidige politieke werkelijkheid soms lastig, maar biedt ook kansen. Er is een alternatief nodig dat een samenbindend verhaal vertelt en wijst op een hogere norm. Aan christenen de taak om hun visie op gerechtigheid in te blijven brengen en het dominante, schijnbaar neutrale liberalisme te ontmaskeren als zowel hopeloos als door en door levensbeschouwelijk doordoesemd. Nederland kan wel wat hoop gebruiken.

INHOUDSOPGAVE

04 - Boven de machtsstrijd: gerechtigheid | ROB NIJHOFF

08 - Gerechtigheid verhoogt een volk | JURN DE VRIES

12 - Bezwaren tegen de geest der eeuw | HENK-JAN PROSMAN

16 - De domme os | RICHARD STEENVOORDE

22 - Ruim baan voor gerechtigheid in een seculiere tijd | GEERT JAN SPIJKER

26 - Seculier Europa ontleed op bevrijdend nuchtere wijze | REMCO VAN MULLIGEN

30 - De improvisatiemaatschappij | GOVERT BUIJS

34 - Terug naar de kern? | ANNEKE DE WOLFF EN RIEN ROUW

38 - Denk mondiaal, handel lokaal | KAROLIEN POWWELS

44 - 'Blijf de gezichten achter beleidskeuzes zoeken!' | INTERVIEW MET ADDY PLEIGER

46 - Verboden voor struisvogels | INTERVIEW MET ROBERT DE GRAAFF

47 - Column: Media en parlement worden bedankt! | HERMAN SIETSMAN

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie
jaargang 11, nummer 3, december 2011
Oplage: 4300 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-03-2012
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor svp wel eerst contact op.
- Abonnement per 01-01-2010: € 18,50* per jaar. T/m 26 jaar € 14,00.*
- Donateurschap WI per 01-01-2010: €32,50* per jaar. T/m 26 jaar € 18,50.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) €8,50 alleen mogelijk met aut. incasso.
- * Bij aut. incasso, anders €2,50 toeslag.

Redactie:

Herman Sietsma (hoofdredacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:

Frivista - concept&design

Fotografie:

Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:

Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© ChristenUnie 2011
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

Boven de machtsstrijd: gerechtigheid

DOOR ROB NIJHOFF

Wilders voedt minachting voor parlement, senaat, premier, andere regeringsleden, het ambtelijk apparaat, adviesorganen, rechters tot in de Hoge Raad, de vice-voorzitter van de Raad van State en de koningin. Doel of resultaat: publieke afwaardering van centrale instituties. De ruimte die Wilders neemt en krijgt, dankt hij aan tenminste twee verbonden pendelbewegingen.

Allereerst: het individu kreeg na de Tweede Wereldoorlog de overhand op het collectief. En dit individu opereert – dat is de tweede beweging – bij voorkeur vanuit het eigen vrije subject, allergisch voor bepaling daarvan door iets van buitenaf. Hij of zij heeft weinig met een omvattende normatieve orde of bestaande traditie, iets dat ‘gegeven’ is, iets gezaghebbends waarvan men vroeger dacht dat dat voor allen gold. Al wil dit ‘dikke ik’ inmiddels wel weer meer dan alleen zichzelf, hoe komt sociaal bindweefsel terug? Welke politieke gevolgen heeft het ‘dikke ik’? Is politiek al tot machtsstrijd ont-aardt? Kan de ChristenUnie hier inbreng hebben? Een gerichtheid op gerechtigheid, bijbels gevoed, biedt immers een menselijker, wijdsers perspectief.

LIBERALE EENZIJDIGHEID

Tussen de polen van individu en gezamenlijkheid focussen liberalen eenzijdig op het individu. Dat heeft de wind mee. Want wie wil een overheid (of ‘het collectief’) nog groots optuigen? Na het nazisme was in het Westen de totalitaire staat al ‘uit’. En met de Muur vielen ook veel socialistische heilsstaten. Mondiaal neoliberalisme kon oprukken. Toch kon ook de ‘vrije’ wereld de verzorgingsstaat niet dragen. En de vrije markt blijkt niet vrij van ontsporingen en grenzen. De Senaat onderzoekt de gevolgen van geprivatiseerde overheidstaken. Een Occupy-beweging markeert schrijnende ongelijkheid. Maar naar welke gezamenlijkheid kan de pendel nog terug? Zijn gezin en voetbalclub, kerk en café thuishavens gebleven?

KUYPERS GEBEIER

De tweede pendel betreft de houding van dit individu. Het vrije ‘subject’ bekijkt afstandelijk het gezag en de orde van voor de Tweede Wereldoorlog. Een halve eeuw eerder luidde Abraham Kuyper de klokken van soevereiniteit in eigen kring en goddelijk gezag. Gereformeerde ‘beginselen’ moesten zo zuiver en ver mogelijk doorwerken - antithetisch tegenover andere beginselen. Vanwege de AntiRevolutionaire Partij moeten ook andere partijen zich landelijk organiseren: liberalen, socialisten, de SGP. Ook ons plurale schoolstelsel en de Publieke Omroep belichamen Kuyper’s echo - wereldwijd uniek.

ZUIVERHEID BOVEN ALLES

Zelfs de Eerste Wereldoorlog verdreef deze bredere, modernistische tijdgeest niet meteen. Tegenover

loopgraven, arbeidersbuurten, drank, prostitutie en anarchistische communisten moest men een beschaving verdedigen met gezag, wet, deugd, discipline en orde. ‘Morele herbewapening’! Waar dit haperde, moesten, hiërarchisch gedacht, sterke overheden discipline afdwingen. Premier Kuyper sloeg de Spoorwegstaking neer (1903). Gereformeerde Friese jongelingsverenigingen gingen in Den Haag Wilhelmina beschermen tegen Troelstra’s novemberrevolutie (1918).

In de jaren ’30 escaleerde anti-communistische retoriek in een Tweede Wereldoorlog, en beoogde raszuiverheid in de Shoa. Onzuiverheid of eenken-nigheid binnen de ‘Kuyper-traditie’ scheurde die (1944, Vrijmaking, GPV). Na de oorlog moesten gezag en ordelijk samenleven opnieuw vorm krijgen - vooral een nieuwe, vrijere, ontzuidde vorm.

NA DE JAREN ZESTIG

Dit explosieve mengsel van ordehandhaving en verlangen naar vrijheid en gelijkheid ontplofte in de jaren ’60. Nederlandse regenten bleken flexibel, zodat de ravage hier meeviel (James Kennedy). Individualisering en ontkerkelijking werkten wel door. Het ‘dikke ik’ groeide, en verloor oriëntatie. Toch blijkt deze subjectivering weer behoefte op te roepen aan gedeelde normen en waarden, fatsoen, ‘normaal doen’, nationale identiteit en allerlei canons. En een terugtrekkende overheid (de eerste pendel) vraagt om verantwoordelijke burgers, die verder kijken dan eigen subjectief welbevinden. Op wat buiten zichzelf zouden deze subjecten van de tweede pendel zich echter willen oriënteren?

CYNISME OVER DE POLITIEK

Regering en parlement verliezen ook zelf krediet. Welke legitimiteit heeft een coalitie als een dag na de verkiezingen ‘harde’ verkiezingsbeloften vloeibaar blijken (AOW-leeftijd)? Representeert een coalitie dan nog de kiezers? En welk gezag heeft een parlement, als mediaspektakel daar alleen de verbale spierballen tonen van belangenstrijd elders in de samenleving? Machtsstrijd met woorden. Niet uit op inhoudelijk debat, maar op de kijker. Maakt Wilders niet gewoon zichtbaar hoe woorden het machtsspel verhullen dat cynici vermoeden? In deze onzekerheid kunnen ook christenen een inbreng voorbereiden. Maatschappelijk en politiek. Politieke complexiteit vraagt dan om vormen van ‘christelijke gezamenlijkheid’ – niet noodzakelijk die

van een partij, zoals de ChristenUnie. Christenen kunnen ook in niet-christelijke partijen meedraaien en onderlinge politieke afstemming anders organiseren, bijvoorbeeld digitaal of in platforms zoals de Linker Wang van GroenLinks.

NOODZAAK VAN PARTIJEN

Individualisering en subjectivering, de pendels, vergroten mobiliteit, van spelers en kiezers. Dat raakt politieke partijen. Maar tegenover veel 'afbraakgeluiden' kent geschiedfilosoof Frank Ankersmit politieke partijen juist een sleutelrol toe. De kloof tussen overheid en burger ziet hij als voorwaarde van 'representatie', niet als probleem. Alleen daarmee houden representant (overheid) en gerepresenteerde (burger) eigenheid en bewegingsvrijheid. Het is de politieke partij die deze kloof 'in haar hart' (320) meedraagt, omvat, overbrugt. Niet de overheid, maar de partijen moeten daarom hun 'educatieve rol' opnemen: de 'politieke opvoeding' van de verwarde burger (302). Laat nu juist de ChristenUnie niet alleen een degelijke bestuurderspartij zijn, vanuit bijbels perspectief gericht op praktische politiek, maar tegelijk een beweging die dit perspectief wil versterken namens en bij een (meer beweeglijke) achterban, en bij het electoraat als geheel.

ALTIJD DIEPERE MOTIEVEN

Ankersmit erkent de rol van ethiek in de politiek. Even noemt hij zelfs een 'werkelijk politieke moraliteit' (223), maar exploreert die niet. Sterker, hij ageert 'tegen de ethiek' (88) in de politiek - maar blijkt dan vooral 'tegen de utopie'. Voortdurend loeren Roberspierre en Hitler (193, 200, 209, 268, 301). Ethiek? Niet als basis voor politiek! Of, genuanceerder: politiek is niet zozeer immoreel of a-moreel, maar 'supra-moreel', meer dan ethiek (108). En toch. Maakt elke ethische oriëntatie politiek tot 'ideologie'? Erkent Ankersmit alleen een (conservatief-) liberale ethiek vanuit de Verlichte burger? Ging hij daarin mee met beide pendels?

Politiek is inderdaad geen opbouw op een ethiek, laat staan utopische verwerkelijking ervan. Maar diepere motieven, inclusief ethiek, spelen voortdurend mee, ook in de vorming van mijn politieke intuïties (virtù). Niet iedere politicus deelt mijn ethisch perspectief. Maar is dat reden om het in de politiek thuis te laten, als dat al mogelijk zou zijn? Ankersmit zelf wil immers geen splitsing "in een collectief aanvaarde of aanvaardbare sub-opinie en een collectief

niet-gedeelde privé-opinie" (216) en voelt het toenemend gewicht van "onze onderscheiden concepties van het algemeen belang" (277).

CHRISTENUNIE: HOGER IDEEAAL

Tijdens Kuypers meerpartijen-perspectivisme konden ook diepere motieven gemakkelijker heen en weer gaan dan nu: het onderling begrip was groter. Ankersmit bepleit nu een 'machiavelliaans perspectivisme'. Hij zoekt geen consensus, enkel compromis. Het gaat niet om waar/onwaar, maar partijen moeten, gegeven hun conflicten, via compromissen het praktisch samenwerken als gebroken samenleving vormgeven.

Ankersmit mag zich daarmee realist tonen, een ChristenUnie mag het ideaal van politieke deliberatie hoger leggen, al kan niemand gedwongen worden zich daarnaar te gedragen. Ja: teveel Wilders-gedrag dwingt tot een terugvallen op praktische samenwerking zonder meer of diepgang. Maar Ankersmit wantrouwt diepere motieven en communicatie binnen de politiek arena bij voorbaat, uit angst voor totalitaire ontsporingen. Hij maakt politieke intuïtie (virtù) los van deugd (vertu, 116). Zo heeft hij weinig verweer tegen politiek als mediale machtsstrijd. Vanuit een bijbels perspectief behoort politiek echter meer te zijn. Daarom, tenslotte, de bijbelse, christelijke inbreng dat politiek om gerechtigheid draait, en niet tot machtsspel plat geslagen mag worden - oriëntatie vanuit twee overbekende, maar verstrekkende bijbelse motieven: schepping en exodus.

SCHEPPING

Genesis 1 toont God als Schepper, ver boven vermeende goden als zon en maan. Ook mensen krijgen beschikking over de natuur (niet over elkaar). Om te laten zien hoe God zelf zou omgaan met zijn schepselen: niet als oosterse despoot, vol willekeur, maar een God van gerechtigheid en betrouwbaarheid, die anders dan omkoopbare aardse rechters 'rechten van armen' respecteert (*Exodus* 23:6). Niet alleen koningen zijn Gods beeld, maar elk mens. Alle mensen, en zeker gezaghebbers, behoren rechtvaardigheid en betrouwbaarheid hoog te houden boven machtsspel en corruptie.

PRINCE OF EGYPT

De exodus. Tegenover de Farao stelt Mozes, Hebreëer en 'Prince of Egypt', een vrijheidseis.

'DEZE BIJBELSE ZIN VOOR MENSELIJKHEID, VRIJHEID EN GERECHTIGHEID HEEFT INMIDDELS 20 EEUWEN INGEWERKT OP ONZE WESTERSE BESCHAVING EN ELDERS. OOK GADHAFI WIST WAT EEN MENSENRECHTENPRIJS INHOUDT.'

Met beroep op de God van Abraham, Izaäk en Jakob. Die strijdt hier met de god die de Farao zou belichamen. Uitslag: ontgoddelijkte, ingeperkte farao-macht, en een bevrijd slavenvolk dat zijn bedoelde menselijkheid weer terugkrijgt. Bij Sinai blijkt vervolgens nader wat Gods betrouwbaarheid en rechtvaardigheid betekenen, ook politiek: in plaats van de willekeur van de Farao een verbond van het volk Israël met Hem, inclusief wetgeving die ook medemensen en bezit beschermt. Hier ontstaat een eigen politieke ruimte met rechtselementen die verwijzen naar Gods eigen gerechtigheid. Een stammenverband krijgt een opvallende politieke identiteit, in eerste instantie zelfs zonder koning, onder een ongrijpbare God (Assmann, McConville).

STAAT, PARTIJ, KERK

Horen deze noties, scheppingsperspectief en exodusmotief, niet thuis binnen het Jodendom, binnen kerken, of binnen Gods Koninkrijk als ideaalbeeld? Wat moet de politiek daarmee binnen corrupte, vergankelijke koninkrijken? Inderdaad, primair in kerken moet de accu opgeladen worden van christenen, inclusief achterban van de ChristenUnie. De overheid is geen staatsopvoedingsinstituut, en christelijke partijen kunnen hun 'educatieve rol' alleen goed vervullen als dit aansluit bij kerkelijke 'opvoeding'. Juist binnen de kerken kunnen christenen visies delen, ook visies op maatschappelijke en politieke keuzes (zie bijvoorbeeld Keller).

Deze bijbelse zin voor menselijkheid, vrijheid en gerechtigheid heeft inmiddels zo'n 20 eeuwen ingewerkt op onze Westerse beschaving en elders. Ook Gadhafi wist wat een mensenrechtenprijs inhoudt. Dat een koning opkomt voor kwetsbaren (*Psalm 72*) bleef niet alleen een Israëliësch ideaal, en van toepassing op Jezus, maar werkte als 'vorstenspiegel' zelfs via foute bisschoppen en pausen in op 'wereldse' heersers (Oakley). Door culturele Alzheimer te overwinnen kunnen Nederlanders in sociale wetgeving daarom iets herkennen van deze gerechtigheid. Dat is geen vermenging van naastenliefde en politiek, dat is een eeuwenlang politiek vertaalde christelijke beschaving (al moeten humanisten of socialisten christenen vaak aan hun idealen herinneren...).

LAKMOESPROEF

Dat vraagt van alle partijen nu bezinning: wat doen we met deze beschaving, als steeds minder

christenen en niet-christenen in Nederland van harte deze gezamenlijke solidariteit opbrengen met ouderen, bijstandsmoeders, asielzoekers of uitgeputte Somaliërs in Kenia. Het percentage ontwikkelingshulp (effectiever inzetten van het bestaande percentage – of verlagen?) wordt zo een culturele lakmoesproef. De ChristenUnie kan met haar bijbelse oriëntatie geen machtsstrijd winnen, zeker niet onder een seculiere meerderheid. Dat moet ze ook niet willen. Maar als partij kan ze deze oriëntatie wel politiek verwoorden, aan beide kanten van 'de kloof'. En de waarde demonstreren, met steun van kerken en christenen. Want een samenleving is nog altijd een pluraal weefsel van verbanden, en kan sterker zijn dan 16 miljoen 'dikke ikken'. Een oriëntatie op een gerechtigheid die menselijk recht overstijgt, is niet een ideologische bedreiging, maar politiek broodnodig. ■

LITERATUUR

Ankersmit, F. R. (1997) *Macht door representatie*.
Assmann, J. (2000) *Herrschaft und Heil*.
Keller, T. (2011) *Ruim baan voor gerechtigheid*.
Kennedy, J. (1995) *Nieuw Babylon in aanbouw*.
McConville, J. G. (2004) *God and Earthly Powers*.
Oakley, F. (2010) *Empty Bottles of Gentilism*.

SAMENVATTING

- Individualisering en subjectivering dreigen van politiek enkel een machtsstrijd te maken.
- Ankersmit ziet voor politieke partijen hier een opvoedende rol weggelegd.
- De ChristenUnie kan met hulp van vitale kerken en christenen menselijkheid en gerechtigheid bepleiten en demonstreren, in politieke en maatschappelijke kringen.

Rob Nijhoff is medewerker van het *WI* van de ChristenUnie. Zijn project *Christen@politiek.nu* omvat drie hoofdvragen:

1. *Waarin verschilt de cultureel-politieke context van de ChristenUnie van die van haar voorgangers?*
2. *Hoe is deze context gevormd door (eerdere) christelijke politieke inzet?*
3. *Waarom en hoe zouden christenen zich in de huidige context politiek inzetten?*

Gerechtigheid verhoogt een volk

BIJBELSE GEBODEN IN DE POLITIEK

DOOR JURN DE VRIES

In het Kernprogramma van de ChristenUnie komen we viermaal het woord 'gerechtigheid' tegen. Dat is niet vreemd, want het is een centrale term in de Bijbel. Maar wat wordt er eigenlijk precies mee bedoeld, als we het vertalen naar onze politieke context? Moet 'gerechtigheid', zoals dat in de Bijbel naar voren komt, de centrale norm voor overheidshandelen zijn?

Moeten de Tien Geboden door onze overheid worden afgekondigd en gehandhaafd?

De eerste keer dat gerechtigheid in het kernprogramma genoemd wordt, is in 2.2: „Door Zijn Woord wijst Hij [God] ook voor het overheidsbeleid de weg aan. Gerechtigheid verhoogt een volk (*Spreuken* 14:34).” Vervolgens in 3.1: „Bij de uitoefening van haar ambt hanteert zij [de overheid] de Bijbelse norm van de publieke gerechtigheid.” Verder zegt het program dat Europese samenwerking de publieke gerechtigheid moet bevorderen (6.1) en dat het streven naar internationale gerechtigheid dringt tot samenwerking met andere staten (11.2).

ZONDER GERECHTIGHEID EEN ROVERSBENDE

Het program geeft dus één concrete Schriftverwijzing op dit punt en die is zeker ter zake: „Rechtvaardigheid verheft een volk, zonde maakt het te schande.”(NBV) De Korte Verklaring denkt hier bij ‘rechtvaardigheid’ aan een handelen in overeenstemming met de wet van de HERE, maar het is de vraag of dat zo bedoeld is. De Bijbel gebruikt dan meestal een ander woord, dat met ‘recht’ vertaald wordt („Door mij ... verordenen de machthebbers recht”, Spr. 8:15). Bij het woord ‘gerechtigheid’ gaat het erom dat recht gedaan wordt aan wie onrecht heeft geleden. Dat brengt de strekking dicht bij het betonen van barmhartigheid. In Matt. 6:1v. heeft het zelfs de betekenis ‘aalmoes’ gekregen.

De woorden ‘een volk’ geven aan dat deze spreuk niet alleen voor Israël gold, maar een algemene wijsheid is. Gerechtigheid behoort elke staat te kenmerken. Volgens Augustinus kan een gemeenschap van mensen waarbinnen geen gerechtigheid bestaat, geen staat genoemd worden. Als de gerechtigheid opzij gezet wordt, blijft van de staat niets over dan een roversbende.¹

GOED, KWAAD EN DE OVERHEID

Wanneer het Kernprogramma spreekt over de Bijbelse norm van publieke gerechtigheid, zal worden bedoeld dat de Bijbel leert te onderscheiden tussen goed en kwaad. Dat geldt voor ieder persoonlijk, maar op specifieke wijze voor overheden. Hun taak is immers bij uitstek om in deze bedeling tussen de hemelvaart en de wederkomst van Christus te oordelen over goed en kwaad. De overheid is door God gegeven als weerhoudende macht tegen de doorwerking van de zonde. Ze moet mensen die kwaad doen, straffen, om zo het samenleven van mensen te beschermen (Rom. 13:4). Voor de uitoefening van die taak heeft de overheid wijsheid en inzicht nodig,

en die kan zij vinden in het geopenbaarde Woord van God.

Maar hoe ver strekt die taak zich uit? Waar eindigt de publieke verantwoordelijkheid van de overheid en begint de persoonlijke verantwoordelijkheid van ieder mens? Als wij die grens niet trekken en de taak van de overheid onbeperkt achten, ontstaat een geestelijke dictatuur. Kijken we bijvoorbeeld naar de Tien Geboden van *Exodus* 20: zouden die ook in onze tijd als publieke geboden door de overheid moeten worden afgekondigd en gehandhaafd?

STAAT EN TIEN GEBODEN

Deze Tien Geboden bevatten zeker belangrijke wijsheid voor het overheidsbeleid. *Prediker* 12:13 zegt: „Heb ontzag voor God en leef zijn geboden na. Dat geldt voor ieder mens”, dus zeker ook voor mensen die met overheidsgezag zijn bekleed. Toch is het goed hierbij te overwegen dat de wet van *Exodus* 20 niet als universele regel voor alle volken is afgekondigd. Deze tekst heeft een plaats in het verbond tussen God en zijn volk en richt zich tot mensen die verlost zijn uit de slavernij – toen van Egypte, nu van de duivel. Deze wet vraagt om verbondsgehoorzaamheid.

Dat betekent dat deze wet vandaag niet rechtstreeks kan functioneren als document tussen overheid en volk in een samenleving waarin mensen van velerlei snit samenwonen. De oproep om ontzag voor God te hebben, komt weliswaar tot elk mens, maar die komt niet via het Wetboek van Strafrecht met daaraan verbonden strafsancities. Die vraagt geloof en bekering. Ieder mens, dus ook een gezagsdrager, wordt wel opgeroepen zelf volgens

SAMENVATTING

- Ons kernprogramma spreekt vier maal over gerechtigheid
- De Tien Geboden richten zich primair tot de kerk
- Met gerechtigheid wordt in de Bijbel vooral gedoeld op het opkomen voor kwetsbaren.

Dr. Jurn de Vries is oud-hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad* en oud-lid van de *Eerste Kamer*. In mei jl. promoveerde hij op 'Een theocratisch visioen. De verhouding van religie en politiek volgens A.A. van Ruler'. Momenteel is hij postdoc-onderzoeker aan de *Theologische Universiteit in Kampen*.

Gods geboden te leven, maar dit houdt nog niet in dat hij anderen met uiterlijke middelen (waarover de overheid ambtshalve beschikt) daartoe mag dwingen.

HOEDER VAN DE WET?

Het is daarom minder juist de overheid aan te duiden als „hoeder van de beide tafelen der wet”, zoals Calvijn in de *Institutie* deed² en zoals de Franse Geloofsbelijdenis van 1559 heeft overgenomen (artikel 39).³ Dat leidt namelijk tot de gevolgtrekking dat de overheid ook het dienen van andere goden en het maken van beelden van God of schepselen om die te vereren, zou moeten verbieden en straffen. We komen er ook niet uit door deze publieke taak te beperken tot de zogenaamde tweede tafel van de wet, want het laatste gebod richt zich niet op gedragingen, maar op onze innerlijke houding en daarover kan een wereldlijke rechter niet oordelen.

Wanneer de overheid rechtstreeks verantwoordelijk wordt geacht voor de naleving van de wet van God door haar onderdanen, ontstaat ook een te nauwe verstrengeling van kerk en staat. Deze hebben elk een onderscheiden ambt. De overheid beschermt de openbare orde in de samenleving, de kerkelijke ambtsdragers zijn hoeders van de zielen (Hebr. 13:17). Het is niet goed deze ambten te vermengen, doordat de kerk zich wereldlijke macht aanmatigt (zoals Rome in de Middeleeuwen) of de overheid macht over de kerk (zoals in Nederland tijdens de Republiek). Niet voor niets onderscheidt de Nederlandse Geloofsbelijdenis tussen de geestelijke regering (artikel 30v.) en de burgerlijke regering (art. 36). Beide hebben hun functie in afwachting van Christus' wederkomst (art. 37).

BIJBELSE GERECHTIGHEID EN CHRISTENUNIE

De betekenis van de Bijbelse gerechtigheid voor de politiek ligt in de eerste plaats in wat de overheid zelf doet in haar eigen beleid. Een belangrijk element daarin is, dat recht wordt gedaan aan wie onrecht heeft geleden. Zo kunnen we de zorg voor zwakken en kwetsbaren, in eigen land en in de Derde Wereld, voluit als een zaak van Bijbelse gerechtigheid beschouwen. Niet voor niets spreekt de Bijbel over het recht van de verdrukten (*Psalms* 146:7) en wordt de koning geschilderd als iemand die recht doet aan de zwakken, redding biedt aan de armen, maar de onderdrukker neerslaat (*Psalms* 72:4, 82:3, Jer. 22:3). Verder hoort daartoe dat de overheid integer is in

haar eigen handelen. Corruptie, steekpenningen aannemen past een gezagsdrager niet (Ex. 23:8, Deut. 16:19, Pred. 7:7); hij moet op dat punt het beeld van God vertonen (Deut. 10:17).

TEGEN MACHTSMISBRUIK

Het overheidsgezag is in handen gelegd van zondige mensen, die net als alle anderen vatbaar zijn voor het kwaad. Het beschikken over macht houdt de verleiding tot misbruik in. Daarom behoort ook tot de Bijbelse gerechtigheid dat in het staatsbestel waarborgen tegen machtsmisbruik zijn ingebouwd, zoals collegiaal bestuur (met onderlinge controle), openbaarheid en publieke verantwoording. Tot de taak van de overheid behoort ook het uitvaardigen van wetten, zodat de ongebondenheid van de mensen bedwongen wordt en alles in goede orde onder hen toegaat (NGB artikel 36). Het gaat hier om het waarborgen en beschermen van de menselijke samenleving. Zonder overheden en wetten zou iedereen doen wat goed is in zijn ogen (Recht. 21:25). Door haar wetten geeft de overheid het onderscheid tussen goed en kwaad aan voor zover dat op de onderlinge verhoudingen tussen mensen betrekking heeft.

ALLEEN UITERLIJK GEDRAG

Niet al het kwaad kan door de burgerlijke wetten bestreken worden. Het gaat om uiterlijk gedrag, maar de wet van God raakt ook ons hart. De strafwet richt zich tegen stelen en roven, maar er zijn ook vormen van diefstal die buiten het bereik van de strafwet vallen (Heid. Cat., antwoord 110). Ook een overheid die niet in God gelooft, heeft besef van goed en kwaad (Dordtse Leerregels III/IV, 4). Ongelovigen, die God als wetgever niet (er)kennen, leven vaak wel de wet van nature na. Ze bewijzen door hun daden dat wat de wet eist, in hun harten geschreven staat (Rom. 2:14,15). Deze wetsnaleving is niet toereikend om tot heilbrengende kennis van God te komen; de mens kan daarmee zijn eeuwig heil niet bewerkstelligen. Maar het kan wel dienen om een minimale orde in de samenleving aan te brengen en dat te meer naarmate meer rekening wordt gehouden met de geopenbaarde wil van God voor ons leven. Maar in alle eeuwen hebben ook ongelovige overheden blij gegeven van enig besef, welke menselijke gedragingen verboden en bestraft moeten worden, ook al maakten ze zich er zelf vaak aan schuldig.

DE POLITIEKE BETEKENIS VAN BIJBELSE GERECHTIGHEID LIGT IN DE EERSTE PLAATS IN WAT DE OVERHEID DOET IN HAAR BELEID. BELANGRIJK DAARIN IS, DAT RECHT WORDT GEDAAN AAN WIE ONRECHT HEEFT GELEDEN.

LIBERALE SLOGAN

Het is onmogelijk precies aan te geven waar deze oordelende taak van de overheid ophoudt en de eigen verantwoordelijkheid van de mens begint. De liberale slogan dat onze vrijheid ophoudt waar die van een ander wordt aangetast, is niet voldoende, omdat ze alleen over individuen spreekt. Er is ook een verantwoordelijkheid voor gemeenschappen (gezin, maatschappij) waarop de overheid de burgers mag aanspreken als zij daarin in ernstige mate tekortschieten.

Waar de grens ligt tussen openbaar belang en persoonlijke verantwoordelijkheid, zal naar tijd en cultuur verschillen. Maar in elk geval mag de overheid zich niet dwingend tussen de mens en God plaatsen. Geloof en bekering zijn voor ieders eigen rekening. De wet is er ook niet om de mensen te dwingen tot goed gedrag, maar om ze te weerhouden van slecht gedrag. Wel kan de overheid goed gedrag stimuleren door het te belonen (Rom. 13:3, 1 Petr. 2:14). Augustinus schreef al: „Door de wetten die tegen u ingesteld zijn, wordt u niet gedwongen goed te handelen, maar ervan weerhouden slecht te handelen. Want niemand kan goed handelen tenzij hij heeft gekozen, tenzij hij liefde heeft opgevat, hetgeen aan de vrije wil staat. Maar de vrees voor straffen dwingt.”⁴

STRAFRECHT EN KERKELIJKE TUCHT

Er ligt hier een principiële verschil tussen het overheidsstrafrecht en de kerkelijke tucht. De overheid straft de daad, ook als de zondaar berouw heeft, de kerk bestraft de verharding in de zonde en werkt daarmee aan bekering. In de Dordtse kerkorde werd dat zo uitgedrukt (art. 71): „Gelijkerwijs de Christelijke straf geestelijk is, en niemand van het burgerlijke gericht of straf der Overheid bevrijdt, alzo worden ook, benevens de burgerlijke straf, de kerkelijke censuren noodzakelijk vereist, om de zondaar met de Kerk en zijn naaste te verzoenen, en de ergernis uit de gemeente van Christus weg te nemen.” Zeker in deze tijd kan de kerk tucht oefenen over wat de overheid niet straft, en omgekeerd, als er sprake is van berouw, geen censuur toepassen, als de overheid wel straft. Ook de kerk oordeelt niet over wat in het hart van een mens leeft, maar wel over uitingen daarvan.

TIJDELIJKE WETTEN, EEUWIGE NORMEN

Augustinus leerde al onderscheiden tussen het aardse recht en de moraal. Het doel van de tijde-

lijke wet is de orde. Zij straft niet de zonde, maar de rechtsschending. Het recht wordt beheerst door de tijdelijke wet, de moraal door de eeuwige. Maar het recht mag volgens Augustinus nooit tegen de moraal ingaan, omdat de tijdelijke wet in de eeuwige haar norm vindt.⁵ De overheid handhaaft het recht, niet de moraal. De moraal komt pas binnen haar verantwoordelijkheid wanneer het samenleven van de mensen wordt aangetast; dan is het een zaak van recht geworden.

De overheid dient de moraal wel in het oog te houden. Goede overheden, schreef Augustinus, zijn traag in het straffen, maar gemakkelijk in het vergeven; passen straf toe om de bescherming van de staat, niet om hun haat te koelen; schenken vergiffenis niet om het kwaad ongestraft te laten, maar uit hoop op verbetering; zoeken voor de strenge besluiten waartoe zij vaak gedwongen worden, een tegenwicht in milde barmhartigheid en rijke weldaden.⁶ Ook Calvijn liet zich in deze geest uit. Hij kantte zich tegen de barse en wrede ruwheid van het strafrecht van zijn tijd. In de rechtbanken dient steeds mede zitting te hebben „die allerbeste raadgeefster der koningen de zachtzinnigheid, die oudtijds naar waarheid door iemand de voornaamste gave der vorsten genoemd is.”⁷

Zo leert de Bijbelse gerechtigheid zowel wat de overheid behoort te doen als wat zij behoort na te laten. Aan de christelijke politiek de opdracht hier goed te onderscheiden! ■

EINDNOTEN

- ¹ *De civitate Dei*, IV 4 en XIX, 21. Paus Benedictus XVI haalde in september bij zijn bezoek aan Duitsland deze woorden nog aan met verwijzing naar het nazi-regime.
- ² *Institutie IV*, xx 9. In de eerste uitgave van de *Institutie* (1536) komen deze woorden nog niet voor.
- ³ Het verdient de aandacht dat John Knox (Schotse Geloofsbelijdenis) en Guido de Brès (Nederlandse Geloofsbelijdenis), die beiden de Franse confessie als model gebruikt hebben, deze woorden niet hebben overgenomen.
- ⁴ A. Sizoo, *Augustinus over den staat*, Kampen 1947, 87. Eerlijkheidshalve moet worden vermeld dat hij zich ook wel anders heeft uitgelaten, namelijk toen hij de staatsdwang tegen kettens goedkeurde (Sizoo, 91v.).
- ⁵ Sizoo, 17v.
- ⁶ *De Civitate Dei*, V, 24.
- ⁷ Calvijn, *Institutie IV*, xx 10.

Bezwaren tegen d

JOHN MILBANK OVER GERECHTIGHEID EN CHRISTELIJK-SOCIAAL DENKEN

DOOR HENK-JAN PROSMAN

Bovenstaande titel bevat een overduidelijke verwijzing naar het geschrift van Isaïc da Costa. Dit om de eenvoudige reden dat een van de teksten over christelijke politiek van de Anglicaanse theoloog John Milbank getiteld is: *Against the resignations of the age*.¹ Da Costa spreekt over bezwaren tegen de geest der eeuw; Milbank richt zijn bezwaren tegen de gelatenheid der eeuw. De 'eeuw' is voor Milbank vooral het postmoderne tijdperk. Waar voor Da Costa de 19e eeuw en haar moderniteit het mikpunt was, biedt Milbank een vlijmscherpe analyse en kritiek van het postmoderne tijdsgewricht.² De postmoderne periode is gelaten, omdat de grote verhalen en ideologieën hebben afgedaan en regeringsleiders, politieke partijen en kerken geen werkelijk antwoord hebben op het eigenlijke grote verhaal van het postmodernisme: het neoliberalisme.

De allusie op Da Costa maakt het ook mogelijk Milbank voor de Nederlandse lezer enigszins te plaatsen: voor Milbank is maatschappelijke gerechtigheid een speerpunt van zijn theologiseren, maar dit wordt door Milbank niet verwoord in een activistisch vertoog, zijn denken is eerder wat elitair, en kan voor de Nederlandse lezer geplaatst worden in de geest van het Reveil. Een nadrukkelijk sociaal christendom, zonder het christendom te reduceren tot maatschappelijk handelen. Daarbij ook theocratisch en hoogliturgisch. Gereformeerd partijdenken en laagkerkelijk pragmatisme zijn Milbank vreemd. Bovenal is het denken van Milbank een pleidooi voor de christelijke gemeenschap. In de recente geschiedenis hebben we het heil afwisselend van de markt (het liberalisme) en de staat verwacht (het socialisme). Aan het einde van de ideologieën is het tijd om het verhaal dat door zowel socialisten als liberalen als reactionair is weggezet te heroverwegen: het christendom.

NEOLIBERALE TRIOMF

Waarom een artikel over Milbank en waarom Milbank over gerechtigheid? Vooral omdat Milbank op een zeer eigen en diepzinnige manier met de sociale, theologische en economische vragen van onze tijd bezig is. Dat is een zeer spannend denken, omdat niemand weet hoe Westerse samenlevingen zich de komende jaren gaan ontwikkelen. Deze postmoderne cultuur is vrijer dan ooit. Volgens sommigen zelfs zo vrij dat het atheïsme op zijn retour is en er weer volop kansen zijn voor christelijke rechtvaardigheid. Milbank wantrouwt dit optimisme. Weliswaar biedt de postmoderne cultuur volop openingen voor geloof en christelijke politiek, maar dit neemt niet weg dat er één ideologie is die glorieert in onze tijd en dat is het neoliberalisme. In de Britse context is het vooral het New Labour van Tony Blair dat Milbank verantwoordelijk houdt voor de verloochening van sociale gerechtigheid.

SECULARISATIE ALS KERNPROBLEEM

Voor Milbank is er dus een betere analyse nodig van

le geest der eeuw

het postmoderne tijdperk. Het postmodernisme bevrijdt ons niet van de ideologieën van de moderniteit, maar is hier de meest geavanceerde vorm van. De postmoderne periode begon goed en wel met het ineenstorten van het communisme (een onmisbare anti-bondgenoot die het kapitalisme een schijn van rechtvaardigheid gaf) en bracht het neoliberaal denken. Het had ook het moment kunnen zijn om de christelijke wortels van de Europese cultuur te hervinden. Is de huidige stuurlaai van de EU een indirect gevolg van deze koers? Jarenlange privatisering zonder investeringen in de gemeenschap? Tegen het optimisme van een 'terugkeer van de religie' poneert Milbank de secularisatie als het kernprobleem van Westerse samenlevingen. Volgens Milbank kunnen we in de postmoderne tijd precies waarnemen wat de essentie van de moderniteit is. Na het einde van de grote verhalen blijft een seculier liberalisme over.

De secularisatie is dus in de postmoderne periode niet voorbij, maar bereikt haar hoogtepunt. Milbank verwerpt de gevestigde definitie van secularisatie als een proces van verdwijnende religie. In deze dominante visie is de secularisatie niet slechts het verdwijnen van een religieuze laag van de Europese cultuur, waarna het seculiere overblijft. Secularisatie is vooral de constructie van een bepaald cultuurideaal en was van meet af aan een grotendeels theologische onderneming. Deze these heeft hij uitgewerkt in zijn hoofdwerk *Theology and Social Theory*.⁴

OMGEKEERDE SECULARISATIETHEORIE

Milbank onderscheidt drie bronnen van seculariteit. Ten eerste maakte de theologie van het laatmiddeleeuwse nominalisme een seculiere cultuur mogelijk. In het nominalisme is God vooral door middel van zijn wil en macht verbonden met de wereld en verdwijnt de middeleeuwse gedachte dat de werkelijkheid participeert aan het zijn van God. Wil en macht zullen dan ook de belangrijkste ingrediënten worden van de vroegmoderne verhandelingen over politiek, soevereiniteit en samenleving.

Daarmee is de tweede bron van de moderne seculariteit benoemd: het politieke denken van Thomas Hobbes en Hugo de Groot, waarin niet alleen de politiek als wetenschap wordt uitgevonden, maar ook het object van die wetenschap, namelijk de samenleving. De derde bron van moderne seculariteit ziet Milbank in het denken van Machiavelli.

SAMENVATTING

- John Milbank bedrijft theologie tegen de achtergrond van de ideologische crisis van Westerse democratieën.
- Het socialisme streefde naar rechtvaardigheid maar bracht geen vooruitgang.
- Het liberalisme bracht vooruitgang, maar zonder rechtvaardigheid
- Zijn denken over het belang van de kerk als unieke gemeenschap kan ook aan ons politiek debat een impuls geven.

Dr. Henk-Jan Prosman is theoloog.

Hij promoveerde in 2011 op een proefschrift over de betekenis van het postmodernisme voor het begrip seculariteit. Hij is werkzaam in het voortgezet onderwijs en is voorzitter van de Christen-Unie in zijn woonplaats Woerden.

Machiavelli liet de christelijke deugdenleer geheel achter zich en herdefinieert politiek in termen van instrumentele manipulatie.

Het ontstaan van een seculiere cultuur is niet de verwerkelijking van iets dat reeds in de joods-christelijke traditie lag besloten, zoals liberale theologen nogal eens beweren, maar is een constructie die bestaat uit bepaalde theologische en neo-pagane elementen. Milbank ontwikkelt dus een omgekeerde secularisatietheorie, die onder secularisatie vooral verstaat een sacralisering van de wereld die niet meer relatief is ten opzichte van een transcendente werkelijkheid. De belangrijkste producten van deze constructie zijn het kentheoretische subject, de moderne natie-staat en de politieke economie.

ONHEILSPELLEND

Dit idee van de moderne seculiere samenleving als constructie is een belangrijke pijler van Milbanks denken. Een tweede pijler is zijn these over de aard van de postmoderne cultuur. De postmoderniteit is volgens Milbank geen werkelijke kritiek op de moderniteit. Veeleer is zij de radicalisering van het moderne, seculiere denken. De moderniteit claimde nog kennis over de immanente werkelijkheid; de postmodernen wijzen zelfs deze kennis van de hand als een overschatting van het menselijke kenvermogen. Dit geeft aan het postmoderne begrip van de wereld een buitengewoon onheilspellend karakter.

Het postmoderne denken zal immers elke kennisclaim en elke morele beoordeling als voorlopig of als bevooroordeeld van de hand moeten wijzen. In postmoderne theorieën wordt dit wel het principe van de differentie genoemd. Elke oordeel moet opgeschort worden vanwege de ontoereikendheid van onze kennis. Het christelijke, orthodoxe denken is in dit opzicht bescheidener dan het postmoderne denken. Het christelijke denken houdt vol dat het goede en het ware slechts ten dele - op de wijze van de analogie - gekend kunnen worden, maar dat hoeft niet te lijden tot scepsis. Wanneer differentie als een noodzakelijk aspect van het kennen wordt gezien, heeft deze geen morele betekenis. Om goed te handelen is het ook nodig dat het goede kenbaar is. Milbank argumenteert dus pragmatisch voor de christelijke prioriteit van het goede, tegenover het postmoderne differentiedenken dat elke uitspraak over het goede noodzakelijkerwijs opschort. Hiermee is een eerste schets van Milbanks visie op gerechtigheid gegeven. In de moderniteit wordt de economische en politieke werkelijkheid op een bepaalde manier gestructureerd. Een werkelijk christelijk denken zal zich hiervan bewust moeten zijn en de veronderstelling van de moderne politiek problematiseren. In het postmoderne discours worden de kentheoretische ambities van de moderniteit ontmaskerd en wordt gerechtigheid ondergeschikt gemaakt aan een 'erkenning van verschil' en een formeel vrijheidsbegrip.

SPIEGELZAAL

Milbanks denken over de politiek is te verstaan als een kritiek op het monisme dat in de moderne tijd opkomt. Oorspronkelijk betekende seculariteit dat er een onderscheiding was tussen het seculiere en het sacrale. Dit speelt in de moderniteit geen rol meer. De mens leeft nu alleen in het seculiere domein. Terwijl volgens velen de secularisatie een proces van pacificatie was, waarin het gewelddadige potentieel van het christendom werd beteugeld, redeneert Milbank precies andersom. In het afstand nemen van het christendom, als een willekeurige godsdienstige identiteit, moet de staat de aard van het samenleven bepalen. Aangezien het liberalisme hier geen inhoudelijke uitspraak over kan doen, wordt de aard van de politiek formeel en procedureel. Milbank vergelijkt dit met een spiegelzaal, die alles oneindig representeert, maar die in het midden leeg is. De verschillende ideologieën van de 18e en 19e eeuw

(nationalisme, historisme) ziet Milbank als surrogaten om deze leegte op te vullen. Juist de secularisatie maakt op deze wijze de sacralisatie van het politieke mogelijk, zoals in het marxisme, fascisme en nazisme ook gebeurd is.

LIBERALISME EN STRIJD

De claim dat het liberalisme een vreedzame co-existentie van verschillen mogelijk maakt, wordt door Milbank dus weersproken. Het liberalisme is niet zozeer het antwoord op (religieus) geweld, maar structureert voor het eerst de aard van het samenleven als competitie en strijd, zoals vooral bij Hobbes het geval is. De secularisatie te verstaan als een pacificatie van de westerse samenleving is alleen mogelijk vanuit het vooroordeel dat de religie obscuur is en latent gewelddadig, terwijl het sociale transparant is en rationeel. Milbank ziet de postmoderniteit als het moment om de rol van de religie te heroverwegen. De postmoderne doelloosheid zou juist gebaat kunnen zijn bij een meer substantiële benadering van politiek en economie.

GERECHTIGHEID ONDER DRUK

Een tweede karakteristiek van het denken van Milbank over gerechtigheid is dat van meet af aan in het moderne denken, de gerechtigheid onder druk staat. Het liberalisme – uiteindelijk de meest succesvolle loot van de Verlichting – was geen antwoord

EINDNOTEN

- ¹ John Milbank, *Against the Resignations of the Age*. In: McHugh, Francis P. en Natale, Samuel M. (red.) *Things old and New. Catholic Social Teaching Revisited*. (Lanham: University Press of America. 1993)
- ² Over het verband van postmoderniteit en seculariteit publiceerde ik eerder dit jaar mijn dissertatie, waarin ik naast Milbank ook het denken van Richard Rorty en Gianni Vattimo analyseer. Zie: Henk-Jan Prosman, *The Postmodern Condition and the Meaning of Secularity. A Study on the Religious Dynamics of Postmodernity*. (Utrecht: Igitur Publishing 2011). <http://www.uu.nl/igitur>
- ³ John Milbank, *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason*. (Londen: Blackwell 1990)
- ⁴ Zie voor deze gedachtenwisseling: James K.A. Smith. *Introducing Radical Orthodoxy. Mapping a post-secular theology*. (Grand Rapids: Baker Academic, 2004)
- ⁵ Jan Tromp, Terug naar de romantische politiek. Een interview met theoloog Phillip Blond. In: *De Volkskrant* 5 juni 2010. Blond schreef een boek met de veelzeggende titel *Red Tory*.

'NU IS HET MOMENT OM DE ROL VAN DE RELIGIE TE HEROVER- WEGEN. DE POSTMODERNE DOELLOOSHEID KAN JUUST GEBAA- T ZIJN BIJ EEN MEER SUBSTANTIËLE BENADERING VAN POLITIEK EN ECONOMIE'

op het vermeende onderdrukkende karakter van het christendom, maar structureerde nu juist het samenleven als competitie en concurrentie voortkomend uit vermeende natuurlijke behoeften.

Velen zullen de kritiek van Milbank op het liberalisme delen en vanuit deze kritiek kiezen voor het socialisme. De bevrijdingstheologie kwam in de jaren zestig op en sloot nauw aan op neomarxistische analyses van het kapitalisme. Milbank vindt dit geen begaanbare weg. Volgens hem wordt in de bevrijdingstheologie de christelijke sociale leer ondergeschikt gemaakt aan een meer universeel principe van bevrijding en emancipatie. Juist hier werkt Milbank uit wat gerechtigheid betekent.

CHRISTELIJK MARXISME

Volgens Milbank is er een probleem met een christelijk Marxistische verbinding van geloof en socialisme. In het christelijk marxisme komt vrijheid in de plaats van gerechtigheid en dialectiek in de plaats van ethiek. Christelijk marxisme gaat ervanuit dat er een utopisch punt is waarop mensen bevrijd zullen zijn van alle heteronomie. Dit doel heiligt de middelen en de ethiek wordt aan dit proces ondergeschikt gemaakt. In de lijn van de socialist Proudhon pleit Milbank voor de prioriteit van de gerechtigheid. Gerechtigheid kan niet ondergeschikt worden gemaakt aan de gemeenschap. De politieke gemeenschap is daar waar gerechtigheid wordt gedaan. Om waarlijk gerechtigheid te kunnen doen is het niet voldoende de onderdrukkende aspecten van de samenleving te weerstaan. Het gaat Milbank om een meer oorspronkelijke aanname waarin 'het sociale' zelf al als een seculier domein wordt verstaan dat nadrukkelijk als alternatief voor het christelijke begrip van gemeenschap is bedoeld. Elke poging om eerst een seculier domein, een samenleving te omschrijven - waarin de kerk dan een plaats zou toekomen - miskent dat het christelijk geloof zelf reeds een samenlevingsvorm, een sociale theorie is.

CHRISTELIJK-SOCIAAL?

Is Milbank een christelijk-sociaal denker? Het bovenstaande doet vermoeden dat Milbank geen heil meer verwacht van het socialisme. Milbank schrijft nadrukkelijk in de context van een crisis van het socialisme. Het huidige welvaartssocialisme is in niets meer te onderscheiden van kapitalisme. Dit is niet verwonderlijk, omdat zowel het socialisme als het kapitalisme theorieën zijn die het menselijk handelen

verklaren vanuit economische verhoudingen. Toch is Milbank pleitbezorger van een vorm van socialisme. Als er één aspect is van het socialisme dat Milbank waardeert is het wel dat de gemeenschap primair is en niet het individu, zoals in het liberalisme. In zijn spreken over het socialisme benadrukt Milbank dat het oorspronkelijke socialisme juist sterk christelijk geïnspireerd was. Het is deze lijn van denken die Milbank - vooral in het spoor van John Ruskin - exploreert.

KRITIEK OP NEOCALVINISME

Wat kunnen wij met het denken van John Milbank voor een hedendaagse christelijke politiek? In een reactie op de gereformeerde theoloog James Smithii kritiseert hij de eenzijdigheid van een Kuyperiaanse lijn in het denken over christelijke politiek. In het neocalvinisme vinden we een nadruk op de onderscheiding van levenskringen. In een tijd van voortschrijdende secularisatie kan dit ertoe leiden dat christenen zich opsluiten in hun eigen kring en de samenleving als geheel uit het oog verliezen. Een tweede punt van belang is dat Milbank sterk historisch denkt. In het neocalvinisme wordt juist statisch gedacht in termen van schepselmatige kringen. De secularisatie komt hierdoor niet scherp in beeld als kernprobleem van de christelijke politiek. Heeft het christendom algemene relevantie, of is het slechts de overtuiging van een minderheid?

PHILLIP BLOND

Milbank doorbreekt een traditioneel links - rechts denken en laat zien dat een waarlijk christelijk-sociaal denken deze vertrouwde distincties overstijgt. Hoewel Milbank een vorm van christelijk socialisme nastreeft, staat hij in Groot-Brittannië, met zijn nadruk op traditionele waarden en gemeenschappen, juist dicht bij de huidige conservatieve regering. Zijn leerling Phillip Blond wordt zelfs gerekend tot de kring van adviseurs rond de Britse premier David Cameron.⁵

Een christelijk-sociaal denken zal volgens Milbank primair een kerkelijk denken zijn, vanuit de gemeenschap die de kerk reeds is, worden verbindingen gelegd met de cultuur. Het gaat om de zichtbare aanwezigheid van de kerk in deze wereld. Deze meer theocratische lijn van denken is volgens mij de belangrijkste uitdaging voor het huidige christelijk-sociale denken. ■

Ruim baan voor gerechtigheid in een seculiere tijd

DOOR GEERT JAN SPIJKER

De ChristenUnie wil zich inzetten voor gerechtigheid in het publieke domein. Maar wat is gerechtigheid en hoe kan dat vormgegeven worden in onze seculiere tijd?

De boeken van Tim Keller en Charles Taylor kunnen behulpzaam zijn bij het beantwoorden van die vragen. Ergens is het wat oneerbiedig om het monumentale *Een seculiere tijd* van Taylor samen met een ander boek te bespreken. Maar met het vooruitzicht op een uitgebreidere WI-publicatie naar aanleiding van zijn studie moet het kunnen. Centraal bij beide auteurs staat het gesprek met deze tijd. En zoals dat gaat met een goed gesprek, wordt er eerst aandachtig geluisterd. Wat leeft er in onze cultuur? Wat betekent het voor christenen om te leven in een seculiere omgeving? Beide auteurs ontmaskeren dogma's van het dominante secula-

risme, maar zijn evengoed kritisch naar christenen. Wat kan de ChristenUnie leren van een protestantse theoloog en een katholieke filosoof?

KELLER: ZELFKRITIEK

Tim Keller (predikant in New York) werd bekend bij een breed publiek door zijn apologetische boek *In alle redelijkheid* (2008). *Ruim baan voor gerechtigheid* is wederom een voltreffer. Zijn passie voor het onderwerp, jarenlange pastorale ervaring en brede intellectuele vorming komen prachtig samen en maken het boek tot een overtuigend geheel. Zijn boodschap is kortweg: recht doen hoort bij

DOOR RICHARD STEENVOORDE

Het denken van Thomas van Aquino (1225-1274) heeft onmiskenbaar een grote invloed gehad op het politieke denken. Die invloed ligt opmerkelijk genoeg niet in de middeleeuwen zelf, maar aan het eind van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw. Maar hoe kwam dat? En is zijn denken vandaag nog relevant?

CONTEXT: DE DERTIENDE EEUW

Sinds de moord op Thomas Becket in 1171 en de geboorte van Thomas van Aquino in 1225 was de situatie in Europa er niet rustiger op geworden. De crisis in de Europese politiek en cultuur leek zich te verstevigen. Voor de poorten van Europa stond de dreiging van een zelfbewuste islam. Binnen de poorten werd de christelijke cultuur bedreigd door ketterijen. In Frankrijk was de Midi in de greep van een beweging die later zou worden aangeduid als 'de kartharen'. De oude (hervormde) kloosterordes wisten zich geen raad met de ontwikkelingen. Nieuwe vormen van religieus leven kwamen op en lieten zich op straat zien: Fransiscanen en Dominicanen.¹ Kruistochten werden afgewisseld met de strijd van de Duitse keizer om de pausen naar zijn hand zetten. De Franse koning was bereid om de kerk te helpen, maar alleen als het zijn eigen macht over de kerk zou versterken.²

Thomas werd geboren in het kasteel van Roccasecca in Italië. Zijn familie had politieke ambities en stond aan de kant van de keizer.³ Omstreeks 1230 werd Thomas naar de Benedictijner abdij van Montecassino gestuurd waar hij 8 jaar lang zou studeren. Maar de abdij werd het middelpunt van de strijd tussen keizer en paus en werd in 1239 bezet. Thomas' ouders sturen hem dan naar een opleiding in het door de keizer geregeerde Napels. Napels kende in die tijd een bruisende wetenschappelijke cultuur. Hier kwam Thomas in aanraking met het Griekse denken van Aristoteles, de islamitische filosofie van Abu 'l-Walud Muhammad ibn Ahmad ibn Rushd (1126-1198), beter bekend als Averroes, en de Joodse filosofie van Maimonides (1135-1204). Ook maakte hij kennis met de Orde der Predikheren (Dominicanen). De idealen van de Dominicanen, armoede, onderwijzen en prediking, bevielen

De

Thomas. Zijn familie probeerde hem nog tegen te houden, maar Thomas zette door en werd Dominicaan.

EEN DOMME OS

Al vrij snel werd Thomas naar Parijs gestuurd om daar verder te studeren. Hij was op dat moment een stevig gebouwde kerel die in ieder gezelschap opviel. Maar wat nog meer opviel was zijn afzijdig-

domme OS

DE INVLOED VAN THOMAS OP ONZE SOCIALE RECHTSSTAAT. MIDDELEEUWSE BIJDAGEN AAN DE RECHTSSTAAT (DEEL 3)

heid van iedere discussie. Zijn medestudenten begonnen zich af te vragen of hij eigenlijk wel iets begreep van wat er tijdens de colleges gezegd werd en gaven hem de bijnaam 'de domme os'. Een anekdote uit die tijd vertelt hoe een medestudent trachtte Thomas de grondbeginselen bij te brengen van de logica. Hij sprak daarbij zoals een volwassene tot een peuter. Thomas bedankt hem voor zijn uitleg en de student ging onverdroten

verder. Totdat hij bij een passage kwam waar hij zelf nog niet helemaal uit was. Thomas merkte het ongemak en was lang stil. Uiteindelijk, zo schreef een biograaf, "overwon zijn liefde voor waarheid zijn bescheidenheid". Voorzichtig suggereerde Thomas, al hikkend en stamelend, een oplossing, die de juiste was, de student in verbijstering achterlatend.⁴ Ook de docent, Albertus Magnus (1200-1280) begon in te zien dat de stille student bijzondere gaven

had. Tegen een aantal studenten die de spot met Thomas dreven merkte hij op “Jullie kunnen hem een domme os noemen. Maar ik zeg je dit: deze domme os zal eens zo luid brullen dat het de hele wereld zal vullen”.⁵

Tijdens zijn leven schreef Thomas één echt politiek werk: *De Regno*, een vorstenspiegel voor de koning van Cyprus (1267). Daarnaast schreef hij de *Summa contra Gentiles*. Aan het eind van zijn leven werkte hij aan een leerboek voor jonge studenten. Het is dit leerboek, de *Summa Theologica*, dat het meeste invloed zou gaan hebben op het katholieke politieke denken van de 19e en 20e eeuw.

GELOOF EN REDE

In de *Summa Theologica* heeft Thomas geprobeerd om een synthese van het christelijk filosofisch en theologisch denken te maken. In deze synthese maakte hij ook gebruik van het herontdekte werk van Aristoteles, Averroes en Maimonides. Met name het gebruik van Aristoteles werd gewantrouwd. Dat was niet omdat hij een pre-christelijke filosoof was. Chesterton wijst erop dat tot die tijd de Griekse filosofie van Plato, via de kerkvaders, het kerkelijk denken op allerlei fronten had beïnvloed. Deze Platoonse geest had echter ook een negatieve keerzijde voor het kerkelijk denken. De theologie en de opvattingen over God begonnen te vergeestelijken. Dat wil zeggen, de geestelijke aspecten werden positief gewaardeerd, en de menselijke dimensie werd negatief beoordeeld of verdween zelfs geheel uit beeld. Op grond van Aristoteles koos Thomas voor een andere aanpak. Hij begon het denken bij concrete ervaringen en waarnemingen. Zijn theologie en filosofie gaat uit van een positieve waardering van menselijke ervaringen en waarnemingen (vandaar dat hij ook niet-christenen citeert) en een rationele aanpak van het denken. Voor hem hoorden geloof en rede bij elkaar: *fides et ratio*.

WETTEN EN GRENZEN

Eén van de kerntaken van de politiek is het zorgdragen voor goede wetgeving. Maar wat is goede wetgeving? Om die vragen te beantwoorden moeten we eerst vaststellen wat Thomas bedoelt als hij in de *Summa Theologica* spreekt over de wet. Een wet is volgens Thomas een bepaalde regel en maat van handelingen waardoor iemand wordt aangezet of van handelen wordt afgehouden. De wet vindt zijn oorsprong in de menselijke rede.

De rede wil namelijk altijd zaken ordenen met het oog op een bepaald doel.⁶ Deze opvatting wordt gekleurd door het natuurrecht. Natuurrecht, kort en goed, is recht dat van nature, zonder menselijk toedoen, geldt. Volgens Thomas kan de menselijke rede dit natuurrecht ontdekken en vervolgens in het wetgevingsproces toepassen.

- Wat is het uiteindelijke doel van de wet? Hier maakt Thomas een vergelijking met de goddelijke wet. Het doel van de goddelijke wet is om de mensvriendschap te laten sluiten met God. Het doel van de menselijke wet is om vriendschap tussen mensen mogelijk te maken.⁷

- Het recht van het politieke gezag om wetten uit te vaardigen berust op sociale behoeften die onlosmakelijk aan de menselijke natuur zijn verbonden en niet alleen op de slechte neigingen die aan de zondeval zijn te wijten.⁸ Volgens Thomas heeft een wet eerst en vooral betrekking op het gemeenschappelijke goede van mensen (*bonum commune*). Daarom meent hij ook dat de gehele gemeenschap, of in ieder geval een behartigend deel, betrokken moet zijn bij het vaststellen van de wet.⁹

Wetten moeten rechtvaardig zijn. Onrechtvaardig zijn wetten die in strijd zijn met wat goed is voor de mens. Daarom kunnen onrechtvaardige wetten bij Thomas het geweten niet binden. Dit idee hebben Luther en Calvijn verder uitgewerkt bij het denken over een recht van verzet. Ook dominee Martin Luther King (1929-1968) beriep zich bij zijn oproepen tot burgerlijke ongehoorzaamheid regelmatig op Thomas in de strijd voor gelijke burgerrechten voor zwarte Amerikanen.¹⁰

Er zijn ook grenzen aan het wetgevingsproces en het optreden van de politiek. Volgens Thomas gaat de politiek niet over alles. Er zijn terreinen waar de staat zich niet in kan en mag mengen.¹¹ De mens is er niet voor de staat, maar de staat voor de mens.

VEROORDELING, VERGETELHEID EN HERONTDEKKING

Velen zagen het denken van Thomas als een bedreiging. De controversie begon al tijdens zijn leven, maar werd steviger na zijn dood. In 1277 werden veel van zijn opvattingen veroordeeld door de bisschoppen van Parijs en Canterbury. Na zijn heiligverklaring in 1323 werden deze veroordelingen weer ongedaan gemaakt. Kort daarop werden de werken van Thomas de officiële leer binnen de

‘DANKZIJ ZIJN KENNIS VAN THOMAS WIST BISSCHOP MUSKENS HET PUNT TE MAKEN DAT ER OP ALLE GOEDEREN VAN DE AARDE EEN SOCIALE HYPOTHEEK RUST EN DAT HET RECHT OP LEVEN BELANGRIJKER IS DAN HET RECHT OP EIGENDOM’

Dominicaanse Orde. Maar het was toen slechts één van de mogelijkheden in het kerkelijk denken. In de veertiende eeuw was er een strijd tussen de Thomisten, de Scotisten (die de opvattingen van Johannes Duns Scotus volgden), de volgelingen van Giles van Rome – samen de *via antiqua* genoemd –, en de opvattingen van de nominalisten – die bekend stonden als de *via moderna*.¹²

Op politiek vlak betekende deze strijd een desintegratie van de katholieke synthese. Deze werd versterkt door politieke ontwikkelingen (de val van Constantinopel in 1453, de opkomst van de steden en het verval van de macht van de pausen). Bijna overal verdween het denken van Thomas onder de lagen stof van de geschiedenis. Deze situatie duurde tot 1879.

In de 19e eeuw zag de rooms-katholieke kerk zich steeds indringender voor de vraag gesteld hoe zij zich tot de moderne tijd, de cultuur, de filosofie en de (Bijbel)wetenschappen moest verhouden. Grote maatschappelijke processen zoals de eenwording van Italië (en het daarmee gepaard gaande verlies van de pauselijke staten), de industrialisatie en het opkomend Marxisme voerden de druk op. Was het nog mogelijk om een eigen christelijk – katholiek – geluid te laten horen? De eerste encycliek van paus Leo XIII (1878-1903) stelt hierover indringende vragen. Een jaar later komt het eerste antwoord: de kerk moest op zoek naar een synthese met behulp van de methoden van Thomas van Aquino (encycliek *Aeterni Patris*).

SOCIALE LEER

Eén van de eerste toepassingen van het denken van Thomas is in het antwoord van de Rooms-katholieke Kerk op de Sociale kwestie. In 1891 schrijft Paus Leo XIII dan een eerste encycliek over de sociale kwestie: *Rerum Novarum* (Over de nieuwe dingen). Deze encycliek werd de opmaat voor een nieuwe manier van een katholieke betrokkenheid bij de wereld: de Sociale Leer. In datzelfde jaar sprak Abraham Kuiper het eerste Christelijk Sociaal Congres toe. De kerken konden zich niet langer afzijdig houden van het lot van de arbeiders.¹³

Vooraf in de eerste encyclieken, waarmee de grondslag voor de sociale leer werd gelegd, speelde het denken van Thomas een grote rol. *Rerum Novarum* zette zich af tegen het socialisme, maar kwam ook met een eigen, op Thomas geënte, theorie van eigendomsrechten. In deze visie is

SAMENVATTING

- Stille theoloog richtte politieke filosofie op het algemeen welzijn (*bonum commune*)
- Uiteindelijk doel menselijke wetten is het bevorderen van vriendschap
- Mensenrechtenverdrag en 'broodje van Muskens' zijn concrete uitwerkingen.

Mr. Dr. Richard A.J. Steenvoorde is *Jurist voor de RK-kerkprovincie en Visiting Fellow Blackfriars Hall, Universiteit van Oxford.*

Dit is aflevering 2 in een serie over middeleeuwse bijdragen aan onze rechtsstaat. De serie beoogt aan te tonen dat de middeleeuwen een belangrijke periode is geweest voor het huidige politieke denken en voor onze democratische rechtsstaat. Veelal wordt de middeleeuwse bijdrage ontkend of genegeerd. In deze serie probeert Richard Steenvoorde deze vergeten geschiedenis voor een breder publiek te ontsluiten.

eigendom belangrijk en zelfs noodzakelijk voor het menselijk leven. Tegelijkertijd is het eigendomsrecht niet absoluut.¹⁴ Hierin volgt Thomas de vermaning uit 1 *Timóteüs*:

“Vermaan de rijken van deze wereld dringend niet hoogmoedig te zijn en hun hoop niet te stellen op ongewisse rijkdom, maar op God die ons rijkelijk te genieten geeft. Zeg hen dat zij wel doen, zich verrijken door goede daden en vrijgevig zijn en milddadig.”

In plaats van eigendom van de rijken af te nemen (wat het communisme voorstond) riep de kerk de rijken op hun verantwoordelijkheid voor de armen te nemen, omdat zij slechts rentmeesters waren van hun rijkdom. Daarnaast formuleerde *Rerum Novarum* een recht van arbeiders om zich te verenigen in vakbonden, een eigen rechtstheorie en opvattingen over de rol van de Staat.

Rerum Novarum had grote invloed op het denken en doen van de priester Hermanus Schaepman (1844-1903) die in 1880 in de Tweede Kamer werd verkozen en trachtte katholieke kamerleden te verenigen in een politieke partij. Schaepman en zijn geestverwanten verwierpen de klassenstrijd en verdedigden de samenwerking tussen werkgevers en arbeiders. Zij kwamen op voor het recht van

een vrije kerk en vrije scholen en verenigingen.¹⁵ De door het Thomisme geïnspireerde sociale leer van de kerk zou tot de jaren zestig de grondslag van de Rooms-Katholieke Staatspartij (later de KVP) vormen. Ook in andere landen in Europa kreeg de sociale leer een directe vertaling in de opkomende christen-democratische partijen.¹⁶

MENSENRECHTEN (MARITAIN)

Na de Tweede Wereldoorlog zou het denken van Thomas een nieuwe politieke arena betreden, namelijk dat van de mensenrechten. Dit was het werk van de Franse filosoof en diplomaat Jacques Maritain (1882-1973). Maritain is daardoor misschien wel de meest invloedrijke Thomist van de twintigste eeuw. Centraal in het denken van Maritain stond de menselijke waardigheid.¹⁷ Van Thomas had hij geleerd dat er een zekere balans moet zijn tussen de waardigheid en het recht van het individu en het recht van de gemeenschap.

Redenerend vanuit de waardigheid van ieder mens stelt Maritain dat een goede samenleving van vrije mensen vier kenmerken kent.¹⁸ Ten eerste is ze personalistisch, mensen zijn personen die leven in gemeenschap. Hun waardigheid gaat boven de gemeenschap uit. Ten tweede kunnen mensen niet los van de gemeenschap gezien worden. Personen neigen van nature tot samen leven en samen werken. Ten derde is een samenleving pluralistisch. Een mens ontwikkelt zich niet binnen één gemeenschap, maar binnen een onuitputtelijke reeks van gemeenschappen: het gezin, de kerk, de school, de sportvereniging... Sommige van deze gemeenschappen vallen binnen het bereik van de staat, andere stijgen er boven uit. Tenslotte is een samenleving christelijk. Dat betekent niet dat iedereen christen hoeft te zijn, maar wel dat zij God erkent als de primaire bron van de politieke samenleving en alle mensen.

In 1948 werd Maritain door Frankrijk als vertegenwoordiger naar Amerika gezonden voor de UNESCO-vergadering die de opdracht had een Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens op te stellen. De grote vraag waar de deelnemers uit de verschillende landen voor stonden was wat de grondslag zou moeten zijn voor universele mensenrechten? Verschillende theorieën werden geopperd, maar de deelnemers konden het niet eens worden. De Nederlandse delegatie wilde bijvoorbeeld dat er verwezen zou worden naar een hemelse grond-

slag, maar dit was voor niet-Christenen onaanvaardbaar.¹⁹ Ook Maritain's opvattingen over de christelijke grondslag voor het politieke gezag leken onaanvaardbaar. Geïnspireerd door Thomas kwam Maritain tot de volgende aanpak. Hij stelde dat het geen zin had om een overeenstemming te krijgen over de theoretische grondslagen voor het respect voor menselijke waardigheid en de mensenrechten. Maar het was wel mogelijk om in concrete gevallen overeenstemming te bereiken over welke concrete zaken noodzakelijkerwijs beschermd of verboden zouden moeten worden:

Tijdens een der vergaderingen ... waarop de Rechten van de mens werden besproken, merkte iemand vol verbazing op dat verdedigers van radicaal tegenovergestelde ideologieën tot een overeenkomst waren gekomen over een reeks van rechten van de mens. Ja, wij zijn het over deze rechten eens, antwoordden ze, op voorwaarde dat men ons niet vraagt waarom. Want bij dit 'waarom' begint de onenigheid.²⁰

Het concept van de menselijke waardigheid werd hierbij een linguïstisch symbool dat meerdere gezichtspunten kon bevatten waardoor een concreet politiek statement kon worden gemaakt op een klaarblijkelijk gedeelde grondslag. Dit maakt menselijke waardigheid niet tot een 'hol' begrip, maar juist een overvol begrip omdat er zoveel verschillende invullingen aan kunnen worden gegeven.²¹ Niemand, ook de christenen niet, werd hierdoor gedwongen om zijn eigen overtuiging op te geven. Tegelijkertijd lag er bij iedere levensovertuiging nu de opdracht om uit te leggen hoe zij de mensenrechten konden steunen.²²

HET BROODJE VAN MUSKENS

In 1996 baarde bisschop Tiny Muskens van Breda groot opzien in de media, en veel ergernis in de politiek, toen hij iets herhaalde dat hij op de lagere school al had geleerd: "Als iemand zo arm is dat hij vandaag zichzelf en zijn kinderen niet in leven kan houden, dan mag hij van Onze Lieve Heer een broodje wegpakken."²³

Was dit een onhandige uitglider van een net geïnstalleerde bisschop? Werden hier de grenzen tussen kerk en staat overschreden? Het land leek even te klein. Toch deed de bisschop niets anders dan herhalen wat de Thomas al opgemerkt had, namelijk dat in uiterste noodzaak alle bezit gemeenschappelijk is.²⁴ Ook de Katechismus van

‘VELEN ZAGEN HET DENKEN VAN THOMAS TIJDENS EN NA ZIJN LEVEN ALS EEN BEDREIGING. IN 1277 WERDEN VEEL VAN ZIJN OPVATTINGEN VEROORDEELD DOOR DE BISSCHOPPEN VAN PARIJS EN CANTERBURY.’

de Rooms-Katholieke Kerk houdt dit standpunt vast en stelt dat het moet gaan om een dwingende en klaarblijkelijke noodtoestand, waarbij het enige middel om te voorzien in onmiddellijke en essentiële behoeften (voedsel, kleding, huisvesting) erin bestaat om te beschikken over en gebruik te maken van de goederen van derden.²⁵ Dankzij zijn goede kennis van Thomas wist de bisschop het punt te maken in het publieke debat dat er op alle goederen van de aarde een sociale hypotheek rust en dat het recht op leven belangrijker is dan het recht op eigendom. De felle reacties van premier Kok en Frits Bolkestein hielpen vervolgens om de discussie verder op gang te brengen.²⁶

BETEKENIS VAN THOMAS VANDAAG

Is er, los van incidenten en spraakmakende personen, structureel meer te verwachten van het denken van Thomas van Aquino in de discussie over de toekomst van onze rechtsstaat? Om die vraag te kunnen beantwoorden wil ik een paar ontwikkelingen kort aanstippen. Vooropgesteld, het denken van Thomas is in het gewone universitaire leven iets exotisch geworden en komt zeker in de studie van recht en politiek nauwelijks meer aan bod. Maar er lijkt verandering in de lucht te hangen. De vertaling van rechtsfilosoof Martin Buijsen van het deel uit de *Summa* over de wet, kent nu al meerdere herdrukken en wordt in diverse universitaire cursussen besproken.²⁷ Internationaal is het debat weer aangewakkerd door het werk van de Australische filosoof John Finnis over de betekenis van het natuurrecht in de thomistische traditie.²⁸ En ook binnen de rooms-katholieke kerk is er sprake van een hernieuwde belangstelling voor de natuurrechtstheorie.²⁹

Kortom, er liggen kansen voor een hernieuwde bijdrage vanuit het denken van Thomas in de discussie over de toekomst van de moderne rechtsstaat. Die bijdrage zal niet eenduidig zijn. Dat wordt veroorzaakt door het feit dat de jongste generatie Thomisten eigenlijk ‘freelance’ Thomisten zijn. Men staat niet zozeer in een bepaalde school maar heeft zich veelal het denken van Thomas zelfstandig eigen proberen te maken.³⁰ Deze dynamiek zorgt ervoor dat het laatste woord over de bijdrage van het denken van Thomas van Aquino aan de opkomst van de moderne rechtsstaat en haar toekomst in een globaliserende wereld nog lang niet gesproken is. ■

EINDNOTEN

- 1 G.K. Chesterton, *St. Thomas Aquinas*, London: Hodder and Stoughton (1962), p. 58.
- 2 Zie voor een boeiende beschrijving over deze strijd tussen pausen en vorsten: J.J. Norwich, *The Popes. A history*, London: Chatto & Windus (2011), Hoofdstuk 14.
- 3 In 1254 kozen ze de zijde van de paus.
- 4 Chesterton (1962), p. 54.
- 5 Chesterton (1962), p. 56.
- 6 ST 1a2ae 90.
- 7 ST 1a2ae 99.2.
- 8 A. Hoogerwerf, *Christelijke denkers over politiek. Een oogst van 20 eeuwen*, Baarn: Ten Have (1999), p. 72.
- 9 ST 1a2ae 90.3.
- 10 Hoogerwerf (1999), p. 73.
- 11 ST 1a2ae 21.3.
- 12 F.C. Copleston, *Aquinas*, Londen: Pelican (1975) p. 243-244.
- 13 <http://www.christenhistorici.nl/content/20021258/Het%20Eerste%20Christelijk%20Sociaal%20Congres>
- 14 ST 2-2, Q 66.
- 15 H.E.S. Woldring, *Politieke filosofie van de Christen-democratie*, Budel: Damon (2003), p. 109.
- 16 S. N. Kalyvas, *The rise of Christen Democracy in Europe*, Ithaca/Londen: Cornell University Press (1996)
- 17 Zie: J. Maritain, *Mens en Staat*, Tiel: Lannoo (1966)
- 18 A. Hoogerwerf, *Christelijke denkers over politiek*, Baarn: Ten Have (1999), pp. 113-114.
- 19 C. McCrudden, Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights, *The European Journal of International Law*, Vol. 19, no. 4 (2008), p. 678.
- 20 J. Maritain (1966), p. 90.
- 21 McCrudden (2008), p. 678.
- 22 In 1961 schreef paus Johannes XXIII de encycliek *Mater et Magistra* waarin hij een katholieke visie op de mensenrechten presenteerde.
- 23 A. Broers, *In gesprek met bisschop Muskens: elk mens heeft een naam, pleidooi voor een sociaal Europa*, Zoetermeer: uitgeverij Meinema (1997), p. 20.
- 24 ST 2-2, 66 a.7.
- 25 Catechismus van de Katholieke Kerk, no. 2408.
- 26 A. Broers, *Wees niet bang. Het levensverhaal van Tiny Muskens*, Uitgeverij Valkhof Pers (2004), p. 315.
- 27 Thomas van Aquino, *Over de Wet*, Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Martin Buijsen, Zoetermeer: Meinema, vierde druk (2005).
- 28 J. Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon Press 1980 (1989).
- 29 Internationale Theologencommissie, *A la reserche d'une ethique universelle : nouveau regard sur la loi naturelle*, (2008), www.vatican.va.
- 30 R. McInnery, *Aquinas*, London: Polity Press (2004), p. 151.

christenen. Meteen op de eerste pagina staat dat "de genade van Jezus Christus, waar die werkelijk ervaren wordt, een mens onvermijdelijk doet jagen naar gerechtigheid op aarde."(9)

Hier zit meteen een pijnpunt. Keller constateert veel dienstbaarheid en sociale betrokkenheid bij christenen, maar die raakt vaak niet hun persoonlijk leven. "De betrokkenheid heeft vaak geen invloed op hun bestedingspatroon, op hun carrière, op de keuze voor een woonomgeving en hoe ze daar leven, op wat voor vrienden ze zoeken."(10) Slik. Ook christenen zijn kennelijk zo grondig geïnfecteerd door de consumptiecultuur dat ze er geen afstand van kunnen nemen, of er niet meer van bewust zijn dat ze afstand zouden moeten nemen. Het begint dus met zelfkritiek. Kunnen en willen wij ons wel onttrekken aan de dominante cultuur als het gaat om inzet voor gerechtigheid? Mag het wat kosten?

KWETSARENKWARTET

De Bijbel staat bol van de passages over recht en gerechtigheid. Lees de wetten en luister naar de profeten. Dan gaat het bijvoorbeeld over *misjpat*: geef de mensen wat ze toekomt. "Keer op keer staat *misjpat* voor de belangen van weduwen, wezen, immigranten en armen - de vier categorieën die samen wel eens 'het kwetsarenkwartet' zijn genoemd. (...) Vandaag zou dit kwartet worden uitgebreid met vluchtelingen, allochtone werknemers, daklozen, en veel alleenstaande ouders en ouderen." Hoe we met deze groepen omgaan is niet slechts kwestie van (tekort aan) liefde, maar van rechtvaardigheid. "God geeft liefde en bescherming aan mensen met de minste economische en maatschappelijke macht, en dat moeten wij ook doen. Dat is de betekenis van 'recht doen'."(26) God heeft passie voor recht, dat zit in zijn karakter. God heeft hart voor de machtelozen. Christenen moeten dat dus ook hebben, hartstochtelijk begaan zijn met het lot van zwakken en verdrukten, zich inzetten voor een leven in rechte verhoudingen (*tzedakah*). Gerechtigheid is de toestand waarbij mensen met God op goede voet staan en zich daarom inspannen om alle andere verhoudingen in het leven recht te zetten (31).

NEDERLAND IS GEEN ISRAËL

Israël kreeg opdracht een cultuur te scheppen van sociale rechtvaardigheid, wij dus ook? Keller is voorzichtig: "De wetten voor sociale gerechtigheid

in het oude Israël waren voornamelijk richtlijnen voor relaties tussen gelovigen. Israël was een natie-staat waarin van alle burger verwacht werd dat zij de gehele wet van God in acht namen en God van harte verheerlijkten. Dit is niet de situatie van onze samenleving vandaag."(45) Tegelijk zien we in de Bijbel voorbeelden (Daniel, Amos) dat niet-christelijke overheden worden verzocht recht te doen, niet corrupt te zijn, niemand om te kopen, etc. Dat geldt dus ook voor Nederlandse politici. Keller vertaalt in het verlengde hiervan diverse voorbeelden (arenlezen, tienden, manna) op interessante wijze naar onze hedendaagse context. Overheden en bedrijven kunnen daar ook nu van leren.

POLITIEKE PATSTELLING

Keller geeft nuttige suggesties, maar is beducht voor al te gemakkelijke toepassingen. De Bijbel laat zich niet voor linkse of rechtse politieke karretjes spannen. "De Bijbelse wetten voor landgebruik doorkruisen alle grote hedendaagse economische modellen. Ze geven voedsel aan scherpe kritiek op (1) een etatisme dat geen oog heeft voor het kostbare goed van persoonlijke wortels en (2) een ongebreideld individualisme waarbij het individu zich handhaaft ten koste van de gemeenschap."(53) Hier spreekt de auteur duidelijk vanuit zijn Amerikaanse context, waarin een (christelijk) alternatief ontbreekt dat de mens-in-relaties centraal zet. Keller benadrukt in lijn met de Bergrede dat privé-moraal en sociale gerechtigheid niet losgekoppeld moeten worden, zoals dat in de Amerikaanse politiek gebeurt (75-76).

Gerechtigheid wordt gemakkelijk ingezet door heel verschillende partijen. Zowel voor- als tegenstanders van abortus kunnen zich er bijvoorbeeld op beroepen. Dit betekent een patstelling. Volgens Harvard-filosoof Sandel, die Keller aanhaalt, komt dat doordat de dominante seculiere politiek neutraal pretendeert te zijn. "Achter alle ideeën over rechtvaardigheid zitten geloofsvooronderstellingen die ten diepste van religieuze aard zijn, en veelal niet onderkend."(168) Sterker, het is zo dat "volgens seculiere omgangsregels, die vooral op regeringsniveau, in de politiek en aan de universiteit heersen, nooit iemand religieuze overtuigingen naar voren mag brengen in openbare debatten." Dat mag alleen in 'neutrale' termen, die echter waardengeladenheid verbloemen. Zo smokkelen liberalen hun overtuiging het publieke debat in. Sterker: liberalen

kunnen hun waarden vaak niet eens onder woorden brengen. Zo komen we niet verder.

GESPREKSHEROPENING

Hoe dan wel? Allereerst is het van belang dat ieders diepste overtuigingen en motieven weer ter sprake kunnen worden gebracht in het publieke domein. Als we weer mogen praten over echte verschillen kunnen we ook de eindeloze verdeeldheid – die zeker in de VS hopeloos lijkt - te boven te komen. Ook inbreng van een uitgesproken christelijke visie is moet mogelijk zijn, met bijvoorbeeld de notie dat ieder mens gelijkwaardig is, want naar Gods beeld geschapen (100). Dat inbrengen moet niet alleen mogelijk zijn, maar is ook hard nodig. Pragmatisme en relativisme hebben de slavernij niet beëindigd! Daarnaast moeten we beseffen dat we kunnen leren van elkaar. Er is bij iedereen wel besef van ware gerechtigheid (Keller wijst hier op de algemene genade). Christenen kunnen leren van het goede van bestaande theorieën over gerechtigheid (utilisme, liberalisme, conservatisme), al moeten ze er niet in opgaan.

CHARLES TAYLOR: EEN SECULIERE TIJD

Waar Keller een korte aanzet tot gespreksheropening doet, komt Taylor met een grootse en veelomvattende poging. De Canadese filosoof, die eind jaren tachtig beroemd werd door zijn studie *Sources of the self*, probeert het verhaal van de moderne geschiedenis opnieuw te vertellen. Met *A secular age*, waarmee hij de Templeton Prize (de religieuze variant van de Nobelprijs) won, levert hij een genuanceerd, maar ook stevig weerwoord tegen

oppervlakkig liberalisme en opdringerig atheïsme. Onze tijd kent een dominante cultuurvisie die uitgaat van het secularisatieverhaal. Dat verhaal komt erop neer dat de natuurlijke, zichtbare werkelijkheid de enige werkelijkheid is. God bestaat niet, is niet meer nodig. Door wetenschappelijke vooruitgang hebben we ons bevrijd van geloof. De moderniteit betekent het einde van religie. Taylor: "de veronderstelling van ongelof is in steeds meer milieus dominant geworden en heeft de alleenheerschappij verworven in bepaalde cruciale milieus, bijvoorbeeld in het academische en intellectuele leven (...)" (55) En in de politiek, zou ik daaraan willen toevoegen. Tegen dit verhaal verzet Taylor zich met kracht. "De verklaring van het lijnrechte pad naar de moderne seculariteit kan niet worden volgehouden. In plaats daarvan geef ik hier een zigzagweergave die wemelt van onbedoelde consequenties."(157)

HISTORISCH OVERZICHT

Het boek van Tim Keller is dun, zijn betoog direct en doelgericht. Dat alles kunnen we van *Een seculiere tijd* niet zeggen. In een uitvoerige (iemand zei: meanderende) schets van de ontwikkelingsgang van de moderniteit laat Taylor zien hoe de relatie tussen geloof en rede, kerk en samenleving zich heeft ontwikkeld. De centrale vraag is: hoe kan het dat in 1500 Godsgeloof vanzelfsprekend was en dat geloof in God nu slechts een optie is? Taylor's antwoord is van grote rijkdom en ik kan hier uiteraard slechts een tipje van de sluier oplichten (tip: lees het boek!). Hij schetst de overgang van de late middeleeuwen, waarin Godsgeloof evident was, naar het humanisme en de reactie daar weer op in de vorm van een sceptisch antihumanisme (Nietzsche). In deze hele ontwikkelingsgang neemt de diversiteit in geloofsrichtingen alsmaar toe.

VAN MOBILISATIE NAAR AUTHENTICITEIT

De verscheidenheid aan opvattingen neemt pas echt toe in de negentiende eeuw, het tijdperk van mobilisatie (1800-1960). Een tijd van hecht georganiseerde collectieven (in Nederland: gereformeerden, socialisten, katholieken) met een directe relatie tot de politiek. De gereformeerden emancipeerden en organiseerden zich bijvoorbeeld onder leiding van Kuiper met een calvinistisch Nederland als ideaal. In de groep was een sterk gevoel van betrokkenheid, naar buiten toe wantrouwen. De sterke koppeling tussen geloof en nationale beschaving

'HET TIJDPERK WAARIN WE LEVEN IS SCHIZOFREEN. TAYLOR: "HET IS ALSOF VEEL MENSEN DE BOODSCHAP VAN CHRISTUS WILLEN HOREN, WILLEN DAT ZE ERGENS VERKONDIGD WORDT, AL WILLEN ZE HAAR NIET VOLGEN."

valt weg halverwege de twintigste eeuw, als het tijdperk van authenticiteit aanbreekt (hoofdstuk 13).

IEDER ZIJN ZIN

Het tijdperk van authenticiteit kenmerkt zich door massale individualisering. Ieder mens heeft een eigen manier om zijn menselijkheid te ontdekken en te realiseren (627). Niemand moet zwichten voor aanpassing aan iets dat van buitenaf wordt opgelegd. Er is een groeiend besef van recht zich te verzetten tegen burgerlijke regels. Je moet authentiek zijn en aan de echtheid van je gevoelens beantwoorden. Doe je dat niet, dan is dat immoreel, want verraad aan jezelf (645). Ook levensbeschouwing individualiseert. Elk mens heeft zijn eigen religie. Godsgeloof is een optie geworden, een van de zeer vele opties op de zingevingsmarkt. Daardoor bestaat onwankelbaar geloof bijna niet meer. Waarom zou mijn (on)gelovige buurman niet gelijk hebben?

BETWIST GEZAG

In een authenticiteitscultuur heeft gezag het moeilijk. Kerk, overheid, ouders, rechters, wetenschap: alle instituties staan onder druk. Zeker als men grenzen wil aangeven, iets over een gedeelde moraal wil zeggen, naast rechten ook plichten wil benoemen, naast individuele autonomie ook verbinding bespreekbaar wil maken. Tegelijk is er in deze tijd, die eerder pluralistisch dan seculier is, een grote behoefte aan zingeving. Juist ook onze tijd met zijn schijnbare afgeslotenheid van de hemel en gebrek aan vanzelfsprekendheden, heeft behoefte aan grote, hoopgevendende verhalen. Het is tekenend dat waarden en normen voortdurend het grootste

vraagstuk zijn van Nederlanders. Zoeken naar richting en houvast zijn onze belangrijkste prioriteiten. Liggend hier kansen voor het christendom? We zullen moeten beseffen dat de omstandigheden anders zijn dan vroeger. Het tijdperk waarin we leven is schizofreen. Taylor: "Het is alsof veel mensen de boodschap van Christus willen horen, willen dat ze ergens verkondigd wordt, al willen ze haar niet volgen."(947) Enerzijds willen mensen zich op afstand houden van religie, anderzijds hebben ze er ook positieve aandacht voor. Kortom, geloof is in onze, seculiere tijd, niet weg, maar wel anders. En zeker niet vanzelfsprekend, zoals in het jaar 1500.

GEESTELIJKE BAGAGE

Hoe is het westen geworden wat het is? Taylor's noeste arbeid helpt ons onze tijd beter te verstaan door haar wording en waarden te schetsen. Veel mensen zien het controversiële van de vooronderstellingen van onze cultuur niet meer. Taylor toont aan dat er onderweg allerlei – vaak onbewuste – keuzes zijn gemaakt die ervoor hebben gezorgd dat secularisme de toon is gaan zetten. De wereld is onttoverd, heet het, en we weten niet beter. Dat beïnvloedt uiteraard ook onze politieke cultuur, waarin individuele keuzevrijheid de norm is. Maar voor inzet voor gerechtigheid is meer nodig. Een samenleving bestaat niet bij recht en markt alleen. Wat kan de ChristenUnie hier betekenen? We leven in een tijd waarin trouwe achterbannen steeds minder voorkomen en waarin de relatie geloof en politiek niet meer vanzelfsprekend is. Toch zijn er kansen, want juist christenen kunnen met hun geestelijke bagage perspectief aanreiken in een richtingloze cultuur. Daarbij zullen ze allereerst zelf handen en voeten moeten geven aan die gerechtigheid, in kerken en maatschappelijke organisaties. Maar de politiek kan niet achterblijven. Vanuit een open en hartelijke samenwerking met anderen kunnen christenpolitici zoeken naar gerechtigheid voor Nederland. In de woorden van Keller: "Christenen moeten zich geen schrille taal en houding aanmeten, maar evenmin moeten ze zwijgen over de Bijbelse wortels van hun passie voor rechtvaardigheid."(182) ■

Tim Keller
RUIM BAAN
VOOR
GERECHTIGHEID
Rechtvaardig
worden door
Gods genade

Tim Keller
Ruim baan voor
gerechtigheid
Franeker: Van Wijnen 2011
ISBN 978 90 5194 411 2
237 pagina's

Komend voorjaar hoopt het WI een essaybundel te publiceren naar aanleiding van de thematiek van Taylor's boek. Wilt u meedenken? Mail naar denkwijzer@christenunie.nl.

Seculier Europa ontleed op bevrijdend nuchtere wijze

DOOR REMCO VAN MULLIGEN

Wilders' Fitna is 'absurd misleidend' waar deze suggereert dat islamitische terreur rechtstreeks voortkomt uit het wrede karakter van de islam. Het is niet de Koran maar de Bijbel die, naast diverse oproepen tot genocide, met het verhaal van de suïcide van Simson de perfecte legitimatie levert voor het plegen van zelfmoordaanslagen. Dat stelt Philip Jenkins in de inleiding voor de Nederlandse vertaling van *Gods werelddeel: christendom, islam en de religieuze crisis in Europa*.

De toon is meteen gezet. Jenkins' aandacht gaat vooral uit naar de vermeende opkomst van de islam. Daarmee geeft hij indirect een beeld van de échte religieuze crisis in Europa: het onvermogen van de gesecculariseerde mens om met religie om te gaan, en de schijnbare doodsstrijd van het christendom.

HET CHRISTENDOM IS NIET DOOD

De ondertitel van Jenkins' uitvoerige analyse suggereert dat hij de lezer vooral inzicht zal geven in de transformatie van het christendom en het proces van secularisatie. In de eerste hoofdstukken verwijst Jenkins regelmatig naar statistieken en opinieonderzoeken, waaruit onder andere blijkt dat in moslimlanden religie het persoonlijke en publieke leven dieper doordrenkt dan in Europa. Op het eerste gezicht klinkt dat veelzeggend en het verwijst ook naar een onderliggende realiteit die klopt. Maar bij dergelijke statistieken, die de subjectieve ervaring van de ondervraagden tot norm verheffen, kunnen fundamentele kanttekeningen geplaatst worden. Jenkins doet dat niet, waardoor zijn boek soms op een wat 'journalistiek' niveau blijft steken. Secularisering is voor Jenkins een gegeven, de

vanzelfsprekende achtergrond bij zijn bespreking van hedendaagse religie in Europa. Christendom en islam verdwijnen niet, maar passen zich aan 'euro-secularisme' aan. Ook refereert hij aan *The death of Christian Britain*, het invloedrijke werk van de historicus Callum Brown, waarin deze de teloorgang van het christendom in Groot Brittannië omschrijft. Peter van Rooden poneerde een soortgelijke these in zijn artikel over 'het vreemde sterven van het Nederlandse christendom': een abrupte neergang die inzette vanaf de jaren zestig.

Hier ligt het werkelijke verhaal over de 'religieuze crisis' in Europa. Het debat onder sociologen, antropologen, theologen en historici is allerminst beslist. De grote vraag is vooral, of religiositeit afneemt of 'slechts' transformeert. In *Gods werelddeel* neemt Jenkins duidelijk een positie in (Europa seculariseert, maar het christendom kan daar in de toekomst een antwoord op vinden). Hij verhoudt zich echter te weinig tot de andere deelnemers aan dit debat en hun posities.

Jenkins' gevoel voor nuance en historisch besef zijn echter een verademing. Terecht wijst hij erop dat het christendom door de eeuwen heen het meest innovatief en krachtig opbloeiende tijdens periodes

van neergang en verdrukking. De kerk heeft het absolute dieptepunt, de periode van de Franse Revolutie, al overleefd en dat biedt hoop. Jenkins ziet in het Europa van nu lichtpuntjes: het toenemend enthousiasme voor bedevaarten, de opkomst van de evangelische beweging en de massale toestroom van bewonderaars in Europese landen waaraan de paus een bezoek brengt. Wie roept dat het met het christendom gedaan is moet naar de geschiedenis kijken en zich ernstig achter de oren krabben.

MOSLIMEXTREMISME

De meerwaarde van *Gods werelddeel* ligt niet in de analyse van het christendom, maar in de op de islam. Hier komen de twee carrières van Jenkins samen. Na een studie geschiedenis werd hij in 1980 assistant-professor in de criminologie. Pas vele jaren later verlegde hij zijn focus naar het onderwerp van de religie. In *Gods werelddeel* neemt de analyse van islamitisch terrorisme en de reactie van Europa daarop, ruim de helft van de pagina's in beslag.

De auteur relateert: in de meeste Europese landen vormen moslims hooguit enkele procenten van de bevolking. Frankrijk en Nederland steken hier

bovenuit met 11 respectievelijk 6 procent. Jenkins haalt onderzoeken aan waaruit blijkt dat de islam hooguit zal groeien tot 10, en in enkele landen wellicht 20 procent van de bevolking. Geboortecijfers passen zich nu al aan het Westerse patroon aan. Assimilerende krachten doen hun werk. Of een christen hier troost uit moet putten valt te bezien. In feite zegt Jenkins immers: wees gerust, het seculiere individualisme dat het christendom heeft verslonden, zal ook de islam oppeuzelen.

De belangrijkste boodschap van Jenkins is echter: we hebben hier niet primair met een religieus probleem te maken. Slechts een minderheid van de islamitische extremisten onderhoudt ook werkelijk actief zijn of haar geloof. Extremisten vormen bovendien geen groot internationaal netwerk. Hierbij haalt hij de Hofstadgroep aan als typerend voorbeeld: veelal gaat het om migrantenkinderen van de tweede generatie, die los staan van de oorspronkelijke cultuur van hun ouders, maar zich ook achtergesteld voelen in het land waar ze zijn geboren en opgegroeid. Jenkins zoekt de oorzaken van radicalisering in culturele ontworteling en sociaal-economische achterstelling. Hij trekt meermalen de vergelijking met de positie van Afro-Amerikanen in de VS.

Het sterke van zijn analyse is dat het niet blijft bij een relativering: de onmiskenbare gevaren, verbonden aan islamitische terreur, worden door Jenkins uitgebreid benoemd. Ook de IRA, ETA en RAF hadden geen internationale netwerken of talrijke ideologische achterban nodig: enkele tientallen gefrustreerde jonge mensen zijn, zowel vroeger als nu, voldoende om flink wat bloedige ravage aan te richten. De

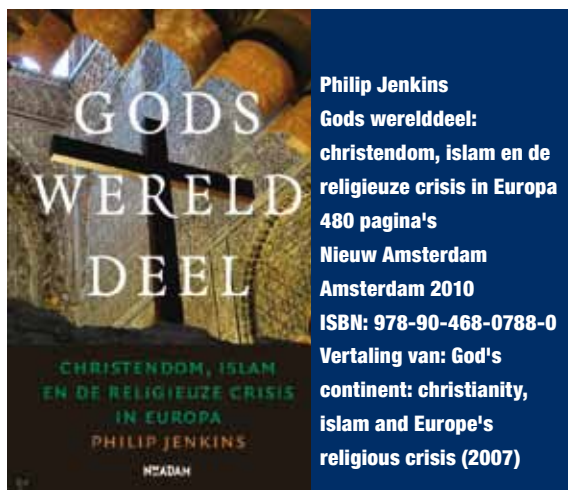
Hofstadgroep was klein en opereerde grotendeels zelfstandig, net als de linkse terreurbewegingen die Europa in de jaren zeventig en tachtig teisterden.

SPIEGEL

Uit de manier waarop in diverse Europese landen op islamitisch fanatisme gereageerd wordt, blijkt hoezeer de Europeaan de omgang met religie verlerd is. Jenkins benadert Europa als een 'Verlicht christelijk' continent, waar cultuur, politiek en religie grotendeels gescheiden zijn. In de islam is dat niet het geval en daar hebben 'wij' moeite mee, concludeert hij. We vinden het eng dat de Saudi's overal in Europa moslims steunen en de bouw van grote moskeeën financieren, terwijl ze in hun eigen land de bouw van kerken niet toestaan. Hij wijst op het theocratische repressieve regime dat Calvin in Genève vestigde, om aan te tonen dat ook het christendom tot zoiets in staat is. Waarom echter zo ver in het verleden teruggaan? De armen van de katholieke kerk, met het Vaticaan als centrum, strekken zich over de hele wereld uit. En de SGP wil in Nederland nog altijd 'valse godsdienst' (islam, katholicisme) bestrijden.

Jenkins benoemt de wederzijdse beïnvloeding tussen christendom en islam. Zo wijst hij op het iconoclastische in de islam, wat is overgenomen door de orthodoxen. De beeldenstormers van de Reformatie laat hij overigens buiten beschouwing. De twee punten waarmee Europese moslims worstelen – seksualiteit en de positie van de vrouw – zijn tevens twee grote pijnpunten in het orthodoxe christendom. Jenkins verzuimt die vergelijking te maken. Hij noemt het proces tegen imam El-Moumni naar aanleiding van diens uitspraken over homoseksualiteit in 2001. Dit doet direct denken aan het proces tegen RPF-leider Leen van Dijke, dat in datzelfde jaar eindigde in vrijspraak door de Hoge Raad. Ook Van Dijke was voor de rechter gesleept vanwege uitspraken over homoseksualiteit.

De veranderende positie van moslimvrouwen komt uitgebreid aan de orde: Jenkins wijst op het 'importeren' van bruiden in Europa, omdat vrouwen uit het land van herkomst beter voldoen aan bepaalde culturele idealen. De enige manier om te voorkomen dat deze vrouwen verwestersen, is door ze volstrekt af te sluiten van hun omgeving. In het Nederlandse orthodoxe protestantisme werkt dat niet anders. De veel modernere leefstijl en opvattingen van vrouwen uit evangelische milieus, ten opzichte van die

‘MISSCHIEEN IS HET NIET ZOZEER EEN MOSLIMPROBLEEM ALS WEL EEN GODSDIENSTPROBLEEM, EEN SYSTEMATISCH ONVERMOGEN VAN DE EUROPESE ELITE OM RELIGIEUS DENKEN EN VOELEN TE BEGRIJPEN.’

van vrouwen in reformatorische milieus, bewijst dat openheid naar de buitenwereld ook hier leidt tot assimilatie. Jenkins' drang om te prikkelen uit zich perfect als hij het heeft over de 'positieve' conclusie die je kunt trekken uit de toename van eerwraak in Europa: dat dit gebeurt wijst erop dat moslimvrouwen westers worden in hun gedrag.

Europa moet wennen aan een multireligieus klimaat, zegt Jenkins. Voor Nederland geldt mijns inziens het omgekeerde: wij zijn van multireligiositeit overgegaan naar een seculiere monocultuur, die steeds minder ruimte laat voor andersdenkende minderheden. De woorden van kardinaal Simonis, door Jenkins geciteerd, geven dit fraai weer: 'Politi-ci vragen moslims of ze onze waarden aanvaarden. Ik vraag: "Welke waarden zijn dat? Het homohuwelijk? Euthanasie?"'

BEMOEDIGEND

Jenkins concludeert: 'Misschien is het toch niet zozeer een moslimprobleem als wel een godsdienstprobleem, een systematisch onvermogen van de Europese elite om religieus denken en voelen te begrijpen.' Dat heeft ruimte gegeven aan angst voor moslims die irrationele proporties heeft aangenomen en waar Wilders' PVV electoraal van profiteert. Het antwoord zoekt Jenkins bij de houding van de katholieke kerk. Daar ziet hij twee stromingen. De ene, met paus Johannes Paulus II als belangrijkste representant, wil de islam omarmen als bondgenoot in de strijd tegen secularisme. Onder Benedictus XVI kiest men echter volgens Jenkins een 'harde lijn', gerepresenteerd door kardinaal Ruini, die stelde dat er in Italië best islamitisch onderwijs mocht komen, als dit zich maar onderwierp aan democratische waarden en niet aan 'een sociaal gevaarlijke vorm van indoctrinatie' deed. Als Nederlander denk je dan: is dat alles? Wij zijn Wilders gewend en die zou Ruini op basis van deze uitspraak hebben betiteld als een 'theedrinkende moslimknuffelaar' of iets dergelijks. Wat Jenkins als 'hard' omschrijft, vinden wij in Nederland inmiddels 'soft'.

Gods werelddeel eindigt bemoedigend. Jenkins ziet aanknopingspunten voor een herleving van het christendom in Europa en wijst erop dat diepe dalen en forse tegenslagen in het verleden altijd een louterend effect op het christendom hebben gehad. Het antwoord dat (vooral) het katholicisme vindt op de seculariteit en de islam in Europa, kan volgens

Jenkins veel betekenen in de omgang met secularisering. In wetenschappelijk opzicht is *Gods werelddeel* niet de meest revolutionaire publicatie. Maar vanwege de actualiteit en urgentie van de thematiek en de grondige wijze waarop Jenkins zijn visie documenteert, is dit zeker een baanbrekend boek. Erg leesbaar geschreven bovendien, geschikt voor een publiek dat breder is dan de intellectuele elite. Als Amerikaan kijkt Jenkins met gezonde distantie naar wat er zich in dat rare Europa voltrekt. Daarbij helpt hij mythes om zeep zonder de grimmige kanten van de realiteit te verdoezelen en verlost hij ons van onze seculiere oogkleppen.

WAT MOET DE CHRISTENUNIE MET JENKINS?

Jenkins biedt geen concrete politieke aanbevelingen, zoals bijvoorbeeld *Voorwaarden voor vrede* van Gert-Jan Segers. Er zijn meer verschillen. Segers wijst uitvoerig naar religie als factor, vindt ook dat de overheid daar 'iets' mee moet, terwijl Jenkins zijn analyse richt op culturele en sociale aspecten. En waar Jenkins Mohammed Bouyeri als redelijk geassimileerd ziet, verwijst Segers naar hem als een voorbeeld van slechte integratie, met Nederland als "land van aankomst".

De ChristenUnie kan *Gods werelddeel* benutten om de islam in perspectief te zien en een nuchter weerwoord te bieden tegen de doembeelden die vanuit de hoek van de PVV geschetst worden. Hij benadert Europese moslims niet als wezensvreemd aan de cultuur en identiteit van dit werelddeel: ze zijn veel westerser dan we vaak denken, ze horen bij ons. Bouyeri is een Amsterdammer die naar porno keek.

Jenkins laat zien dat het seculiere Nederland uitblinkt in onmacht als het gaat om de omgang met religie. Hij eindigt met de boodschap dat juist de houding van Europese christenen cruciaal is voor het verdere verloop van deze nieuwe fase in onze geschiedenis. Voor partijen als de ChristenUnie, die de religieuze gedrevenheid van moslims begrijpen maar tevens stevig wortelen in de Europese cultuur, is dan wellicht een sleutelrol weggelegd. ■

Remco van Mulligen werkt aan de VU aan een promotieonderzoek naar de opkomst van een evangelische beweging (EO, RPF, EH) in een steeds meer seculier wordende samenleving.

De improvisatie

Eerder was zijn boek over *De veiligheidsutopie* (2003) een schot in de roos. Hij analyseerde toen in een vroeg stadium waarom vrijwel ongemerkt 'veiligheid' zo'n centraal maatschappelijk en politiek thema was geworden, terwijl we tegelijk graag zo avontuurlijk willen leven. De overheid moet juist deze avontuurlijkheid van een veiligheidsnet voorzien. Daarom kan het nooit veilig genoeg zijn – en dus kan de overheid haar gang gaan met het garanderen van iets wat niet te garanderen is.

STUURLOZE SAMENLEVING

In zijn nieuwe boek – een interview hierover verscheen al in het vorige nummer van *DenkWijzer* – voelt hij opnieuw goed aan waar momenteel de zorgen van veel mensen liggen: het gevoel de controle over het eigen leven te verliezen en een speelbal te worden van grootschalige ontwikkelingen en processen.

De samenleving wordt door veel mensen ervaren als ongeordend, chaotisch. Met mij gaat het goed, met ons slecht. Er zijn geen instanties of personen die werkelijk richtinggevend kunnen zijn. Niemand weet 'het'. Iedereen moddert wat aan, probeert nu eens deze maatregel, dan eens die gedachte, dan weer die innovatie. De samenleving geeft zodoende een stuurloos beeld. Soms dobberen we, vaker worden we in een maalstroom meegesleurd (denk recentelijk maar aan Europa), maar zelden kunnen we zelf een koers uitzetten, als politiek, als bestuurders, als samenleving. We improviseren maar wat. 'Complexiteit zonder richting' noemt Boutellier zijn eerste hoofdstuk.

NIET TOBBERIG

Het aardige van Boutelliers boek is dat hij de toberigheid hierover doorbreekt. Improviseren is een prachtige kunst! Jazz-muziek is zijn grote voorbeeld: een groep musici gaat bij elkaar zitten, er is geen vaste partituur, geen dirigent, alleen individuen die op elkaar reageren, die de eigen muziek op de ingevingen van de anderen afstemmen en zo tot een samenhangend iets komen, dat geen kakofonie is, maar een speels geheel, kortstondig maar effectief. Zo zijn we in de samenleving momenteel ook bezig, aldus Boutellier. Met elkaar zijn we aan het improviseren, als politici, als professionals in organisaties, als managers. En het resultaat mag er zijn: sociale orde, ondanks alles, ondanks de schijn van het tegendeel.

DOOR GOVERT BUIJS

Opnieuw heeft Hans Boutellier, directeur van het Verwey-Jonker instituut en hoogleraar Veiligheid & Burgerschap aan de Vrije Universiteit, een zeer lezenswaardig boek geschreven, waarin hij met een fijne neus voor de tijdgeest de samenleving analyseert.

PERMANENTE ONZEKERHEID

Dat dit niet zo eenvoudig is, is ook voor Boutellier helder. Het improviseren vergt heel wat van een individu. Hij/zij is permanent onzeker, en voelt zich onveilig. Mag ik wel meedoen, word ik wel gezien, ben ik morgen nog nodig? Dit is de voedingsbodem voor het zoeken naar stevige identiteiten, die vaak scherp worden afgezet tegen andere identiteiten. Vijandschap en woede liggen op de loer, uitingen van ressentiment, omdat men niet mee kan komen in de hectiek van de wereldwijde flexibilisering. Maar evenzeer kan men vluchten in consumptiegedrag, om zo een identiteit op te bouwen. Zalig zijn zij die

maatschappij

erkenning van anderen krijgen, gedoemd zijn zij die in eigen ogen onvoldoende erkenning krijgen – en dat zijn er velen. Onze samenleving is er een van gefrustreerden. Boutellier weigert echter met deze alarmerende schets het kamp der verlamde en verlamde cultuurpessimisten te betreden. We moeten namelijk elke dag gewoon handelen, aldus Boutellier. En eigenlijk valt het ook wel mee. Niet alles is flexibel geworden. We hebben instituties, we hebben een overheid, we hebben ook morele intuïties.

BESCHAVINGSDEFENSIEF

Tegen deze achtergrond bespreekt Boutellier drie

‘ordeningsprogramma’s’: manieren om iets aan de situatie te doen. Omdat uiteindelijk de ernst van de situatie toch nog wel meevalt – of beter: omdat Boutellier wil dat het meevalt – is het maar de vraag of de ordeningsprogramma’s echt nodig zijn. Ze dreigen gemakkelijk ‘overkill’ te worden, in de ogen van Boutellier. Dat geldt wel in het bijzonder voor het eerste programma, het conservatief-geïnspireerde waarden- en normen-debat, samengevat met de naam ‘beschavingsdefensief’. ‘Een achterhaald gelijk’ oordeelt Boutellier, en bovendien bestuurlijk nauwelijks hanteerbaar. Een overheid gaat niet over waarden en normen. Balkenende c.s.

moest dus wel mislukken. Een tweede orderingsprogramma is het veiligheids-discours. Overal zien we inmiddels camera's, bewakers, geboden en (straat- of samenscholings)verboden, gedragscodes alsmede allerlei controles. Het is het 'grootste en meest succesvolle orderingsprogramma' van de laatste jaren. Het derde programma is te vatten onder de noemer 'actief burgerschap'. Allerlei activiteiten worden ontplooid om burgers te betrekken bij hun buurt, bij overheidsbeleid, bij elkaar. Onder deze noemer smokkelt Boutellier overigens weer een aantal noties uit het eerste orderingsprogramma binnen (p. 96). Moraal heeft een belangrijke plaats als het maar niet van boven af opgelegd wordt, maar opgeroepen wordt in wederzijdse prikkeling en uitdaging van burgers. Tegelijk lijdt dit programma aan te hoge verwachtingen en onder burgers die heel selectief zijn in hun keuze waar al dan niet aan mee te doen.

NODALE ORDE

Het derde deel van het boek handelt over de 'orde der improvisatie'. De toon wordt hier allengs vrolijker, van ellende naar dankbaarheid. De sombere analyse van het tweede hoofdstuk wordt hernomen, maar nu aanmerkelijk positiever. Er zijn allerlei nieuwe ordeningen aanwijsbaar, en veel oude ordeningen (gezin, school, staat) zijn helemaal niet verdwenen in de flexibele netwerksamenleving. Wel dienen deze instituties zich aan te passen aan een nieuwe logica, die van het netwerk. Boutellier spreekt van een 'nodale orde' (fraai geïllustreerd aan nieuwe inzichten uit de natuurwetenschappen). Deze nieuwe orde dreigt echter een onevenredig

grote druk te zetten op het rechtssysteem als de enige gezaghebbende instantie. De juridisering van de samenleving dreigt. Hiertegenover pleit Boutellier voor het belang van vertrouwen als informele smeeroil van de samenleving. Controle en vertrouwen vormen samen de 'morele parameters van de netwerksamenleving' (p. 131). Deze moeten echter geschraagd worden door een nieuw besef van gemeenschap, niet meer langs levenslange, institutionele lijnen met vaste gezagsstructuren maar als een geïmproviseerde en improviserende samenwerking tussen mensen. Deze kan de hiërarchische ordening van weleer vervangen. Dit vergt een nieuwe kijk op besturen, een nieuwe manier van reageren op incidenten en (burger-)initiatieven. Er zijn nog wel 'zwaartepunten', domeinen als recht en onderwijs, die echter vooral leercontexten worden, waar zaken niet vast liggen maar evolueren in antwoord op nieuwe uitdagingen en inzichten.

CONSERVATIEVE TREKJES

Op dit punt aangekomen, doet Boutellier plotse-ling een beroep op een van de voormannen van de conservatieve beweging van de laatste jaren, Alasdair MacIntyre en diens begrip van 'normatieve praktijk'. De 'zwaartepunten' worden bij nader inzien gepresenteerd als welomschreven professionele clusters, die elk een eigen waarde realiseren. Boutellier spreekt zelfs – heel conservatief! – van 'historische kernfuncties van instituties' (p. 156). Voor onderwijs gaat het om 'overdracht', voor jeugdinrichtingen om 'morele correctie', voor de zorg om 'empathische ondersteuning', voor politiewerk om 'normatieve begrenzing', voor het rechtssysteem om 'proportionele vergelding', voor het welzijnswerk om 'activerende participatie'. Hier is een 'gemeenschappelijk verhaal' te vinden voor de samenleving, dat vaak zo node wordt gemist. Hier valt kennelijk ineens weinig meer te improviseren. Hier bevinden we ons in een traditie-gestuurde context van moreel-normatieve praktijken.

VAN DE NOOD EEN DEUGD

Boutellier is als auteur een klasse apart. Hij schrijft met speels gemak over ingewikkelde auteurs, kiest zijn invalshoeken verrassend, geeft steeds op het juiste moment weer een raak voorbeeld. Kortom, voor wie in kort bestek helder geïnformeerd wil worden over ontwikkelingen in de huidige samenleving en over de belangrijkste en/of meest spraakmaken-

'IN DE WESTERSE CULTUUR WORDT AL EEUWENLANG GEOEFEND MET HORIZONTALE VERHOUDINGEN. DIT VORMT ZELFS DE KERN VAN DE BURGERLIJKE CULTUUR, ZOALS DIE VANAF 1250 TOT ONGEVEER 1950 IS OPGEBOUWD.'

de auteurs hierover, kan bij Boutellier terecht. Verfrissend is ook het afscheid van de tobberigheid. De samenleving komt op haar pootjes terecht, is de teneur van het boek. Dit vergt echter wel een cultuuromslag bij de overheid en bij bestuurders van organisaties, en ook bij de burger zelf. Tegelijk wekt Boutellier de indruk wel erg makkelijk van de nood een deugd te maken. Aan het begin van zijn boek wordt 'improviseren' nog opgevoerd als synoniem van 'maar wat aan rotzooien' (p. 15). Aan het eind is het een prachtige vorm van horizontale coördinatie. Zullen diegenen die het gevoel van stuurlaars hebben, door deze 'reframing' ineens veel positiever gaan denken over hun situatie? Ik heb drie opmerkingen bij het boek.

GEKUNSTELD SCHEMA

Allereerst is het overheersende schema, van statisch-hiërarchisch naar flexibel-horizontaal, wel een erg gekunsteld schema. In de westerse cultuur wordt al eeuwenlang geoefend met horizontale verhoudingen. Dit vormt zelfs de kern van de burgerlijke cultuur, zoals die vanaf 1250 tot ongeveer 1950 is opgebouwd. Echter, in die cultuur was juist het besef van de delicaatheid van horizontale verhoudingen diep geworteld. Vandaar dat deze cultuur alles in het werk stelde om mensen te laten oefenen met zelfsturing en zelfbeperking. Religie speelde hierin natuurlijk een hele belangrijke rol, juist in horizontale verhoudingen.

GEDEELDE MORELE TAAL ONTBREEKT

Ten tweede en hierop aansluitend: de revolutie van de jaren '60 is een radicale poging om deze zelfdisciplineringsstructuren van de burgerlijke cultuur af te breken. Het gevolg daarvan is niet zozeer dat het ons aan moraal is gaan ontbreken (daar wijst Boutellier terecht op), maar wel dat deze radicaal is geïndividualiseerd. Daardoor hebben we geen gedeelde taal meer om hierover te spreken. Dat vacuüm is niet zozeer opgevuld door een besef van onzekerheid en stuurlaars, zoals Boutellier aanneemt. Nee, het is vrijwel geheel opgevuld door nieuwe managementtechnieken, die zich geheel richten op het kwantitatief afrekenen en monitoren van elkaar. Cijfers begrijpt iedereen, zo is de gedachte. De laatste decennia heeft zich in overheid en non-profitsector een bureaucratisch-technocratische revolutie voltrokken, die precies de inhoudelijk-morele bepaling van de kwalitatieve aard

van verschillende sectoren ondermijnt. Merkwaardig is dat deze revolutie door Boutellier niet geanalyseerd, zelfs nauwelijks genoemd wordt. Daarmee kom ik op mijn derde punt. Het is opvallend dat Boutellier aan het eind van zijn boek uitkomt bij een onvervalste kopie van het oude burgerlijk-protestantse beginsel van 'soevereiniteit in eigen kring'. Verschillende domeinen in de samenleving hebben hun kwalificerend statuut, dat zich historisch heeft ontwikkeld en tegelijk een eigen zelfstandigheid heeft. Dat zijn de beroepspraktijken waar Boutellier aan het einde van zijn boek grote nadruk op legt. Maar juist deze praktijken veronderstellen een gedeelde morele taal. En juist deze taal is geërodeerd.

RIJKER POTENTIEEL

Dat brengt mij tot de conclusie dat Boutellier zich te gemakkelijk en te sjabloonachtig afmaakt van het eerste ordeningsprogramma, het conservatieve beschavingsdefensief. Het is te goedkoop om dit af te doen met wat snerende verwijzingen naar het inderdaad oppervlakkige Balkenende-fatsoens-jargon (dat bovendien op het moment dat via de WRR een nadere verdieping had moeten volgen, nog eens hautain afgeschoten werd door de babyboomer-socioloog Schuyt), en naar Dalrymple. Er ligt hier een rijker potentieel, dat juist een betere presentatie en welwillender interpretatie verdient. Dat blijkt ook al uit Boutelliers eigen opmerkingen later in zijn boek. In feite geeft hij allerlei aanzetten hiervoor zonder dit echt te verantwoorden. Wie belang hecht aan 'historische kernfuncties' kan niet tegelijk spreken van een 'achterhaald gelijk'. Uit een voetnoot blijkt dat hij naar aanleiding van een eerdere publicatie het verwijt kreeg een 'moral crusader' te zijn (p. 162). Dit verwijt is hem kennelijk zozeer op de huid gaan zitten dat hij alles in het werk stelt om een herhaling te voorkomen. Het was meer in de lijn van zijn boek geweest als hij deze kwalificatie als geuzennaam had overgenomen. Het boek had daardoor aan diepgang kunnen winnen. ■

Govert Buijs is universitair docent sociale en politieke filosofie aan de Vrije Universiteit en coördinator van de master Christian Studies of Science and Society. Met ingang van 1 januari 2011 is hij bijzonder hoogleraar politieke filosofie aan diezelfde Universiteit.

Terug naar de kern?

OVER MAATSCHAPPELIJKE VERWACHTINGEN AAN SCHOLEN.

Liever niet.

DOOR ANNEKE DE WOLFF EN RIEN ROUW

De inhoud van moties doet soms verbazen. Zo werd einde 2010 een motie ingediend met de volgende strekking: kan de regering ervoor zorgen dat scholen meer gaan doen om de seksuele weerbaarheid van leerlingen te vergroten en te zorgen voor een betere acceptatie van homoseksualiteit door leerlingen? Het is maar een van de vele voorbeelden van maatschappelijke vraagstukken die op het bordje van scholen worden gelegd. Hoe is deze ontwikkeling te beoordelen en hoe kunnen scholen daarmee omgaan?

Politieke partijen van links tot rechts, gemeenten, maatschappelijke organisaties en belangengroepen; allemaal hebben ze de onbedwingbare neiging om naar het onderwijs te kijken: het onderwijs dient maatschappelijke thema's aan de orde te stellen en maatschappelijke problemen tegen te gaan. Scholen voelen zich overstelpt door al die verwachtingen, zozeer dat veel schoolleiders en docenten verzuchten om met rust gelaten te worden. 'Laat ons nu eens ons concentreren op de kerntaken', zeggen ze, en dan bedoelen ze meestal de reguliere vakken als taal, rekenen en wereldoriëntatie. Ook politici ondersteunen dit beroep van scholen en docenten op de kerntaken. Scholen zijn er om les te geven, niet om allerlei maatschappelijke problemen 'op te lossen'. Dat klinkt logisch, maar met het kind dreigt ook het badwater te worden weggegooid. Wanneer alle scholen zich zouden beperken tot het geven van onderwijs in de schoolse vakken, zouden veel kinderen en jongeren belangrijke ontwikkelingskansen mislopen. Streven naar vermindering van de maatschappelijke taken van scholen is goed, maar moet niet doorschieten. Niet alle scholen zijn hetzelfde en ook maatschappelijke verwachtingen zijn verschillend. We pleiten ervoor dat scholen hier zelf een visie op ontwikkelen. We starten met een blik op het beroep dat politiek en samenleving doen op scholen. Daarin liggen, meer of minder expliciet, twee veronderstellingen besloten. Beide veronder-

stellingen zijn te begrijpen vanuit maatschappelijke ontwikkelingen die zich voordeden in de tweede helft van de 20e eeuw.

VERONDERSTELLING 1: DE OVERHEID REGELT ALLES WEL

De eerste veronderstelling is dat de overheid alles wel regelt.¹ Kort gezegd: politieke partijen en maatschappelijke organisaties zijn in toenemende mate op de staat aangewezen, mede als gevolg van de ontzuiling. Ze zijn niet meer ingebed in een bredere maatschappelijke beweging en daardoor verstateelijkt. Ze worden gezien als uitvoerders van overheidsbeleid in plaats van als privaat gedreven instellingen, die het eigendom zijn van groepen burgers. Het leidt ertoe dat politieke partijen en maatschappelijke organisaties naar de overheid kijken om hun doelen te verwezenlijken, in plaats van het contact te zoeken met de eigen achterban. Een ontwikkeling die wat ons betreft is te betreuren; het leidt immers tot een vermindering van de eigen kracht, tot meer eenvormigheid en meer afhankelijkheid. Via de overheid komen maatschappelijke organisaties al snel bij scholen; de overheid kan scholen immers verplichten tot allerlei zaken, bijvoorbeeld om aandacht te besteden aan seksuele opvoeding of de acceptatie van homoseksualiteit. Het voordeel daarvan lijkt te zijn dat de overheid scholen eenvoudig kan verplichten aandacht te besteden aan nuttige maatschappelijke doelen. Het grote nadeel is dat de overheid geen onderscheid mag maken. Alle scholen worden dus verplicht om aandacht te besteden aan een bepaald maatschappelijk doel, ongeacht de precieze omstandigheden waarin deze scholen verkeren. Zo hoeft seksuele weerbaarheid niet voor alle scholen een relevant onderwerp te zijn, bijvoorbeeld omdat de leerlingen op dit punt van hun ouders voldoende meekrijgen.

VERONDERSTELLING 2: VOORAL SCHOLEN KUNNEN PROBLEMEN VOORKOMEN

Er is nog een tweede veronderstelling achter de wens om scholen via de overheid te verplichten tot opvoedingstaken. Die luidt kort gezegd dat het vooral de school is waar problemen kunnen worden voorkomen en nuttige maatschappelijke doelen kunnen worden bevorderd. De school is nog een van de weinige instituties waar wordt opgevoed en waar de overheid invloed op kan uitoefenen. Andere

opvoedingsmilieus, zoals jeugdclubs, sportverenigingen, vrije tijdsclubs en kerkelijke gemeenten hebben aan betekenis verloren. Bovendien heeft de overheid over andere opvoedingsmilieus, zoals het gezin, vrije tijdsclubs en de jeugdzorg geen zeggenschap of de overheid heeft zich hieruit teruggetrokken.

DRIE VORMEN VAN MAATSCHAPPELIJKE VERWACHTINGEN

Vanwege de schijnbare eenvoud van een beroep op scholen, zullen die geconfronteerd blijven met hoge maatschappelijke verwachtingen. Die maatschappelijke verwachtingen zullen ook eerder toe- dan afnemen.² Voor een antwoord op de vraag of scholen aan die verwachtingen gehoor moeten geven, is het nuttig te onderscheiden tussen drie vormen van maatschappelijke verwachtingen aan scholen.

1. SCHOOLKLAAR MAKEN

De eerste vorm betreft het 'schoolklaar' maken van de leerlingen. Scholen en leraren dienen ervoor te zorgen dat aan belangrijke randvoorwaarden wordt voldaan zodat de leerlingen aan leren toekomen. Denk aan leerlingen die zonder ontbijt op school komen, die hun gezondheid verwaarlozen of die psychische of psychosociale problemen hebben. Of aan leerlingen die voortdurend ruzie zoeken of zich niet kunnen concentreren. Deze zaken moeten eerst worden opgelost. Als leerlingen niet schoolklaar zijn, hoeft de leerkracht niet eens te beginnen aan een les in taal of rekenen. Het ligt dus voor de hand dat scholen hier een rol hebben.

Dat wil niet zeggen dat scholen de volledige verantwoordelijkheid hebben om voor dergelijke randvoorwaarden te zorgen. De eerste verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de ouders, en als ouders hierin tekort schieten, kan de school dit opvangen, maar dit is begrensd. Het geven van onderwijs mag hierdoor niet in het gedrang komen. Scholen doen er daarom verstandig aan om in hun streven naar het 'schoolklaar' maken van leerlingen zoveel mogelijk met anderen samen te werken. In de eerste plaats met ouders, maar ook met zorgverleners voor ernstiger en ingewikkelder problemen. Ook sportclubs kunnen worden benut, bijvoorbeeld om leerlingen te trainen in zelfbeheersing en sportiviteit. GGD's, huisartsen en welzijnswerk kunnen door de school worden betrokken om leerlingen en hun ouders een gezond voedingspatroon bij te brengen.

2. SOCIALISATIE EN BURGERSCHAP

Scholen zijn wettelijk verplicht om aandacht te besteden aan burgerschap. Dat houdt meestal in dat scholen aandacht dienen te besteden aan democratie in smalle en in brede zin. Democratie in smalle zin verwijst naar de politiek en het politieke proces. Kinderen en jongen dienen hiervan kennis te nemen, zodat zij daaraan kunnen deelnemen en de waarde daarvan leren inzien. Democratie in brede zin verwijst ernaar dat onze hele samenleving is gestoeld op democratische principes, zoals de gelijkheid van een ieder, de vreedzame oplossing van conflicten en ieders betrokkenheid bij processen van besluitvorming. Aandacht besteden aan democratie in brede zin, hangt nauw samen met socialisatie, waarbij leerlingen worden ingewijd in de tradities, waarden en gewoonten van de samenleving. Aandacht voor socialisatie en democratie in brede zin is volgens ons geen extra taak. Scholen en leraren besteden hieraan sowieso aandacht; of ze dat nu willen of niet. Bedoeld en onbedoeld worden centrale waarden van onze samenleving binnen scholen voorgeleefd en verondersteld. Het heeft dus weinig zin om te stellen dat socialisatie en burgerschap extra taken zijn van scholen. Daarbij komt dat er steeds meer onderzoek verschijnt waarin een relatie wordt gelegd tussen de ontwikkeling van sociale vaardigheden en burgerschapsvaardigheden enerzijds en leerlingprestaties anderzijds. Een bredere vorming, met aandacht voor sociale vaardigheden en democratische waarden, lijkt positieve effecten te hebben op het verwerven van schoolse kennis en vaardigheden.³ En ook na school heeft een bredere vorming een gunstige uitwerking. Vorming leidt namelijk tot 'cultureel kapitaal', de vaardigheden die je nodig hebt om in

EINDNOTEN

¹ In dit artikel richten we ons op scholen in het primair en voortgezet onderwijs en scholen voor middelbaar beroepsonderwijs.

² Zie uitgebreider hierover: Rouw, R. (2010), De overheid is een gulzige institutie. In: *Denkwijzer*, juni 2010, p. 14-17

³ Vgl. Hamston, J. et al. (2010), *Giving Voice to the Impacts of Values Education. The Final Report of the Values in Action Schools Project*. Education Services Australia. En: Mulford, B. (2011), Teacher and school leader quality and sustainability. *Resource sheet 5. Closing the gap Clearinghouse*.

⁴ Gladwell, M. (2008), *Outliers*. London: Penguin.

‘EEN BREDERE VORMING MET AANDACHT VOOR DEMOCRATISCHE WAARDEN LIJKT POSITIEVE EFFECTEN TE HEBBEN OP HET VERWERVEN VAN SCHOOLSE KENNIS EN VAARDIGHEDEN.’

ons type samenleving goed te kunnen functioneren. Volgens de Amerikaanse publicist Malcolm Gladwell (2008) is cultureel kapitaal een sterke voorspeller voor succes in de samenleving en op de arbeidsmarkt.⁴ Onderwijs dat eraan wil bijdragen dat leerlingen hun kansen in de samenleving en op de arbeidsmarkt vergroten, kan hier niet omheen. Dat geldt zeker voor leerlingen uit lagere sociaal-economische milieus die cultureel kapitaal van huis uit niet vanzelfsprekend mee krijgen, voor hen is de school dé gelegenheid om dit type vaardigheden op te doen.

3. DE EDUCATIES

Deze derde vorm van maatschappelijke verwachtingen doelt op zaken als verkeerslessen, anti-pestprogramma's, seksuele voorlichting, leren omgaan met geld en gezondheidseducatie. Sommige van deze educaties liggen dicht aan tegen de tweede vorm, die van socialisatie en burgerschap; ze zijn lastig van elkaar af te bakenen. Voor de praktijk van het schoolleven is dat echter een minder groot probleem. Aandacht voor burgerschap is wettelijk verplicht, maar voor het overige kunnen scholen zelf bepalen welke educaties (welke lespakketten) voor hun leerlingen nuttig zijn en welke niet. Leerlingen die al op twee sporten zitten en regelmatig met hun ouders naar een museum gaan, hoeven dat niet ook nog een keer via de school te doen. Maar mogelijk hebben deze kinderen (en hun ouders) wel behoefte aan meer aandacht voor godsdienst en levensbeschouwing. Scholen doen er dus goed aan nauwkeurig te kijken naar de kenmerken en de behoeften van de eigen leerlingen en hun ouders. Op welk gebied kan de school aanvullen op wat leerlingen thuis meekrijgen, waarvan men ook vindt dat leerlingen dit mee moeten krijgen? Mogelijk komen dan andere taken in beeld dan de hier besproken educaties, bijvoorbeeld huiswerkbegeleiding, of meer aandacht voor allochtone bevolkingsgroepen in Nederland. Daarmee kan de school zich vervolgens goed profileren.

DE CONTEXT IS BEPALEND

De maatschappelijke opdracht voor scholen is in hoge mate een opdracht die wordt bepaald door de context van de school. Wat voor leerlingen zitten er op school? In welke omgeving staat de school? Welke maatschappelijke organisaties en welke bedrijven bevinden zich rond de school? Dat zijn facto-

ren op grond waarvan scholen zelf bepalen wat de maatschappelijke opdracht in hun situatie inhoudt. Wat hebben hun leerlingen nodig om schoolklaar te zijn? Welke visie op socialisatie en burgerschap past het beste bij de school? Welke educaties zijn nodig om leerlingen zich tot volwaardige burgers te laten ontwikkelen en met welke educaties kunnen scholen zich profileren? Op deze vragen kan geen eensluitend antwoord van bovenaf worden gegeven dat voor alle scholen geldt. Scholen formuleren de antwoorden zelf, in samenspraak met hun 'stakeholders', zoals de ouders, maatschappelijke organisaties, buurtbewoners en bedrijven in de buurt.

CONCLUSIE: SCHOOLS LEREN EN BREDE VORMING SLIM EN GEDREVEN COMBINEREN

Dat scholen een maatschappelijke opdracht hebben, staat wat ons betreft buiten kijf. De kennis en vaardigheden, ofwel het (sociaal en cultureel) kapitaal, die leerlingen nodig hebben om zich te ontwikkelen vergen een breder programma dan de schoolse vakken. Bovendien zijn er sterke aanwijzingen dat leerlingen tot betere schoolprestaties komen, als zij een bredere vorming meekrijgen. Door doelgericht aandacht te besteden aan socialisatie en burgerschap verwerven leerlingen vaardigheden waarvan zij profiteren, zowel voor hun schoolse leren, maar ook in hun functioneren op de arbeidsmarkt en in de samenleving. Voor dit alles zijn scholen nodig die zich opstellen als:

- Professionele instellingen, die een eigen visie formuleren op hun maatschappelijke opdracht en die opdracht door heel hun programma heen weven, zodat leerlingen en docenten het niet als een hinderlijk extra ervaren maar als een verrijking van het reguliere aanbod.
- Open instellingen die allianties aangaan met maatschappelijke partners om de maatschappelijke opdracht zo slim en efficiënt mogelijk te organiseren.

Kortom, het geven van onderwijs (kerntaken) en tegemoet komen aan maatschappelijke verwachtingen sluiten elkaar niet uit. Een school die beide slim en gedreven combineert, realiseert meerwaarde. ■

Anneke de Wolff en Rien Rouw *werken beiden als adviseur bij de rijksoverheid. Zij schrijven dit artikel op persoonlijke titel.*

Denk mondiaal,

handel lokaal!

**KERK, OVERHEID EN BEDRIJFSLEVEN BUNDELEN KRACHTEN VOOR
DUURZAAMHEID**

DOOR KAROLIEN POWELS

Duurzaamheid, wat moet je ermee? Is het niet een containerbegrip geworden? Iets wat iedereen voor zijn eigen karretje spant? Is duurzaamheid niet vooral een wereldvraagstuk en op lokaal niveau vooral een aardig groen 'speeltje'? Het WI heeft een prachtige bundel geschreven: *Duurzaamheid - kiezen voor kwaliteit*. Zeer leeswaardig, maar hoe werkt het in de praktijk?

Vanuit deze vraagstelling zijn we als Bestuurdersvereniging op zoek gegaan naar concrete activiteiten die er zijn op duurzaamheidsterrein. Het resultaat is een greep uit de vele initiatieven die er zijn in den lande. We hopen dat het u als lezer inspireert.

PIONIEREN IN DE POLDER

Zeewolde ligt in de provincie Flevoland, dus op de voormalige zeebodem. Een plek voor pioniers, ooit vanuit andere locaties in Nederland naar de polder gekomen om een nieuw bestaan op te bouwen. Duurzaamheid is in dat opzicht een prachtig onderwerp om mee te pionieren. De fysieke omstandigheden zijn optimaal. Schone lucht, schoon water en schone grond. Daar hoeft Gerben Dijksterhuis, wethouder in Zeewolde, zich geen zorgen over te maken. "We kunnen hier verdergaande stappen richting een duurzame gemeente ontplooiën." Dat doet de overheid zeker niet alleen. De agrariërs van Zeewolde nemen hier een belangrijke rol in, die ze voorlopig zullen blijven spelen. Zeewolde kent 254 windmolens, die nagenoeg allemaal in het agrarische gebied staan. Er is een uniek biomasproject, waarbij de nieuwste woonwijk Polderwijk verwarmd wordt met behulp van biogas van een lokale agrarische onderneming. En Zeewolde kent het grootste agrarische zonnepanelenproject van Nederland. Het geeft maar aan dat er voldoende potentieel is.

VLIEGERPROJECT

Dijksterhuis stelt dat de gemeente de aandacht wel vast moet houden. "Er wordt veel duurzame energie geproduceerd, maar hoe zorgen we er voor dat deze ook lokaal wordt geconsumeerd? Hoe krijgen we de mensen in Zeewolde zover dat ze stroom afnemen van de eigen windmolens?"

Daar willen we hier handen en voeten aan geven. We hebben een vliegerproject met basisschoolleerlingen uitgevoerd, waarbij kinderen les hebben gekregen in de relatie tussen vliegeren en windenergie." Dit jaar zal het Energieteam Zeewolde, op initiatief van de ChristenUnie, bij minima gratis energieadvies geven en daadwerkelijke maatregelen (gratis) verstrekken en aanbrenge. Dat betekent dat deze doelgroep jaarlijks ongeveer € 150,00 op de energienota bespaart!

"Dat doen we samen, want de overheid kan het niet alleen. De kracht zit in de samenwerking met agrariërs, basisscholen, lokale ondernemers en nog veel meer partijen. Ieder vanuit zijn of haar eigen kracht, met eigen instrumenten en mogelijkheden."

WIND MEE VOOR ONDERNEMERS

Agrarisch ondernemer Bert Berghuis heeft twee

windturbines bij zijn boerderij in de Noordpolder laten plaatsen. Compleet met geluidshinder en slagschaduw.

"Het is bij mij begonnen na een lezing over windmolens in een bijeenkomst van kweldereigenaren. Daarop heb ik besloten om mijn bijdrage aan het klimaatprobleem te leveren. De volgende morgen hing ik al aan de telefoon. Ik liet mij ook wel leiden door het financieel-economische aspect! De landbouw is een verdringingsmarkt. En een windturbine biedt nieuwe kansen. Ik ben er dan ook nog steeds blij mee. De molen blijft produceren ongeacht de prijs. Windenergie is echt duurzaam."

MINDER KILOMETERS VRETEN

Het Nederlandse familiebedrijf AFAS Software ontwikkelt softwareproducten voor zowel de zakelijke als de consumentenmarkt op een manier waarbij klanten, medewerkers en milieu centraal staan. Dat door het met kracht doorvoeren van digitalisering papierverbruik afneemt, mag duidelijk zijn. Het bedrijf doet echter veel meer voor het milieu. Het streven is alle hardware buiten kantoor tijden volledig uit te schakelen, onderzocht wordt of het bedrijf zelf de nodige energie kan opwekken door middel van het plaatsen van zonnecollectoren. In 2009 heeft AFAS een convenant voor energievermindering in de ICT-sector ondertekend, de zogenaamde MeerJarenAfspraak.

Leo Koppelaar, commercieel directeur, noemt als concreet voorbeeld het verminderen van reizen. "Gezamenlijk werken aan het terugdringen van 'kilometers vreten' is goed voor het milieu, de gezondheid van de medewerker en het resultaat van de onderneming". Voor het terugdringen van het autogebruik zijn diverse maatregelen getroffen. Auto's worden alleen nog in de groene categorieën A en B geleased. Met ingang van 1 november 2010 is de NS-BusinessCard geïntroduceerd, om zakelijke dienstreizen per OV af te leggen. Voor de verkopers en consultants is ander beleid ingezet: medewerkers worden verspreid over het land geworven, zodat de afstand tussen woonplaats en klant korter is. De woonplaats van de consultant is bepalend bij het plannen van bezoeken. Gert Olbertijn helpt vanuit zijn werk als adviseur duurzame bedrijfsontwikkeling bij DHV MKB-ondernemers hun bedrijfsvoering te verduurzamen. Daarin passeren diverse zaken de revue: "Heeft u

‘JE HOEFT MAAR EVEN TE BEDENKEN DAT ER MEER ATOMEN IN EEN WATERMOLECUUL ZITTEN DAN ER STERREN IN ONS HEELAL ZIJN EN JE WEET DAT WIJ HELEMAAL NIETS VOORSTELLEN VERGELEKEN BIJ GOD. EN TOCH ZIET HIJ NAAR ONS OM!’

inzicht in de voor uw bedrijf gemaakte woon-werk en zakelijke kilometers en probeert u deze terug te dringen? Bent u actief bezig met het terugdringen en scheiden van afval? Kiest u bij de inkoop van uw producten en diensten voor de laagste prijs of houdt u rekening met milieu en sociale aspecten? Gebruikt u de duurzaamheid van uw producten of diensten ook in uw marketing? Bent u bewust bezig met het verduurzamen van uw producten en communiceert u daarover?” Inmiddels heeft Olbertijn voor CMBC een werkboekje over duurzaam ondernemen geschreven, speciaal voor christen-ondernemers. Ook kerken kunnen zijn kennis en bevoegdheid goed gebruiken.

GROENE KERK

Duurzaamheid is in de Oostpoort kerk in Gouda duidelijk op de kaart gezet. Op deze kerk worden binnenkort waarschijnlijk zonnepanelen geplaatst. De kerk is actief aan de slag gegaan met het vorm en inhoud geven aan rentmeesterschap. Er is een actieplan opgesteld met daarin autoloze zondagen, het maken van een CO2 footprint van de Oostpoort als gemeente, vieren van Scheppingszondagen en regelmatig aandacht vragen voor schepping en rentmeesterschap. De kerkenraad van de Oostpoortgemeente heeft de verklaring die TEAR heeft opgesteld in het kader van de wedstrijd ‘Groenste Kerk van Nederland’ onderschreven:

1. De kerkenraad belijdt dat Jezus Christus, als Heer van ons leven, zeggenschap heeft over hoe wij als kerk en kerkleden omgaan met de schepping en onze naasten. De kerkenraad erkent dat onze levensstijl invloed heeft op onze naasten en wij zijn bereid het beste te zoeken voor onze naasten. De kerkenraad verklaart zich verantwoordelijk om als kerk klimaatverandering tegen te gaan en de gemeenteleden actief bij dit thema te bepalen;
2. De kerk besteedt minimaal 3 maal per seizoen aandacht aan klimaatverandering
3. De kerk collecteert minimaal 2x voor doelen die gericht zijn op het tegengaan van klimaatverandering en de gevolgen daarvan;
4. De kerk neemt groene stroom af;
5. De kerk gebruikt milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen (in Gouda gekoppeld aan Fair Trade)

PRACTICE WHAT YOU PREACH

Olbertijn is trekker van dit project in de Goudse PKN gemeente en hij is lid van de plaatselijke werkgroep Kerk en Milieu. “Je hoeft maar even te beseffen dat er meer sterren in het heelal zijn dan zandkorrels in de Sahara. Je hoeft maar even te bedenken dat er meer atomen in een watermolecuul zitten dan er sterren in ons heelal zijn en je weet dat wij helemaal niets voorstellen vergeleken bij God. En toch ziet hij naar ons om! Hij gaf ons deze ene aarde om die te bewerken en te bewaren. Dat kleine unieke plekje in het onmetelijke heelal. Laten we eerlijk zijn, beseffen we nu echt de waarde van die gift van God? Wat heeft God veel in Zijn schepping gelegd voor ons. En wat gaan we er slordig mee om.”

Ruud de Boer, predikant in Leusden, doet in zijn prediking regelmatig een oproep tot duurzaam consumentengedrag. “Duurzaamheid en gerechtigheid, deze twee woorden hebben voor mij de laatste jaren een diepere betekenis gekregen. Ze staan voor een kleine bijdrage aan een leefbare, rechtvaardige wereld voor iedereen. In de praktijk doen we dat door het energieverbruik van ons huis omlaag te brengen, en als we boodschappen doen vaker ‘eerlijke’ producten te kopen zoals koffie en chocola met een fair-tradekeurmerk. We eten ook minder vlees, en als we vlees eten is dat biologisch. We steunen gericht organisaties die zich inzetten om armoede te bestrijden. En verder? Zolang we al autorijden is dat op LPG. Dat is niet alleen prettig afrekenen aan de pomp, maar ook beter voor het milieu. We houden het ook bewust bij één auto (en de fiets als het kan). We scheiden het afval zo dat we maar eens in de zes weken een grijze vuilniszak buiten zetten. Het zal misschien een druppel op een gloeiende plaat zijn, maar zeker voor een predikant geldt: practice what you preach.”

SAMEN MET DE OVERHEID

Wouter de Jong, voorheen gedeputeerde bij de provincie Utrecht, schreef al eerder over duurzaamheid in Denkwijzer. Hij komt met een aantal aanbevelingen. Allereerst: zoek als politicus naar podia om de boodschap van noodzaak en kans van verduurzaming uit te dragen. Provincies en gemeenten kunnen garantiefondsen oprichten voor duurzame energieprojecten of energiebesparingsprojecten. Dat legt slechts een beperkt beslag op de begroting en heeft een groot multiplier effect.

Voor veel projecten is dat net het zetje dat nodig is voor een bankfinanciering en een kleine rentekor-ting die samen het project haalbaar maken. Geef als overheid zelf het goede voorbeeld door hoge ambities te stellen voor duurzaam inkopen en aanbesteden. De overheid kan zich bijvoorbeeld veroorloven de afschrijvingstermijn van installaties gelijk te laten zijn aan de technische levensduur. Dat maakt allerlei vormen van duurzame energieopwekking uit de exploitatiebesparing betaalbaar. Openbaar vervoer concessies kunnen worden uitgegeven met strikte duurzaamheidscriteria. Overheden kunnen door middel van het maken van prestatieafspraken met woningcorporaties en vastgoedbeleggers heel goed invloed uitoefenen op duurzame woningbouw en duurzame investeringen.

MINDER VERSPILLING

Provincies en waterschappen kunnen bevorderen dat de landbouw veel meer gaat sturen op de mineralenkringloop op het bedrijf. Veel milieubelasting naar lucht, bodem en water is te voorkomen door een betere benutting van bedrijfseigen mineralen in mest en ruwvoer in combinatie met een beperkte en zorgvuldige inzet van (kostbaar) kunstmest en krachtvoer.

Berghuis vult vanuit zijn praktijk als agrarisch ondernemer aan: "Wat betreft de landbouw, natuurlijk zijn daar zaken als het goed omgaan met grond, water en bodem essentieel. Verspilling zullen we altijd tegengaan, maar een plant groeit wel bij de gratie van een rijk mineralenaanbod. Je kunt niet een uitgemeten voeraanbod geven of plannen dat er geen buien groter dan 10 mm komen en dan ook nog op een vooraf bepaalde tijd en plaats. Verspilling is jammer maar we kunnen het niet altijd voorkomen. Accepteer dat als gevolg van de zonde ook in de natuur niet alles met een schaar-je te knippen is."

Bij de rol van de gemeentelijke overheid plaatst hij wel een kanttekening. "Je kunt vooral goed streven naar duurzame uitwerking in je beleid voor zover je dat integreert. Dat is besparen op overbodige re-

gelgeving en daarmee op dito controles, besparen op overbodige diensten en verspilling tegengaan. Ga niet zelf als gemeentelijke overheid overrijverig gemeenschapsgeld uitgeven aan prestigeprojecten, zoals het plaatsen van zonnepanelen op het gemeentehuis."

KLEINTJE KLIMAAT

De gemeente Deventer kent de subsidieregulering Kleintje Klimaat voor innovatieve acties. Informatieverstrekking en bewustwording kan mensen net dat duwtje in de rug geven om actief een bijdrage te leveren aan een duurzaam leefklimaat. De Stichting Lokale Agenda Uden biedt op haar website een duurzaamheidskalender aan. "Of Uden over 50 jaar een welvarende duurzame gemeente is, kunnen we nu niet zeggen. Wel is zeker, dat er nu actie moet worden ondernomen, willen we dat in 2050 bereiken. Stichting Lokale Agenda 21 Uden wil samen met u goede plannen bedenken en uitvoeren zodat een Duurzaam Uden elke keer een stapje dichterbij komt en in de loop van onze 21e eeuw werkelijkheid wordt."

MAAK ÉÉN LOKAAL PLATFORM!

Fokko Tilma handelt vanuit het motto: Denk mondiaal – Handel lokaal. Tot 2000 was hij eigenaar van een Milieuboerenbedrijf. Momenteel is hij bestuurslid van de Leusdense milieuorganisatie, mederoprichter van de Kringloopstichting en commentator van het gemeentelijk milieubeleid.

"Naast de verplichte watertoets bij ruimtelijke plannen pleit ik voor een brede klimaattoets met een stimulans, bestemd voor de koplopers in duurzame investeringen. Bijvoorbeeld door hemelwaterberging in een houten ton of ondergrondse tank of voor het ontsteden van bestraat oppervlak. Een recent RIVM-rapport kent de suggestie om de ontstening en het realiseren van gevel- en daktuinen in samenwerking met de hoveniersbranche uit te voeren. Aardig voorbeeld is het waterplan van Tiel-Oost, dat praktische adviezen geeft over wadi's en waterpleinen."

‘VERSPILLING IS JAMMER MAAR WE KUNNEN HET NIET ALTIJD VOORKOMEN. ACCEPTEER DAT ALS GEVOLG VAN DE ZONDE OOK IN DE NATUUR NIET ALLES MET EEN SCHAARTJE TE KNIPPEN IS’

We kunnen op dit terrein wat leren van onze zuiderburen: vooral in Vlaanderen vormen klimaatcampagnes zoals de CO2-tool, ecologische voetafdruk en preventie van organisch afval middels kringlooptuinen een onderdeel van de gemeentelijke strategie. De hemelwatersubsidie is verplicht in Vlaanderen en inmiddels ook in ons land nagevolgd in een aantal gemeenten en in Midden-Limburg.

Het advies van Tilma: bundel alle duurzaamheidsinitiatieven tot één lokaal platform: van Natuur- en Milieueducatie tot Fietsersbond tot kringloopcentrum. Er zijn al enige voorbeelden te noemen zoals Duurzaam Dorp Diemen en Duurzaam Heerenveen.

Gezien de gemeentelijke zorgplicht van doelmatig en duurzaam huishoudelijk afvalbeheer heeft de reinigingsdienst een scala aan mogelijkheden tot innovatieve eco-efficiëntie en CO2-reductie. Door maximaal in te zetten op preventie en HERgebruik van afVAL (Herval) ontvangt de Kringloopeconomie de verdere impulsen. De herbruikbare afvalstromen verdienen een hoog serviceniveau en het huishoudelijk restafval kan collectief ingezamenld worden middels ondergrondse containers voorzien van tariefdifferentiatie. Dan wordt het van ‘afval naar herval’, omgekeerd denken en inzamelen. In de regio Zwolle zet inzamelaar ROVA al de eerste stappen.

ZONNEKRACHT

Kees van Dorth, ondernemer uit Wierden heeft op het dak van zijn bedrijfspand een zonnestroom installatie laten plaatsen.

En hij heeft als steunfractielid met een aantal ChristenUnie raadsleden uit Twente een ‘Leidraad hernieuwbare energie’ geschreven. De leidraad maakt een vertaalslag van het eerder genoemde boek ‘Duurzaamheid’ van het WI naar de praktijk. “Wij hebben de verantwoordelijkheid op ons genomen een norm te halen en we mogen de generaties na ons niet opzadelen met een gebrek aan grondstoffen en energiebronnen. Minderen is het eerste vereiste, hernieuwbare bronnen de tweede.”

Hernieuwbare energie is zodanig opgewekt dat het milieu niet zwaarder wordt belast dan bij niet gebruik. De zon is de belangrijkste energiebron die we kennen op aarde. Ook de luchtbeweging, golfbeweging, waterkracht en de omzetting van CO2 in brandstof door fotosynthese in planten worden

door de zon gevoed. Om altijd voldoende energie voorradig te hebben en energie te kunnen transporteren is opslag noodzakelijk. Bij veel manieren van energieopwekking is deze opslag problematisch. Vandaar dat in het kader van hernieuwbare energie ook moet worden meegewogen in welke vorm de energie beschikbaar en transporteerbaar is.

LED

De ChristenUnie fracties in Twente wilden alle input die er is op duurzaamheidsgebied een vertaalslag geven naar de gemeentepraktijk. Dit mondde onder andere uit in een motie over LED verlichting, met het verzoek een onderzoek te starten naar de mogelijkheid van gebruik van LED verlichting in combinatie met bewegingssensoren voor toepassing in de openbare verlichting.

Ook een motie om een werkgroep te starten voor het uitwerken van electriciteitsopwekking, die wellicht kan uitmonden in een eigen energiebedrijfje, werd aangenomen in Wierden.

SLOT

Slechts een greep uit de vele initiatieven die er zijn, maar toch! In Nederland is duurzaamheid een begrip geworden, dat veel mooie uitkomsten heeft laten zien. Laten we als ChristenUnie aan de slag gaan met elkaars kennis en ervaring om zo samen goed om te gaan met de schepping van God. ■

RELEVANTE LINKS

<http://www.kerkenmilieu.nl/km/0901KerkenEnergie.pdf>

<http://wierden.christenunie.nl/home>

<http://www.oostpoort.net/node/1205>

<http://www.afas.nl/bedrijfspagina/mvo>

<http://www.duurzaamthuis.nl/>

<http://www.afvalwijzer.nl/web/show>

<http://www.hier.nu/klimaatneutraal/energiebesparing>

<http://www.cradletocradle.nl/>

<http://www.deventer.nl/kleintjeklimaat>

<http://www.la21-uden.nl/>

<http://www.tiel.nl/default.asp?A1PID=2035PTMC&A1SID=31121033201140>

<http://www.duurzaamthuis.nl/financieel/subsidies/subsidie-regenwater>

<http://www.cmbc.nl/nieuws.php?ID=68>

<http://www.zeenergie.nl/>

Blijf de

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Addy Plieger heeft een sterk rechtvaardigheidsgevoel. Een beheers- te, maar duidelijke gedrevenheid om zich in te zetten voor sociaal zwakkeren. Als eenvrouwsfractie is ze sinds 2006 actief in de Arnhemse raad en weet ze zich goed te onderscheiden - tot tweemaal toe werd ze uitgeroepen tot beste raadslid van Arnhem. "Soms ben ik te lief, teveel op harmonie gericht."

Hoe ben je bij de ChristenUnie terechtgekomen?

Toen ik werkte bij de *Arnhemse Courant* begon ik me te interesseren voor lokale onderwerpen. Vlakbij mij woonde Piet van Dijk, toen raadslid, en die betrok me erbij. Bij de verkiezingen van 2002 heb ik meegedaan met de campagne en werd ik commissielid. Het was een enthousiaste club mensen die veel respect genoot vanwege de betrouwbaarheid en degelijkheid. Onder het motto: kleine riemen, hard vooruit. Toen ik zelf raadslid werd was dat spannend: kon ik die goede reputatie hooghouden? Je moet dat etiket blijven verdienen!

Landelijke bezuinigingen werken lokaal door. Hoe ga jij daar, met je sociale hart, mee om?

Wij zijn ervoor dat bepaalde bezuinigingen lokaal meer worden gedempt. Het college is dat echter niet van plan. Pijnlijk, maar wel verklaarbaar. Arnhem kent een ongemakkelijke coalitie van onder meer SP en VVD. De SP is erg krampachtig in het vasthouden aan haar bestuursverantwoordelijkheid. Waar de partij in de vorige periode regelmatig moord en brand schreeuwde met betrekking tot onrecht en armoede, werkt ze nu noodgedwongen mee aan Haags bezuinigingsbeleid.

Kun je daar voorbeelden van geven? Wat moet er worden 'gedempt'?

Het college wil dat 50% op alle verslavingsopvang wordt gekort door inzet op preventie en uitstroom. In theorie klinkt dat super. Het sluit aan bij onze insteek: we geven niemand op. Maar in praktijk is het zo niet haalbaar. Het is echt een stappenplan dat achter een ambtenarenbureau is bedacht. Je moet reëel zijn: zelfstandig wonen kost veel geld en begeleiding. Gelukkig zijn ook kerken en particulieren actief op dit terrein.

Er wordt steeds meer van vrijwilligers verwacht door de overheid. Terecht?

De overheid geeft een dubbel signaal af. Enerzijds is het heel goed dat mensen minder leunen tegen de overheid, anderzijds wordt er veel geëist van groepen die al actief zijn. Iedereen moet zowel meer werken als meer zorgen. Dat kan niet. Bovendien wordt vrijwilligerswerk steeds meer een opstapje naar betaald werk.

Het gevaar is dat alles - iedere boodschap voor je bureaus, elke oppasbeurt - in geld uitgedrukt gaat worden. Je bant zo het onbaatzuchtige uit de maatschappij. Alles wordt vertaald in 'stapjes op de participatieladder'. Onderaan de ladder staan de inactieven en bovenaan de mensen die betaald werk doen. Alsof allerlei onbetaalde zorg minder belangrijk is! Het zegt veel over onze samenleving en wat we waarderen.

Wat bereik je als eenvrouwsfractie?

Door goede voorbereiding kun je veel bereiken. Dikwijls halen onze amendementen het. Dat vereist wel goed meedoen aan het politieke spel, iets dat ik echt heb moeten leren. Verder heb ik een bemiddelende rol in de raad. Dat past bij me, want ik ben erg van het harmoniemodel. Tegelijk moet ik oppassen dat ik niet te lief word. Ons profiel moet ook bewaakt worden en dat vereist soms scherpe keuzes maken tegen de stroom in.

gezichten

achter beleidskeuzes zoeken! ’

Hoe doe je dat? Waar zet je je voor in?

Een centrale tekst voor mij is *Romeinen 12*, en dan vooral: Overwin het kwade door het goede! Dan denk ik allereerst aan opkomen voor de zwakken. Maar ook aan eerlijkheid, zeker op financieel vlak - ik ben altijd het meest kritisch ten aanzien van begrotingen in de raad. Ook dat is gerechtigheid. Gerechtigheid is meer dan sociaal, het betekent ook evenwicht, balans. De waarde van mensen is niet in economische termen uit te drukken. We zijn allen schepselen van God. Als je de wereld door de bril ziet van de bijbel, van Gods liefde, dan relativiseer je bepaalde zaken en benadruk je andere zaken. Het helpt prioriteiten te stellen.

Kun je daar een voorbeeld van geven?

Het op de kaart zetten van de stad wordt minder belangrijk, maar de inzet voor vrouwen uit de tippelzone juist belangrijker. Dat laatste is voor ons echt een aangelegen punt. We hebben gewerkt aan een uitstapprogramma op maat, waarbij de vrouwen een computercursus kregen. Voor de meesten was het de eerste keer in hun leven dat ze een diploma ontvingen! Dat was zo'n hoopvol moment voor hen. Ze kregen het besef: ik kan meer! Ik wil altijd de gezichten blijven zien achter de beleidskeuzes.

Hoeveel ruimte is er voor geloof in de Arnhemse politiek?

Onlangs had ik een scherp debat met de burgemeester over blowvrije zones. Inhoudelijk had ze niet echt een weerwoord. Maar op een bepaald moment zei ze: "U wilt uw morele oordeel verwerken in de APV." Liberalen denken dat zij neutraal bezig zijn, maar iedereen handelt en spreekt vanuit een overtuiging. Waardenvrije politiek bestaat niet, alleen liberalen verhullen dat helaas. Dat bleek toen we een debat hadden over het gedogen van een homosaua waarin ik de nadruk legde op huwelijksrouw. Alle raadsleden zaten muisstil te luisteren. Ze stemden vervolgens voor die sauna, maar

na afloop zei menigeen: 'Eigenlijk was ik het wel met je eens.' ■

Verhoudingen in de gemeenteraad van Arnhem (beknopt): PvdA **7**, VVD **6**, GroenLinks **5**, SP **7**, D66 **4**, ChristenUnie **1**. De coalitie bestaat uit: SP, VVD, GroenLinks en D66.

Verboden voor struisvogels

DOOR RIEKE ELSENBROEK

Robert de Graaff en Martine Vonk zijn de ontwerpers en docenten van de nieuwe cursus Duurzaamheid van het ChristenUnie Opleidingscentrum. Ik had een vraaggesprek met Robert in zijn kantoor dat binnenkort verbouwd wordt: het moet duurzamer.

Je bent als docent voor deze cursus benaderd omdat je lid bent van de Thematische Partijcommissie Duurzaamheid. Waarom loop jij warm voor duurzaamheid?

"In mijn tienertijd heb ik een scriptie over milieuproblematiek geschreven. Dat was in een tijd waarin er nog weinig milieubesef was. Ik zag de impact van het zorgeloos leven en ondernemen in de sloot: fabrieken loosden hun rotzooi nog rechtstreeks in het oppervlaktewater. Dat riep verontwaardiging bij mij op."

Waar maak jij je echt kwaad over als het gaat om dit onderwerp?

"Onder duurzaamheid valt ook een bewustzijn van de invloed van je handelen. Het maakt me boos als mensen willens en wetens bronnen uitputten en profiteren van anderen. Zorgeloosheid leidt tot rampen die allereerst de zwakkere economieën treffen."

Even naar de cursus. Ik denk niet dat ik die wil volgen want ik ga meestal met de auto en ik heb geen zin om daar een schuldgevoel over aangepraat te krijgen. Of gaat het daar niet over?

"Zo zwart wit ligt dat voor mij niet, hoor. Ik wil je wel een wedervraag stellen. Kun jij voor jezelf verantwoordelijk worden dat je je kop in het zand steekt? Als je dat kunt, moet je niet komen."

Stel: ik ben raadslid. Wat gaat deze cursus mij brengen?

"De cursus gaat je antwoorden geven op enkele vragen die je zelf stelt. De cursus biedt je een netwerk dat je helpt te zoeken naar antwoorden op meer gecompliceerde vragen en kleurt het begrip duurzaamheid in. Verder ontwikkel je een bepaalde sensitiviteit door de praktijkvoorbeelden. Naar analogie hiervan kun je moties of initiatiefvoorstellen opstellen en indienen."

Wat was voor jou een belangrijke ontdekking sinds je je meer met dit thema ging bezighouden?

"Ik werkte mee aan een onderzoek waarbij gekeken werd of het gezinnen lukte om hun energiegebruik met 40% te reduceren, terwijl ze 20% extra inkomen kregen. Het bleek dat dit goed lukte, behalve als het ging om mobiliteit. De vraag die je vervolgens stelt is: wat maakt mobiliteit nodig? Dat leidde voor mij tot een leerpunt: heel veel van je handelen wordt bepaald door je omgeving. Dus moet je je afvragen: wat kan ik in mijn situatie doen aan verantwoord leven? Wat kunnen we als wijk, stad, provincie of land aan duurzaamheid doen? Als je je verantwoordelijkheid wilt nemen in navolging van Christus, merk je dat het 'ik' ruimer wordt. Je durft je eigen comfortzone groter te maken zodat je ruimte maakt voor andere mensen. Je gaat verantwoordelijkheden nemen die goed zijn voor anderen." ■

Dr. ir. Robert de Graaff is natuurkundige en partner bij een organisatieadviesbureau dat vooral adviseert op het gebied van de fysieke leefomgeving. Daarnaast is hij burgerraadslid voor de ChristenUnie in Amstelveen en voorzitter van de TPC Duurzaamheid.

De cursus wordt aangeboden op twee plaatsen:

- Veenendaal: 25 januari en 8 februari 2012
- Delft: 7 en 21 maart 2012

Meer informatie vindt u op:

www.opleiding.christenunie.nl/duurzaamheid

Column

Media en parlement worden bedankt!

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

Een parlementair dieptepunt, iets anders kan het theater rond Mauro niet genoemd worden. Opeens was daar in de tijd van Eurozone en crisis, van wetten en jargon de menselijke factor: een lieve jongen die ongelukkig dreigt te worden, hetgeen door overheidsbeleid zou kunnen worden voorkomen. Politiek en media – in omgekeerde volgorde, want de media lijken zin en doel van politiek te zijn geworden - stortten zich op hem. Het werd een groteske wedstrijd in barmhartigheid, een woord dat in de seculiere wereld zelden wordt gebruikt maar door Witteman warempel aan SGP-er van der Staay werd voorgehouden.

MEDIACRATIE EN MAURO

Die gaf geen krimp en attendeerde er op dat een regering behoort te regeren en dat het parlement controleert. En zo is het. Het kost weinig moeite gedupeerden van asielbeleid of van overheidsbeleid in algemene zin te vinden en daarover kunnen pers en parlementariërs gemakkelijk hysterie laten ontstaan. Dat is niet goed voor regering en Kamer, want hun verantwoordelijkheden worden hierdoor onduidelijk en regeren en controleren worden lastig zo niet onmogelijk. Het is ook niet goed voor deze gedupeerden, want dat ze er door dit soort debatten beter van worden is niet waarschijnlijk (hetgeen in de casus-Mauro bewezen wordt). Het is niet vooral niet goed voor de minder in het oog springende gedupeerden waarover geen hysterie ontstaat, want zij zijn vooral de verliezers; van rechtsgelijkheid is geen sprake. De rechtsstaat wordt ingewisseld voor de mediocratie.

SUMMUM JUST, SUMMA INJURIA EST

Wat had de Kamer moeten doen? De druk van de media en de verleiding op de stoel van de minister plaats te nemen weerstaan; dit ondanks de uitlatingen van de minister die als uitnodiging voor parlementaire betrokkenheid konden worden uitgelegd. En verder: de minister kaders meegeven waarbinnen hij hoort te handelen en hem controleren op de uitvoering daarvan. Die controle kan natuurlijk ook gaan over individuele gevallen, want die representeren het algemene beleid. Maar een Kamer die vooraf de Minister wil bevelen hoe te handelen in individuele gevallen is haar positie als controleur onwaardig. En hetzelfde geldt voor een minister die aan zo'n uitspraak gevolg zou geven.

De wedstrijd in barmhartigheid eindigde voorspelbaar in mineur en die toonsoort zou elke denkbare uitkomst van het debat hebben opgeleverd, ook als het de Kamer met algemene stemmen had behaagd Mauro toestemming te geven tot definitief verblijf. *Summum jus, summa injuria est*: het grootste recht kan verkeren in het grootste onrecht, zo wisten de Romeinen al en dat gevoel moeten vele asielzoekers aan dit spektakel hebben overgehouden.

Media en parlement worden bedankt.

'ALS GEVOLG VAN DE REVOLUTIE VAN DE JAREN '60 HEBBEN WE GEEN GEDEELDE TAAL MEER OM OVER ONZE MORAAAL TE SPREKEN. DAT VACUÛM IS VRIJWEL GEHEEL OPGEVULD DOOR NIEUWE MANAGEMENTTECHNIEKEN, DIE ZICH GEHEEL RICHTEN OP HET KWANTITATIEF AFREKENEN EN MONITOREN VAN ELKAAR. CIJFERS BEGRIJPT IEDEREEN, ZO IS DE GEDACHTE.'

Govert Buijs, p. 33

